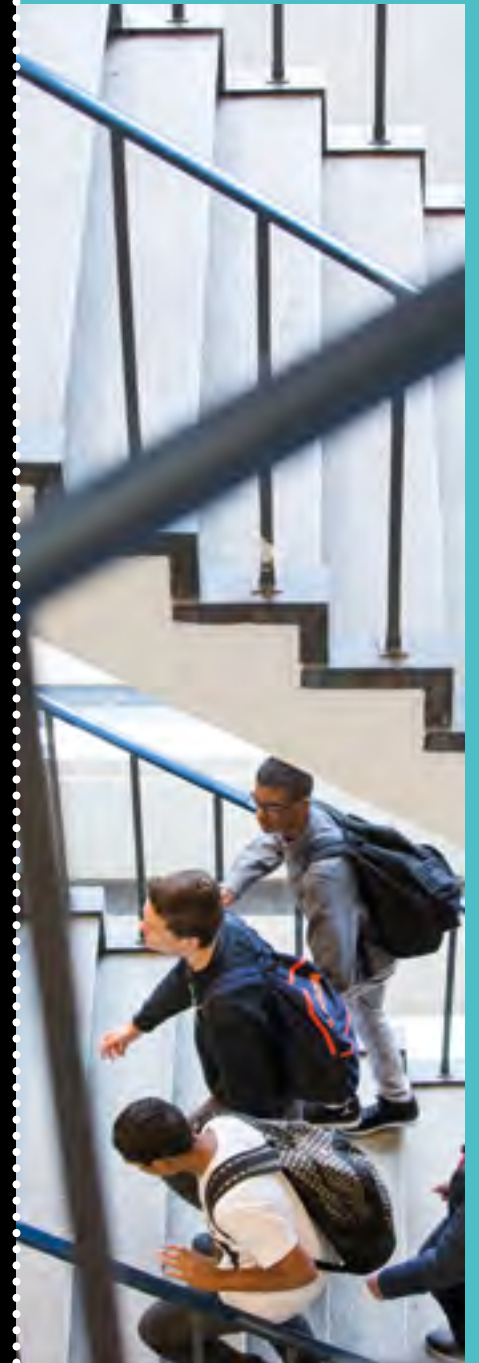


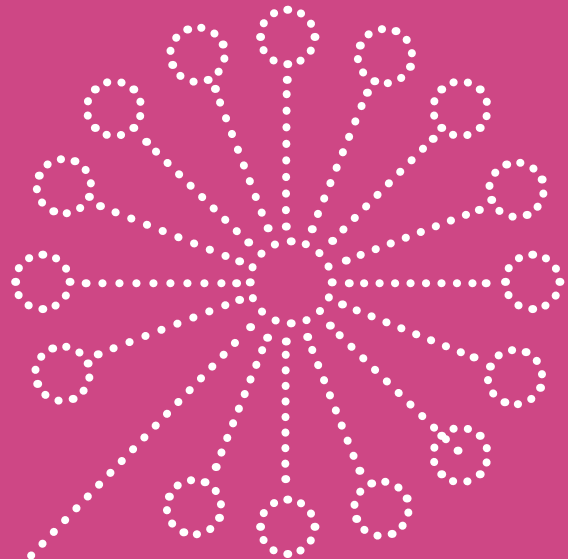
Inspirators voor de toekomst

30 inspirerende voorbeelden
uit de onderwijspraktijk

s1o



“Met deze publicatie willen we leren van elkaars ervaringen, elkaar inspireren en leraren en scholen verder op weg helpen.”



Voorwoord

Wat hebben Pippi Langkous en Johan Cruijff te maken met curriculumontwikkeling? Pippi en Johan, 'helden' van vroeger, zijn voor jong en oud voorbeelden waarover we vandaag de dag nog steeds spreken. Ook in het onderwijs zien we inspirerende voorbeelden. Leraren die op eigen wijze met elkaar vorm geven aan het curriculum op school. Schoolleiders die creatieve oplossingen bedenken om ruimte te maken voor vernieuwing van het onderwijs. We kunnen veel van hen leren als we nadenken over het curriculum van de toekomst.

Het is inspirerend om te zien hoe scholen inspringen op de uitdagingen van de toekomst en hier een eigen invulling aan weten te geven. Kleine of grootschalige veranderingen, voorhoedeschool of niet, bijzondere voorbeelden zijn ze allemaal. Onze samenwerking met scholen geeft ons een uniek inzicht in de diverse manieren waarop scholen werken aan toekomstgericht onderwijs. Een inzicht dat zeker de moeite waard is om breder te delen. Daarom hebben we een greep gedaan uit de vele voorbeelden uit de onderwijspraktijk en ze samen met een aantal scholen opgetekend in deze publicatie. Zodat we van elkaars ervaringen kunnen leren, elkaar kunnen inspireren en leraren en scholen verder op weg kunnen helpen. SLO gaat de geleerde lessen uit deze praktijkvoorbeelden ook gebruiken bij het helpen vormgeven van het curriculum op landelijk niveau.

Inspirators voor de toekomst bestaat uit een aantal schoolportretten, gekoppeld aan helden als Wubbo Ockels, The Beatles of Anne Frank. Het is een momentopname, een foto, want curriculumontwikkeling en het werken aan toekomstgericht onderwijs is nooit af. We hopen dat deze 'inspirators voor de toekomst' u net zo inspireren als ons.

Veel leesplezier!

Jindra Divis, algemeen directeur

Sanne Tromp, directeur innovatie



Verantwoording

© 2016 SLO, Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

AN: 9.7580.703

Postbus 2041
7500 CA Enschede
T: 053 4840 840
E: info@slo.nl
www.slo.nl

Redactie

Ravestein & Zwart

Vormgeving

Digitale Klerken, Utrecht

Fotografie

Norbert Waalboer Fotografie
Jan Schartman Fotografie
Eigen foto's van: De Heldring, Odulphuslyceum,
Teylingen College, Willem de Zwijger College
en Alphons Laudy

slo



Inhoud

Voorwoord	3
Inhoud	5
SBO De Blinks in Geleen: Onderzoekend en ontdekkend leren	8
OBS De Imenhof in Losser: Leren van elkaar	13
STIP VSO in Utrecht: Praktisch en persoonsvormend onderwijs	16
De C van Curriculum	19
Stanislas College in Rijswijk: Bewegen en leren	20
Willem de Zwijger College in Bussum: Havisten competent naar het hbo	25
Maartens College in Haren (Groningen): Samenhang in tweetalig onderwijs	28
5e Montessorischool Watergraafsmeer in Amsterdam: Effectief experimenteren met Wetenschap & Technologie ..	33
Prinses Beatrixschool in Urk: Thematisch werkende cultuurschool dankzij IPC	36
De L van Leerlijnen	39
Dalton Kindcentrum Campus Columbus in Heerhugowaard: Flexibel toetsen en evalueren	40
Prinseschool in Enschede: ICT als middel en niet als doel	45
Teylingen College in Voorhout: De KTS pakt kansen in de regio	48
Odulphuslyceum in Tilburg: Eigenaarschap en vertrouwen	53
VSO Alphons Laudy in Amsterdam: Open blik naar de buitenwereld én excellent	56
De S van Samenhang	59
RSG Slingerbos Levant in Harderwijk: Gepersonaliseerd leren	60
Porta Mosana in Maastricht: De 'leer-kracht' van de leerling	65
InHolland Academy in Alkmaar i.s.m. Plein C: Verdieping door de cultuurbegeleider	68





CSG Dingstede in Meppel: Doordacht pionieren in vakoverstijgend bètaonderwijs	73
OSG Echnaton in Almere: Persoonlijke ontwikkeling via taal en cultuur.....	76
De K van Kern & Keuze	79
VSO De Heldring: Meer zelfvertrouwen dankzij culturele educatie	80
Arte College in Almere: Ook bij 'gewone' lessen meer samenhang tussen taal en cultuur.....	85
De Starter in Groningen: Vliegende start met digitale geletterdheid	88
Houtens in Houten: Zorgen dat je de leerling ziet!	93
Post-hbo-opleiding Rekencoördinator in Zwolle: Rijk rekenonderwijs met de rekencoördinator	96
De M van Maatwerk	99
Windesheim in Zwolle: Unieke master voor het beroepsonderwijs	100
Cursus Interne cultuurcoördinator in Doorwerth: Cultuuronderwijs maak je zelf	105
OBS De Notenkraker in Amsterdam: Scherp cultuurprofiel, scherpe keuzes	108
Prof. leergemeenschap leesvaardigheid Nederlands in Groningen: Onderweg naar de betere leraar.....	113
SO De Heldring in Amsterdam: Cultuureducatie draagt bij aan zelfvertrouwen en eigenwaarde	116
De P van Professionalisering	119
Mariaschool in Tienray : Leerkracht aan de basis van thematisch onderwijs	120
PCB De Buitenburg in Almere: Ontdekkend leren dankzij themagerichte wereldoriëntatie	125
Alles over curriculumontwikkeling	128
Nawoord	130
Citaten	131

Inhoud per sector

Primair onderwijs

- OBS De Imenhof | Losser 13
- 5e Montessorischool | Amsterdam 33
- Prinses Beatrixschool | Urk 36
- Dalton Kindcentrum Campus Columbus | Heerhugowaard 40
- Prinseschool | Enschede 45
- De Starter | Groningen 88
- De Notenkraker | Amsterdam 108
- Mariaschool | Tienray 120
- De Buitenburcht | Almere 125

Havo/Vwo

- Willem de Zwijger College | Bussum . 25
- Maartens College | Haren 28
- Odulphuslyceum | Tilburg 53
- RSG Slingerbos Levant | Harderwijk .. 60
- Porta Mosana | Maastricht 65
- CSG Dingstede | Meppel 73
- OSG Echnaton | Almere 76
- Arte College | Almere 85

Opleiding/nascholing

- InHolland Academy | Alkmaar 68
- Rekencoördinator | Zwolle 96
- Windesheim | Zwolle 100
- Interne cultuurcoördinator | Doorwerth 105
- Prof. leergemeenschap leesvaardigheid Nederlands | Groningen 113

Vmbo

- Stanislas College | Rijswijk 20
- Teylingen College | Voorhout 48
- Arte College | Almere 85
- Houtens | Houten 93

Speciaal onderwijs

- De Blinker | Geleen 8
- De Heldring | Amsterdam 116

Voortgezet speciaal onderwijs

- STIP VSO | Utrecht 16
- Alphons Laudy | Amsterdam 56
- VSO De Heldring | Amsterdam 80

Ik heb het
nog nooit gedaan,
dus ik denk
dat ik het kan.

Pippi Langkous



SBO
DE BLINKER IN
GELEEN: ONDER-
ZOEKEND EN
ONTDEKKEND
LEREN



**“We willen
onze leerlingen
prikkelen en
nieuwsgierig maken
om te leren.”**

Naam: De Blinker

Locatie: Geleen

Sector: sbo

Denominatie: algemeen bijzonder

Aantal leerlingen: 210

Website: www.sbodeblinker-geleen.nl

SBO De Blinker geeft een geheel eigen draai aan Wetenschap & Techniek. In WOB-lessen, waarbij WOB staat voor Wereld Oriëntatie Breed, worden de leerlingen uitgedaagd om te onderzoeken en ontdekken wat er om hen heen gebeurt. Daarbij wordt nadrukkelijk de samenhang gezocht met andere vakken en lesstof, zoals taal, rekenen, handvaardigheid en muziek.

Wereld Oriëntatie Breed

Zo'n zeven jaar geleden heeft SBO De Blinker ervoor gekozen om het traditionele vak wereldoriëntatie uit te breiden in samenhang met leerstof uit andere vakgebieden. Hierbij gaat het om drama en expressie, koken, muziek, tekenen, handvaardigheid, workshops en excursies. Ook wordt de koppeling gelegd met rekenen, taal en begrijpend lezen. De inhoud van Wereld Oriëntatie Breed (WOB) is verdeeld in zeven thema's die vaststaan (kern), maar waarvan de inhoudelijke uitwerking kan variëren (keuze). De Blinker biedt vanaf groep 3 WOB-onderwijs aan; dit schooljaar gaan ook de groepen 1-2 meedoen.

WOB werkt heel motiverend voor de leerlingen, omdat ze tijdens de lessen actief bezig zijn. Doel van de lessen is daarnaast het verbeteren van het zelfvertrouwen. Want hoe meer zelfvertrouwen leerlingen hebben, hoe beter hun prestaties zijn. Tijdens de WOB-lessen worden ook de talenten van de kinderen aangesproken. Dit is geheel in lijn met een van de uitgangspunten van de school: talentontwikkeling. Iets wat ook tot uiting komt in de naam 'De Blinker': iedereen blinkt ergens in uit.

De Blinker borgt het WOB-onderwijs op verschillende niveaus. Zo werkt het bestuur sinds 2011 met een beleidslijn voor WOB. Daarnaast is WOB verankerd in het schoolplan en in de groepsplannen. Ook beschikt de school over een bovenschools coördinator Wetenschap & Techniek (W&T), een vakleerkracht en een leerkracht die WOB-materiaal ontwikkelt en leerkrachten ondersteunt. De WOB-aanpak is geleidelijk opgebouwd en verspreidt zich nu ook over andere scholen.

Samenhang

WOB wordt op De Blinker aangeboden in samenhang met andere lesstof. In een les over de belastbaarheid van een bepaalde structuur, is er bijvoorbeeld aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling (samenwerken, trots zijn, delen), motorische oefening (knippen, plakken, balans zoeken: fijnmotorische bewegingen), taal (betekenis, synoniem van het woord zuil en concrete voorbeelden daarvan zoeken in het klaslokaal), rekenen/wiskunde (gewicht, dikte van het papier, geometrische vormen), geschiedenis (zuilen in de Romeinse tijd en nu) en leren leren (voorkennis ophalen, plannen, onderzoeken en oplossingen zoeken, nadenken, ontdekken).

De instrumentele vakken taal en rekenen worden op een voor kinderen betekenisvolle en functionele manier in de WOB-lessen verweven. Het praktisch bezig zijn en het visualiseren maakt het voor leerlingen aantrekkelijker om aan taal en rekenen te werken. Het onderwijs is interactief met prikkelende vragen van de leerkracht.



“Door de juiste vragen te stellen, leggen leerlingen ook verbanden met eerdere lessen.”

Samenwerking

De Blinker werkt gericht samen met STEM II, maar maakt er geen deel van uit. STEM staat voor Science, Technology, Engineering en Mathematics en heeft als doel jonge kinderen spelenderwijs te laten kennismaken met wetenschap en techniek. Speerpunt is het ontwikkelen van een nieuwsgierige, onderzoekende en ontwerpende leerhouding (een zogenaamde '21st century skill') bij kinderen van 4 t/m 12 jaar.

De school is samen met de Universiteit van Maastricht en scholen in de regio een onderzoek gestart om de opbrengst van deze manier van werken inzichtelijk te maken en verder te concretiseren. Reden is dat leerkrachten in de praktijk zeker de opbrengst van de aanpak zien bij de leerlingen: meer taakgerichtheid, beter plannen, nieuwe kwaliteiten en hobby's. Toch blijft het lastig om grip te krijgen op de onderwijsopbrengst en die te concretiseren naar bijvoorbeeld de Inspectie van het Onderwijs. Het onderzoek moet hier meer inzicht in geven.

Tips

- Het kost tijd om een verandering door te voeren.
- Betrek het team nadrukkelijk bij een verandertraject. Bijvoorbeeld door te zorgen voor goede voorbeelden.
- Blijf kritisch op het nut van cursussen en studiedagen. De Blinker is ervan overtuigd dat cursussen en studiedagen leerkrachten niet voldoende toerusten op W&T en WOB. Bij elkaar kijken en met elkaar praten werkt beter.
- Inzicht in de nieuwe manier van lesgeven is noodzakelijk om tot verdere ontwikkeling te komen. Logopedisten sluiten bijvoorbeeld ook aan bij WOB-thema's. Zo werken ze samen met de leerkrachten om taal te stimuleren en onderwerpen betekenisvoller te maken.



OBS DE IMENHOF IN LOSSER: LEREN VAN ELKAAR

OBS De Imenhof vindt dat scholen met de tijd mee moeten gaan. Daarom heeft de school de digitale geletterdheid van leerlingen hoog op de agenda staan. Dit begint in de onderbouw en blijft tot in groep acht terugkomen. Uitgangspunt bij dit alles is leren van elkaar.

Computers, tablets en smartphones zijn een belangrijk onderdeel van het dagelijkse leven van kinderen. Volgens De Imenhof heb je dan als school twee mogelijkheden: leerlingen beschermen tegen de gevaren van bijvoorbeeld internet of hen ermee leren omgaan. De Imenhof kiest bewust voor het laatste. Want kinderen komen er tóch wel mee in aanraking.



“Ook bij levens- beschouwing brengen we ethische kwesties op het gebied van media- wijsheid ter sprake.”

De praktijk

Digitale geletterdheid begint op De Imenhof al in de onderbouw. Zo wordt in groep 1-2-3 met hulp van de ouders al aandacht besteed aan computervaardigheden. In groep 4 maken de leerlingen gebruik van de methode Basisbits. Bij Basisbits komen de standaard computerprogramma's, zoals Word, Excel en PowerPoint, aan de orde. In de bovenbouw ligt de nadruk op toepassen. Leerlingen gebruiken Word, Excel en PowerPoint bij het maken en presenteren van hun spreekbeurt of werkstuk. Hierbij besteedt De Imenhof ook aandacht aan informatievaardigheden: waar haal je goede informatie vandaan? En wat zet je wel of niet op een PowerPoint-dia? Veel van deze vaardigheden komen overigens ook bij andere vakken, zoals wereldoriëntatie en taal, aan bod.

Ook mediawijsheid staat bij De Imenhof op het programma. Het gaat dan vooral om het aspect 'verantwoord leren omgaan met...' Hierbij komen vragen als 'Welke gegevens of foto's zet je wel op internet of sociale media en wat juist niet?', 'Hoe ga je om met groepsdruk?' en 'Wat doe je als je te maken krijgt met cyberpesten?' aan

bod. De school gebruikt hiervoor geen vast programma. Leerkrachten kiezen zelf activiteiten en materialen uit met hulp van de Mediawijsbox, die door stichtingsbestuur Consent ter beschikking is gesteld. Overigens is het materiaal uit deze box wel enigszins verouderd. Zo zou het SMS-spel inmiddels beter het WhatsApp-spel kunnen heten.

Daarnaast kiest De Imenhof er bewust voor om in de bovenbouw geen filters te gebruiken voor het internet, maar om kinderen te leren omgaan met ongewenste situaties. Dubieuze zoekresultaten worden in de klas besproken, waarbij ook wordt ingegaan op de vraag hoe leerlingen dit soort zoekresultaten kunnen voorkomen.

Leren van elkaar

De Imenhof vindt 'leren van elkaar' erg belangrijk. Dit komt ook tot uiting bij digitale geletterdheid. Aan leerlingen wordt bijvoorbeeld gevraagd hoe ze de lessen ervaren en wat ze hier positief of negatief aan vinden. Zo nemen de motivatie en het eigenaarschap van de kinderen toe.

Omdat De Imenhof weinig budget heeft voor scholing, speelt ook hier het 'leren van elkaar' een belangrijke rol. Op het gebied van digitale geletterdheid leert De Imenhof van andere scholen - door middel van de Werkgroep vernieuwingsscholen binnen Consent - en van collega's. Vaardige leerkrachten coachen bijvoorbeeld collega's die minder goed zijn in ICT. En natuurlijk zijn er ook kinderen die op ICT-gebied meer weten dan de leerkracht. Dat is niet erg, want ook daar kun je volgens de school gebruik van maken.

Daarnaast gaat De Imenhof te rade bij oud-leerlingen. Wat hebben zij op de basisschool gemist wat hen op de middelbare school van pas zou zijn gekomen? Ten aanzien van digitale vaardigheden lijken leerlingen geen gemis te ervaren. Wel geven ze aan dat dat het fijn zou zijn geweest als ze meer Engelse les hadden gehad. Daarom is De Imenhof dit jaar gestart met Engels in groep 1-8.

Obstakels

Hoewel er al veel goed gaat op het gebied van digitale geletterdheid, ervaart de school ook obstakels. Zo ontbreekt er

**“Kinderen
weten
heel goed
wat ze
willen
en daar
maken wij
als school
gebruik
van.”**

soms kennis binnen het team en is het opleidingsbudget te beperkt om die kennis aan te vullen. Een andere belemmering is het budget voor apparatuur. De school zou graag alle leerlingen - met name in de bovenbouw - van een tablet willen voorzien. De infrastructuur is hier wel al op ingericht, maar het geld voor de tablets is er niet.

Daarnaast is de school bezig met het ontwikkelen van een nieuw concept: leren leren - leren leven. Voorheen was De Imenhof een Jenaplanschool. Dit is nu losgelaten; de school wil zelf nagaan wat belangrijk en waardevol is. Hierbij maakt De Imenhof ook gebruik van het rapport van Ons Onderwijs 2032. Veel van wat daar in staat, gebeurt overigens al jaren op school.

Tips

- Betrek de leerlingen bij wat je doet. Vraag wat ze willen. Zo zorg je voor meer motivatie en eigenaarschap.
- Weten kinderen op ICT-gebied meer dan de leerkracht, maak daar dan gebruik van. Van elkaar leren is ook leren van je leerlingen.
- Vraag jezelf als school steeds af of je nog steeds de goede dingen doet. Stel je koers bij als dat nodig is.
- Aandacht voor mediawijsheid is noodzakelijk. Laat kinderen voorbeelden zien en ga met ze in gesprek. Incidenten zijn ook aanleiding om het gesprek aan te gaan.



STIP VSO IN UTRECHT: PRAKTISCH EN PERSOONS- VORMEND ONDERWIJS

Op STIP VSO - school voor voortgezet speciaal onderwijs - zitten jongeren van twaalf tot en met achttien jaar met een cognitieve beperking (zml). Dagelijks werken leerkrachten en begeleiders aan individueel, persoonsvormend en praktijkgericht onderwijs. Dit doen ze aan de hand van vier onderwijspijlers: wonen, werken, vrije tijd en burgerschap. In deze onderwijspijlers wordt onder andere gewerkt aan burgerschapsvorming waarbij er directe relatie is met de persoonsvorming.



“Leerlingen die het aankunnen, mogen - bijvoorbeeld tijdens de pauzes - de rol van coach Beweegwijs op zich nemen. Het is mooi om te zien hoe trots ze dan zijn.”

Uitwerking van het domein burgerschap

STIP kent heel heldere en duidelijke gedragsregels, begrijpelijk en visueel gemaakt voor de leerlingen. Vanaf het begin krijgen de leerlingen geleerd hoe ze met elkaar moeten omgaan en wat respect is. STIP heeft de principes van de Vreedzame School - een programma voor sociale competentie en democratisch burgerschap - omarmd. Daarbij ligt de nadruk op socialisatie en persoonsvorming.

De school heeft een leerlijn seksualiteit en relaties. Leerlingen zijn kwetsbaar op dit vlak en kunnen hierover nog veel leren. Bovendien is het een heel belangrijke bouwsteen van persoonsvorming. Een andere bouwsteen van persoonsvorming is Beweegwijs. Dat is een manier om tijdens de pauze te werken aan beweging en tegelijkertijd te oefenen met sociale vaardigheden. Onderdeel van dit concept zijn kleurenzones op het schoolplein, die gekoppeld zijn aan bepaalde activiteiten. Zo wordt tijdens de pauze gewerkt aan sociale vaardigheden, zoals samenwerken en op je beurt wachten.

STIP vindt het ook belangrijk dat de jongeren leren hun mening te vormen over actuele zaken en dat ze daarover gesprekken kunnen voeren. In de pauze, maar ook thuis of tijdens stage/werk. Daarom kijken ze naar het jeugdjournaal en hebben ze gesprekken over het nieuws. Ze leren op die manier hun eigen mening te vormen en een andere mening te horen: van groot belang voor hun persoonlijke ontwikkeling.

Vrije tijd en werk

Op vrijdagen kunnen leerlingen kiezen uit een aantal verschillende interesse-groepen waarin ze aan de slag gaan met een invulling van vrije tijdsbesteding. Denk aan sport en spel, dansen, koken of make-up. Ze krijgen zo de mogelijkheid om erachter te komen wat ze leuk vinden. Zo leren ze zichzelf beter kennen, maar ook ontdekken wat hun mogelijkheden en interesses zijn. Dit helpt ze bij het vinden van een mogelijke invulling van vrijetijdsbesteding.

Het zichzelf leren kennen en ontdekken wat mogelijkheden en interesses zijn is ook van toepassing op voorbereiding naar werk - met dit verschil dat sectormodules in het oriëntatietraject in de onderbouw

verplicht zijn. Dus leerlingen kunnen niet kiezen wat ze leuk vinden, die keuzevrijheid komt pas later. Voordat leerlingen voor een sector kiezen, maken ze namelijk kennis met alle praktijkvakken. Ze moeten in de eerste jaren in alle verschillende sectoren werken: groen en dier, schoonmaak en verzorging, techniek, hout en metaal enzovoort. Een brede oriëntatie is een belangrijke voorbereiding op een passende plek in de maatschappij.

Wezenlijk onderdeel van die oriëntatie zijn begeleide en externe stages. In het transitietraject zijn leerlingen meerdere dagen per week aan de slag op hun (interne of externe) stageplek. Op maandag en vrijdag zijn ze weer op school voor terugkoppeling. Handig hulpmiddel daarbij zijn de taakkaarten waar STIP mee werkt. Hierop staan doelen waar leerlingen in een bepaalde periode aan werken. STIP is nog wel zoekend: hoe sluit je enerzijds aan bij de talenten en mogelijkheden van leerlingen, en zorg je anderzijds voor een passende, goede werkplek? Zeker als de woonomgeving van de leerlingen niet alle werkvoorzieningen heeft, is het een uitdaging om leerlingen daarin te begeleiden.

“In de interesse-groepen kunnen leerlingen kiezen wat ze fijn of leuk vinden, daarin krijgen ze veel vrijheid.”

Persoonsvorming en mogelijkheden

Het onderwijs - in ieder geval in het domein werk - is gericht op het voorbereiden van leerlingen op de juiste uitstroom, met daarbij passende werknemersvaardigheden. Daarbij gaat het ook om sociale werknemersvaardigheden: op tijd komen, omgaan met stress, persoonlijke verzorging enzovoort. De leerling moet zich later ook buiten school volgens bepaalde (sociale) regels gedragen.

Daarbij is persoonsvorming steeds een belangrijk uitgangspunt. STIP heeft veel aandacht voor het zelfbeeld van leerlingen: vooral omdat dit beeld niet altijd positief is. Behalve voor persoonsvorming is het ontdekken van mogelijkheden, talenten en beperkingen belangrijk bij de voorbereiding van deze bijzondere doelgroep op werk, burgerschap en vrije tijd. Om deze mogelijkheden, talenten en ondersteuningsbehoeften vast te leggen, maken leerlingen een portfolio en vullen dat met werkstukken, taakkaarten en andere leeropbrengsten. Zo'n portfolio maakt hen trots. Elke twee weken vindt er een gesprek van een half uur plaats met individuele leerlingen.

Leerkrachten en begeleiders werken met veel enthousiasme aan persoonsvorming en burgerschap. Zij hebben hart voor hun leerlingen en zetten zich daar honderd procent voor in. Hun uitgangspunt: sluit aan bij wat die leerling kan.

Tips

- Richt persoonsvorming zo in dat het recht doet aan en aansluit bij de ontwikkeling van de leerling.
- Bij deze leerlingen is het belangrijk om het onderwijs in te richten naar domeinen/ leefgebieden die functioneel zijn voor hun toekomst.



De C van Curriculum

Een curriculum is een plan voor leren. Het Nederlandse synoniem is dan ook leerplan. Het curriculum bevat ten minste de inhoud en de doelen die geleerd moeten worden.

Er zijn verschillende niveaus waarop het curriculum vorm kan krijgen. Deze grijpen allemaal op elkaar in.

Curriculumniveaus

Curriculumniveaus verwijzen naar verschillende systeemniveaus waarop afspraken kunnen worden vastgelegd over het curriculum.

- **Macroniveau**
Het macroniveau omvat curriculaire afspraken op nationaal/landelijk niveau (bijv. kerndoelen, eindtermen en examenprogramma's).
- **Mesoniveau**
Het mesoniveau omvat curriculaire afspraken op school- of opleidingsniveau.
- **Microniveau**
Het microniveau omvat curriculaire afspraken over het onderwijsleerproces op klasniveau.

Curriculumontwikkeling

Curriculum- of leerplanontwikkeling is een cyclisch proces dat is gericht op het inhoudelijk en didactisch verbeteren en vernieuwen van onderwijs. Curriculumontwikkeling bestaat in hoofdlijnen uit vijf kernactiviteiten, welke afwisselend en in interactie met elkaar plaatsvinden:

Analyse

Op grond van diverse onderzoeken het probleem/ het doel van het ontwikkeltraject in kaart brengen en eerste oplossingsrichtingen verkennen.

Ontwerp

Het opstellen van ontwerprichtlijnen (voor functie, vorm en inhoud) waaraan het toekomstige curriculum moet voldoen.

Ontwikkeling

Het daadwerkelijk construeren van delen van het curriculum.

Implementatie

Het proces dat gericht is op het in gebruik nemen van het ontwikkelde curriculum in de praktijk.

Evaluatie

Het verzamelen van gegevens om de kwaliteit van het curriculum te beoordelen, op grond waarvan deze verder aangepast en verfijnd kan worden. De evaluatie kan aanleiding geven tot het starten van een nieuwe ontwikkelcyclus

> curriculumvandetoekomst.slo.nl

> curriculumontwerp.slo.nl

***Vaak moet
er iets
gebeuren
voordat
er iets
gebeurt.***

Johan Cruijff



STANISLAS COLLEGE IN RIJSWIJK: BEWEGEN EN LEREN



“We doen het als schoolteam; docenten gaan niet alleen meer voor hun eigen vak.”

Naam: Stanislas College

Locatie: Rijswijk

Sector: vmbo en mavo

Denominatie: jezuïetencollege RK/PC

Aantal leerlingen: 500 (alle vestigingen 33.868)

Website: www.stanislascollege.nl/rijswijk

Het Rijswijkse Stanislascollege geeft op een vernieuwende manier invulling aan burgerschaps- en persoonsvorming. Hoe? Door zich te richten op ‘bewegen en leren’. Achterliggende gedachte: door veel te sporten, leren leerlingen samenwerken en omgaan met winst en verlies. Ze krijgen doorzettingsvermogen en leren hoe ze elkaar kunnen helpen. Allemaal zaken die ze ook in de maatschappij nodig hebben.

Beweeg-vmbo

Het Rijswijkse Stanislascollege noemt zichzelf een beweeg-vmbo. Dit betekent dat de school zich nadrukkelijk profileert op het gebied van ‘leren en bewegen’. Leerlingen beginnen elke schooldag dan ook met een uur sport. Later op de dag volgt nog een half uur ‘bewegend leren’. En aan het eind van de dag is er ruimte voor maatwerk: leerlingen krijgen dan extra les in een vak dat ze moeilijk vinden.

Op dit moment is het nieuwe concept ingevoerd in de eerste twee leerjaren. Volgend jaar gaat ook leerjaar 3 meedoen en het jaar daarna leerjaar 4. Het concept ‘groeit’ dus mee met de huidige tweede klas. De docenten Lichamelijke Opvoeding (LO) spelen een belangrijke rol in het concept. Maar ze doen het zeker niet alleen. Ook veel andere docenten doen mee, bijvoorbeeld door in hun lessen ‘bewegend leren’ toe te passen.

Het Stanislascollege doet ook aan *Kanjertraining*: een serie lessen met bijbehorende oefeningen om de sfeer in de klas goed te houden of te verbeteren. Daarnaast besteedt de school aandacht aan normen en waarden. Waarom houden we in het trappenhuis niet rechts als we dat in het verkeer wel doen? Verder werkt het Stanislascollege met Positive Behaviour Support (PBS).

In het ‘vak’ Praktische Profiel Oriëntatie (PPO) worden de leerlingen voorbereid op hun profielkeuze. Het gaat hierbij om wat ze belangrijk vinden en hoe dit aansluit bij hun keuze. Wat is hun opleidingsroute? Welk profiel kiezen ze? Waarin willen ze later verder? Daarbij gebruikt de school de methode *Breingeheim*. Hiermee komt de wereld binnen bij de leerlingen.

Aanleiding

Het Stanislascollege biedt de leerwegen vmbo kb (kaderberoepsgerichte leerweg met en zonder lwoo), vmbo bb (basisberoepsgerichte leerweg met en zonder lwoo) en mavo/vmbo tl aan. De school krijgt veel leerlingen binnen die het leren na de basisschool eigenlijk al zat zijn. Het was dan ook moeilijk om leerlingen met sociaal-emotionele en cognitieve achterstanden te motiveren voor school. Gevolg: leerlingen voelden geen betrokkenheid bij de school en wilden niet leren. Ook daalde het leerlingen-aantal.

Daarom heeft het Stanislascollege het roer twee jaar geleden radicaal omgegooid. De school profileert zich nu als beweeg-vmbo. De sectie Lichamelijke Opvoeding heeft hiervoor het voortouw genomen door een plan op te stellen. Dit is voorgelegd aan de schoolleiding en de collega's. Het plan heeft geleid tot een eenmalige financiële injectie van de scholengemeenschap om de sportprofilering ook echt mogelijk te maken.



**“De vakken
zijn
belangrijk,
maar
bewegen
ook.”**

Resultaten

Sinds de ommezwaai gaan leerlingen beter met elkaar om. Ze geven bijvoorbeeld gemakkelijker hun mening in de klas, iets wat ze eerst vaak niet durfden. De leerlingen hebben meer binding met elkaar. Ook voelen ze zich - zeker in vergelijking met de basisschool - gekend en serieus genomen door de docenten. Daarnaast zijn de leerlingen trots op het Stanislascollege. Niet alleen omdat er zo veel nadruk ligt op sport, maar ook omdat ze zich er veilig voelen en het gevoel hebben dat ze er een diploma kunnen halen.

De leerlingen merken dat bewegen helpt, dat hun hersenen 'aan' staan. Na het uur sporten aan het begin van de schooldag zijn ze wakkerder. Bovendien leren ze tijdens het sporten wat doorzettingsvermogen is. Ook ervaren ze dat ze iets waar ze eerst nog niet zo goed in waren na wat oefening wel kunnen.

Leerlingen zijn socialer; ze ervaren wat het is om samen een prestatie te leveren. Mooi is dat ze elkaar stimuleren. Ze moedigen bijvoorbeeld ook de leerling aan die door overgewicht moeite heeft met sporten. En als er honderd leerlingen op het sportcomplex zijn, die weg mogen omdat er twee docenten ziek zijn, blijven ze toch. Het Stanislascollege merkt ook dat er minder vechtpartijen zijn op het schoolplein.

Tips

- Zorg voor voldoende financiële middelen. Bij het Stanislascollege vindt het maatwerk bijvoorbeeld plaats in een grote groep. Zou er meer geld beschikbaar zijn, dan zouden de groepen kleiner zijn en komt dit aspect beter uit de verf.
- Het Stanislascollege geeft geen cijfers meer voor sport. Ze hanteren het uitgangspunt 'stimuleren, niet afstraffen'.
- Overtuig leerlingen dat ze meerwaarde hebben. Dat ze later ook een waardevol beroep kunnen uitoefenen. En dat ze dus niet minder waard zijn dan havo- of vwo-leerlingen.

WILLEM DE ZWIJGER COLLEGE IN BUSSUM: HAVISTEN COMPETENT NAAR HET HBO

Op het Willem de Zwijger College in Bussum zitten havisten en vwo'ers (inclusief gymnasium). Op de havo kunnen leerlingen het programma Havisten Competent volgen. Met veel aandacht voor burgerschap en persoonsvorming. Maar zowel docenten als leerlingen willen meer.



“Bij persoonsvorming gaat het er om dat leerlingen vanuit hun eigen autonomie keuzes leren maken en dat die keuzes waarden-gedreven zijn.”

Havisten Competent

De schoolleiding van het Willem de Zwijger College ziet persoonsvorming of persoonsontwikkeling als een stap naar volwassenheid. Als school heb je hier een belangrijke rol. In de pubertijd ontwikkelen leerlingen tenslotte een zelfbeeld en groeien op als individu. Via activiteiten besteedt het Willem de Zwijger College aandacht aan burgerschap en persoonsvorming. Denk aan vieringen, weekopeningen, voedsel-bankproject, een dag vasten tijdens Zip your lip en schrijven voor Amnesty. Naast deze persoonsvormende activiteiten heeft de onderwijsinstelling het programma Havisten Competent (HaCo). HaCo is een netwerk van dertig havo-scholen die een eigen aanpak kiezen om havisten beter voor te bereiden op het hbo. Ze hebben - wat deze voorbereiding aangaat - dezelfde visie.

Op het Willem de Zwijger College is HaCo in leerjaar twee tot en met vijf ingevoerd. Havo 5 is dit jaar de eerste lichter die het hele traject doorlopen heeft. In het HaCo-programma werken de leerlingen aan de volgende vakken: business, NLT (natuur, leven en techniek), sport & gezondheid, wereldburgers en design. De leerlingen werken in groepen aan

concrete opdrachten van ongeveer 8 weken. De nadruk ligt daarbij op samenwerkend leren, presenteren en het organiseren van evenementen.

HaCo heeft in samenwerking met hbo-instellingen een competentieprofiel opgesteld voor de havist. De vijf HaCo-competenties vallen onder persoonsvorming en zijn erop gericht dat leerlingen kunnen doorstromen naar het hbo, zodat zij zich daar staande kunnen houden. Dat betekent jezelf leren waarderen, je grenzen leren stellen, maar ook feedback geven en ontvangen.

Ruimte

De docenten van het Willem de Zwijger College zijn blij met HaCo. Leerlingen hebben binnen dit programma keuzevrijheid. Je beslist zelf hoe je zaken aanpakt en met wie je samenwerkt. Het knelt alleen als er onvoldoende ruimte en tijd is. De kennis en het inzicht dat leerlingen bij de vakken opdoen, gaat voor het werken aan vaardigheden en competenties. Het HaCo-programma werkt, omdat het naast de reguliere vakken plaatsvindt en dus daarvan geen tijd 'afsnoept'.

Want dat is de spagaat waar docenten inzitten: ze willen graag meer tijd steken in persoonsvorming, maar voelen de druk van het Centraal Schriftelijk Examen (CSE). In de onderbouw speelt dat minder. Daar hebben docenten meer zeggenschap over de onderwerpen die ze behandelen. Leerlingen krijgen wel opdrachten, maar hoe ze die aanpakken is redelijk vrij. De vwo-docenten zitten er ook weer anders in: daar is meer rust en vertrouwen in de resultaten waardoor er meer ruimte is voor persoonsvorming/competentieontwikkeling.

HaCo is nu nog een op zichzelf staand programma, dat raakvlakken heeft met bepaalde vakken. Het is de bedoeling dat HaCo meer over de school gaat uitwaaiëren. Bijvoorbeeld via een koppeling met opdrachten in de werkweek, aan het mentoraat of met het ontwikkelen van beroepshouding bij Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding (LOB) en het profielwerkstuk.

Conditie

Ook de leerlingen zijn enthousiast. Ze vinden dat bij HaCo veel meer aan socialisatie en persoonsvorming wordt gedaan dan bij de reguliere vakken.

“Bij wereldburgers maakte een ongemotiveerde leerling een enorme mind-shift: hij ging opeens zonder mopperen met een presentatie aan de slag.”

Je doet opdrachten buiten de school. Volgens de leerlingen kun je er veel van jezelf in kwijt. Dat zouden ze nog wel meer willen.

Leerlingen en docenten zijn het dus met elkaar eens dat onderwijs zoals in HaCo aantrekkelijk en wenselijk is. Het schoolbreed invoeren wil het Willem de Zwijger College wel. Onder bepaalde condities. Denk aan flexibele vormen van toetsing, waarbij een leerling een vak of onderdeel kan afsluiten als hij er klaar voor is. De school is zich er wel van bewust dat dit een strakke organisatie vereist en heel zelfstandige leerlingen die dit vanaf de brugklas gewend zijn.

Ook de aansluiting bij het hbo en het wo ziet het Willem de Zwijger College als een aandachtspunt: een doorlopende leerlijn van voortgezet onderwijs naar hogeschool en universiteit - in binnen- en buitenland - is geen overbodige luxe. Andere wensen zijn een ander schoolgebouw dat minder gericht is op klassikaal onderwijs en meer begeleidingstijd. Dat laatste is op te lossen met de inzet van onderwijs-assistenten en toekomstige docenten van de lerarenopleidingen. Dan heb je als docent meer tijd voor het beantwoorden van hulpvragen.

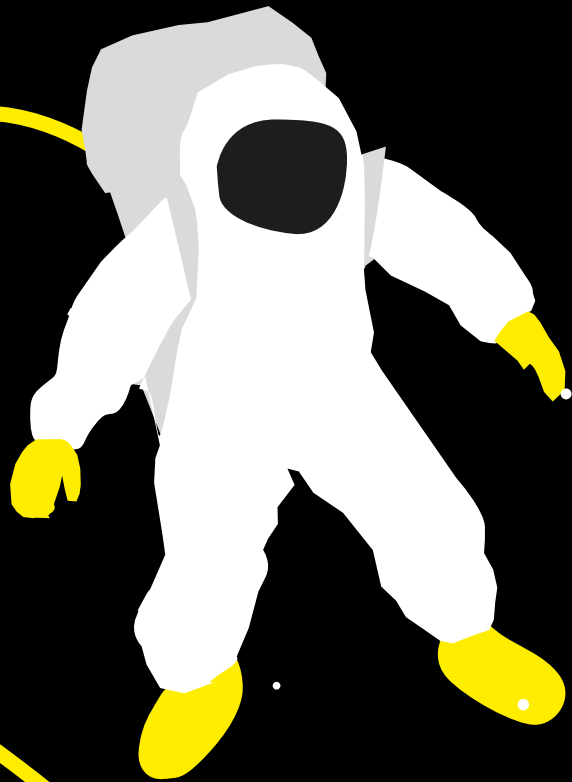
Docenten van het Willem de Zwijger College zijn van mening dat er weinig obstakels zijn die vernieuwen of veranderen in de weg staan. Zelf zouden ze het kunnen en ook willen. Meer in gesprek met leerlingen, minder nadruk op examenresultaten.

Tips

- Veel scholen willen flexibele toetsing, maar vergeet niet dat dit ook iets van je organisatie en je leerlingen vraagt.
- Langzaam laten meegroeien van zowel je organisatie als je leerlingen heeft de meeste kans van slagen.
- Als je gaat vernieuwen, vergeet dan niet waar je vandaan komt. Ga niet iets omarmen wat niet in de cultuur van je school zit.



**WE ZIJN
ALLEMAAL
ASTRONAUTEN
VAN HET
RUIMTESCHIP
AARDE.**



WUBBO OCKELS

MAARTENS COLLEGE IN HAREN (GRONINGEN): SAMENHANG IN TWEETALIG ONDERWIJS



“Wereldburgerschap is leven vanuit een open perspectief naar de wereld, waarbij ook het lef om anders te doen en anders te zijn wordt gestimuleerd.”

Naam: [Maartenscollege](#)

Locatie: [Haren \(Groningen\)](#)

Sector: [mavo, havo, atheneum en gymnasium](#)

Denominatie: [TTO en internationaal onderwijs](#)

Aantal leerlingen: [1.050](#)

Website: www.maartenscollege.nl

Het Maartenscollege in het Groningse Haren is zeker niet de enige school die tweetalig onderwijs (TTO) aanbiedt, maar wel een bijzondere. Als een van de weinigen werkt zij voor haar onderbouwleerlingen met het Middle Years Programme (MYP) van het Internationaal Baccalaureate (IB). Daardoor worden niet alleen meer dan de helft van de lessen in het Engels gegeven op tweetalig havo t/m klas 3 en op tweetalig vwo t/m klas 4, ook gebeurt dat met een uitgewerkt samenhangend curriculum dat de leerlingen doelbewust tot wereldburgers maakt.

Zelf ontwikkelen

Het werken met het Middle Years Programme heeft op het Maartenscollege behoorlijk wat voeten in de aarde. Er is namelijk maar één andere Nederlandse school die met hetzelfde systeem werkt. Om zich te scholen bezoeken docenten en teamleiders daarom internationale conferenties, georganiseerd door het IB. Ook krijgt het Maartenscollege veel steun van de belendende Internationale School.

Een en ander heeft tot gevolg dat docenten in de onderbouw relatief veel onderwijs zelf ontwikkelen. Dat vraagt niet alleen om een beheersing van het Engels op een hoog niveau, maar ook en vooral om een sterke motivatie om voor de onderwijsvisie 'te gaan'. Het Maartenscollege past dan ook een strenge selectie toe en weet heel goed welk type docent nodig is voor dit onderwijsconcept. Docenten en middenmanagement worden door de IB niet alleen geprofessionaliseerd en gecertificeerd, de school wordt ook door de IB gevisiteerd en geaccrediteerd - in het geval van het Maartenscollege alweer zo'n 12 jaar.

Samenhang

Het Maartenscollege streeft naar wereldburgerschap en heeft hier 21^e-eeuwse vaardigheden aan opgehangen. Docenten gaan op basis van heldere concepten met

elkaar in gesprek. Ze zoeken hierbij actief naar mogelijkheden - vaak in de vorm van projecten - om met andere vakken tot samenhangend onderwijs te komen. Het is duidelijk dat de didactiek - meer dan in het Nederlandstalige smaldeel van de school - gericht is op samenwerking. Om het zichtbaar maken van de samenhangen te versnellen, zijn er overzichten gemaakt met wie wat doet. Door middel van vergaderingen en bijeenkomsten werkt de school op systematische wijze verder aan deze onderwijsontwikkeling. De samenhang uit zich ook in het werken met zestien fundamentele concepten en zes contexten, ofwel grote vragen. Elk vak adopteert minimaal vier van deze concepten en gaat in op twee van de zes grote vragen. Daarnaast ontwikkelt elk vak minstens één vakoverstijgend project per jaar.

Bij de leerlingen vindt dit model zeker weerklank. Ze lijken redelijk tot zeer gemotiveerd en zijn trots op hun school. Ook het werken in projecten zien ze als positief, net als de inbreng die ze in hun eigen leren en werken hebben. Wel moeten de leerlingen wennen aan de systematiek van beoordelen, die veel meer formatief is, gericht op het eigen leren, en veel minder gericht op 'cijfertjes'. Daarnaast geven sommige



“Het Engelstalige onderwijs volgens het MYP-model werkt enorm motiverend zowel voor de docent als de leerling.”

leerlingen aan dat ze niet zo veel merken van de vakoverstijgende samenhang. Behalve de duidelijke samenhang tussen Engels en andere vakken zien zij vooral de aparte vakken en hun inhoud centraal staan. Nu is het in de context van een Nederlandse school niet eenvoudig om samenhangend onderwijs aan te bieden. Er is (te) veel lesstof, de lessen zijn veelal te kort en er is er weinig vrijgeroosterde tijd om echt samen te werken. Door de combinatie van een inspirerend model en een gemotiveerd team komt dit op het Maartenscollege wel nadrukkelijker tot stand - zowel in projectvorm als in de lessen - maar blijft ook hier, zoals op elke school, de praktijk altijd een *work in progress*.

Aansluiting

Eindexamens kunnen in Nederland nog niet in het Engels worden afgenomen. Dat betekent dat de leerlingen in de bovenbouw (havo 4, vwo 5) weer aansluiting moeten vinden met de Nederlands-talige stroom. Dat is een overstap die tijd vraagt en gewenning aan het andere systeem. Zo moeten leerlingen zich bijvoorbeeld het Nederlandse vocabulaire eigen maken. De gerichtheid op het examen en de wijze van toetsing in het Nederlandse systeem is een lastiger punt, maar uiteindelijk redden 'TTO'ers' zich prima. Leerlingen hebben zich vaardigheden eigen gemaakt waar ze veel profijt van hebben. Sinds kort kunnen leerlingen in de bovenbouw ook overstappen naar de Internationale School - waar het niveau hoog is, en er erg veel van leerlingen wordt verwacht.

Al bij al is het werken met twee verschillende systemen op één havo- of vwo-opleiding niet eenvoudig. Desondanks beschikt de school nu al over een goed uitgewerkt alternatief curriculum, is er ervaring met het thema Mens & Maatschappij én is veel eigen materiaal ontwikkeld.

Tips

- Realiseer je dat samenhangend onderwijs op gespannen voet staat met de structuur van de vele vakken en vakjes en de dwingende orde van altijd te weinig tijd, zoals we die op Nederlandse scholen gewend zijn. Het vraagt van docenten veel inspanning en motivatie om daaraan voorbij te 'denken'.
- Het geven van het Middle Years Programme (MYP) van het Internationaal Baccalaureate is pionierswerk. Er zijn in Nederland weinig mogelijkheden om ervaringen te delen en van andere scholen te leren. Daar staat tegenover dat het werken met collega's en scholen uit de hele wereld bijzonder inspirerend werkt.
- Het ontwikkelen van samenhangend onderwijs vraagt om een open blik naar andere vakken.

5E MONTESSORISCHOOL WATERGRAAFSMEER IN AMSTERDAM: EFFECTIEF EXPERIMENTEREN MET WETENSCHAP & TECHNOLOGIE

De 5e Montessorischool Watergraafsmeer (5MW) in Amsterdam heeft de laatste jaren flink geëxperimenteerd met verschillende aanpakken in zijn primair onderwijs. Centraal stond daarin de Onderzoekend en Ontwerpend Leren (OOL) aanpak. Dat vergde aanpassing, bijvoorbeeld van leerkrachten die hun vaste werkmethodes moesten loslaten en erop moesten vertrouwen dat ze desondanks tot een dekkend aanbod konden komen. Nu formuleren kinderen in groep 7/8 zelf onderzoeksvragen.



Onderzoeken en ontwerpen

Sinds een aantal jaren is 5MW, met de ondersteuning van SLO, aan het experimenteren met Wetenschap & Technologie (W&T) volgens de aanpak van Onderzoekend en Ontwerpend Leren (OOL). Dat heeft positieve ervaringen opgeleverd die hebben geleid tot een aanpassing van het curriculum naar een brede ontwikkeling van de leerlingen en de daarmee samenhangende verbreding van de pedagogische en didactische ontwikkeling.

OOL levert de school veel op: onder andere reflectie van de leerlingen op hun werk, vaardigheidsdoelen en uitdagingen voor elke leerling door diversiteit in elke opdracht. Verder geven de leerkrachten aan dat taal en rekenen echt 'moeten staan' in de groep. Binnen OOL komt dat op praktische, functionele wijze aan bod in bijvoorbeeld woordjes schrijven bij een ontwerptekening, of het maken van een schriftelijk verslag.

Knelpunt bij het werken aan Wetenschap & Technologie en OOL is het werken met een methode die uitgaat van klassikale instructie (Kosmisch onderwijs, Da Vinci). Dat heeft de school veranderd in individuele instructie of instructie in kleine groepjes. Ook leerlingen geven elkaar instructies. 5MW stelt dat dit de leeropbrengst verbetert.

Schoolplan

Dit voorjaar heeft de schoolleider met zijn uit vijftig professionals bestaande team tijdens een studiedag

de koers en de werkwijze voor de komende drie jaar vastgelegd in het schoolplan. Dat is gebeurd vanuit een goed gevoel: het team is trots op wat het de laatste jaren via OOL heeft bereikt. Centrale vragen waren: 'Waar staan we?' 'Waar willen we naartoe?' 'Hoe gaan we dat doen?' Gekozen is voor vijf verschillende elementen die met elkaar samenhangen: pedagogische

ontwikkeling, partnerschap, het kind, didactische ontwikkeling en leren met elkaar.

Vanuit dit schoolplan maakt elke bouw eigen plannen waarin bouwspecifieke keuzes beschreven staan. De bouwen presenteren hun plannen aan elkaar tijdens een plenaire bijeenkomst.



“Net als in een jamsessie van bijvoorbeeld de band van Jimi Hendrix is experimenteren voor leerkrachten een onmisbare, inspirerende en plezierige manier om nieuwe aanpakken en instructies te ontwikkelen. Nieuw repertoire dat uitdagend is en de leeropbrengsten van de leerlingen zal verbeteren.”

Leerling als uitgangspunt

Nadat in eerste instantie de OOL-aanpak ingebracht en ontwikkeld werd door externe experts en stagiaires van de pabo, wilde de 5e Montessorischool Watergraafsmeer vervolgens komen tot betekenisvol onderwijs voor leerlingen. Dit door hen ruimte voor eigen ontwikkeling te geven, meer specifiek door de (onderzoeks)vragen van de leerlingen als uitgangspunt te nemen. Dit past in de Montessori-zienswijze, maar is om verschillende redenen niet eenvoudig.

Er kwamen thema's op tafel die te abstract waren, of te tijdrovend om het in lessen om te zetten. Daarbij kwam nog dat de gedachte dat meer vrijheid voor leerlingen automatisch meer vrijheid voor leerkrachten betekent, een misvatting bleek. Het vraagt juist veel van leerkrachten, die ook moeite hebben met het doorvragen bij leerlingen om zo een onderwerp verder uit te bouwen of een andere richting te geven, zonder daarbij teveel te sturen. Er ligt nu een compromis op tafel waarvan de school denkt dat het beter zal werken: een fasering waarbij in groep 1 en 2 de leerkracht nog de onderzoeksvragen formuleert tot groep 7 en 8 waar de leerlingen zelfstandig deze vragen kunnen maken.

Overigens is het de bedoeling dat ook de leerkrachten onderzoekend en ontwerpend bezig zijn. Dat is voor velen van hen (binnen de hele groep, maar vooral de oudere leerkrachten) niet gemakkelijk, gewend als ze zijn om vanuit methodes te werken. Ze willen vasthouden aan hun programma en aan wat zij vinden dat dagelijks aan de orde moet komen.

Tips

- Zorg voor een consistent en onderbouwd verhaal over veranderingen en de wijze waarop je die op je school wilt doorvoeren. Ook zwakke scholen krijgen dan een kans van de Inspectie.
- Voor een goede invoering van OOL bij science, wetenschap en technologie zijn een expert en ervaringsdeskundige leerkrachten op dit gebied onmisbaar.

PRINSES BEATRIXSCHOOL IN URK: THEMATISCH WERKENDE CULTUURSCHOOL DANKZIJ IPC

De Prinses Beatrixschool in Urk wil kinderen voorbereiden op de maatschappij van de toekomst. Op de zoektocht naar een nieuwe aardrijkskunde- en geschiedenismethode, kwam de school uit bij International Primary Curriculum (IPC): een bewezen werkwijze om leerstof in samenhang en op verschillende manieren aan te bieden. IPC blijkt voor het team een goed handvat om cultuur te vervlechten met de zaakvakken. Zo ontwikkelt de school zich tot een thematisch werkende cultuurschool.

International Primary Curriculum met lokale cultuur

IPC is een helder gestructureerd onderwijsconcept dat nadrukkelijk vanuit doelen werkt. Cultuuronderwijs aanbieden binnen dit raamwerk is heel goed mogelijk, zo ontdekte de Prinses Beatrixschool. De school is druk bezig met het ontwikkelen van geïntegreerd, thematisch onderwijs voor alle leerjaren. Dit doen ze aan de hand



“Samenhang in het onderwijs is voor ons een cruciaal doel; ook de maatschappij bestaat niet uit stukjes.”

van het IPC curriculum, dat is opgebouwd uit units. Op een lijn in de klas worden de verschillende doelen en lesactiviteiten per 'vak' aangegeven. Deze structuur is in alle klassen hetzelfde. Elke unit start ter introductie met een leuke, inspirerende activiteit: de leerkrachten verkleden zich bijvoorbeeld. Daarna is de 'kennissoogst': hierin wordt besproken wat de kinderen al weten en wat zij nog willen leren. Dit wordt onder meer weergegeven in een mindmap. Na het doorlopen van de verschillende lessen en buitenschoolse activiteiten is er altijd een afsluiting met presentaties.

De kennisdoelen worden getoetst. Voor de vaardigheidsdoelen bepalen kinderen aan het begin van het project waar ze staan, op welk niveau ze bepaalde vaardigheden beheersen. Aan het eind bekijken ze dit opnieuw: hebben ze de stap naar het volgende beheersingsniveau kunnen nemen? Dit moeten ze onder andere aantonen met hun projectschrift.

Per unit past de school de IPC-lessen uit het themablok verder aan aan de eigen wensen en de situatie en mogelijkheden op Urk. De leerkrachten verdelen de verschillende lessen uit de betreffende unit onderling en werken deze dan nader uit. Waarbij ze hun voorkeur kunnen

uitspreken voor bepaalde lessen, bijvoorbeeld op grond van specifieke kunstzinnige talenten. Zij bereiden ieder een of meer lessen op schrift of digitaal voor voor hun bouwcollega's. De groep leerkrachten die werkt aan de unit is in principe zelfsturend, ze bepalen zelf hoe ze de lessen willen invullen en wat ze aan lokale cultuur willen toevoegen. Om kinderen meer mee te geven over hun eigen omgeving, werkt de school mee aan het Cultuur-educatie met Kwaliteit programma De Culturele Haven. Dit is een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs van Flevolandse bodem. In De Culturele Haven 'leren kinderen over de unieke geschiedenis van hun polderland in relatie tot zichzelf en kunst van nu'.

Thematisch werken met aandacht voor cultuur en taal

Nu al worden de leergebieden oriëntatie op jezelf en de wereld en kunstzinnige oriëntatie zoveel mogelijk geïntegreerd gegeven. Daarnaast probeert de school ook de verbinding te leggen met taal. In Urk zijn veel kinderen niet sterk in woordenschat. Daarom besteden de leerkrachten ook binnen het thematisch werken veel aandacht

aan taalverwerving. Een thema komt in een aantal opeenvolgende lessen op verschillende manieren aan bod, met veel aandacht voor coöperatieve werkvormen en presenteren. De kinderen kunnen zich zo de inhoud en de bijbehorende woorden goed eigen maken. Ook kunnen begrijpend lezen-teksten worden aangepast bij het thema, bijvoorbeeld met teksten uit het archief van Nieuwsbegrip. Zo proberen leerkrachten aangeboden woorden ook in andere lessen te herhalen. In de toekomst wil de school ook Engels en rekenen in het thematisch werken integreren. Binnen thematisch werken is veel ruimte om cultureel erfgoed en kunstvakken zoals muziek en beeldende vorming aan bod te laten komen. De manier waarop de verschillende kunstvakken aandacht krijgen is afhankelijk van het thema en van hetgeen de leerkrachten in de units bespreken. Onder leiding van de interne cultuurcoördinator en de IPC-coördinator werken de leerkrachten aan het formuleren van doelen en leerlijnen. De kerndoelen zijn leidend hierbij. In een cyclus van drie jaar komen alle kerndoelen aan de orde. Muziek is deels ingebed in het thematisch werken en deels wordt aan een doorgaande lijn gewerkt met een methode.

“Het is belangrijk dat kinderen leren zich te verwonderen, dat past bij onze christelijke identiteit.”

Feestelijke projectweek

Soms worden onderdelen uit de IPC-lesSEN vervangen door aanbod van lokale partners, om kinderen kennis te laten maken met hun eigen omgeving maar ook om het haalbaar en betaalbaar te maken. Het aanbod van De Culturele Haven sluit niet altijd precies aan op de wensen en identiteit van de school, maar de adviseurs van De Culturele Haven denken hierin mee. De interne cultuurcoördinator informeert de collega's waar zij vervangend aanbod kunnen vinden; de leerkrachten kunnen hieruit zelf keuzes maken. Zo kwamen kinderen bijvoorbeeld in aanraking met een knipkunstenaar uit het dorp en bezochten ze de gemeenteraad. Maar de leerlingen gaan ook naar verder gelegen instellingen zoals het Rijksmuseum, het Van Gogh Museum en de Tweede Kamer. De school heeft ten slotte, naast dit alles, vanuit De Culturele Haven jaarlijks een feestelijke projectweek waarin alle kunst disciplines uitgebreid aanbod komen.

Tips

- Het is belangrijk als school, om het begrip 'cultuur' goed te definiëren. Cultuur klinkt voor sommigen zweverig; maar het gaat om het ervaren en beleven van de omgeving en de wereld.
- Gun jezelf als school voldoende tijd voor nieuwe manieren van lesgeven. Thematisch werken vraagt in het begin vaak meer voorbereidingstijd. Als alles goed bewaard wordt, is later juist minder voorbereidingstijd nodig bij thema's.
- Let bij het werven van nieuwe collega's goed op kwaliteiten en/of kunstzinnige vaardigheden die kunnen helpen bij de nieuwe manier van werken op school.
- Ga als school in transitie kijken bij andere (voorloper)scholen. Dat helpt als je als school zelf je cultuurcurriculum uit wilt werken.



De L van Leerlijnen

Met leerlijnen bedoelen we dat er per vak of leergebied sprake is van een meerjarige opbouw in doelen en inhouden tegen de achtergrond van een inhoudelijk didactische visie.

Het begrip ‘doorlopende leerlijnen’ heeft betrekking op de wens om het onderwijsaanbod aan leerlingen gedurende hun hele schoolloopbaan op elkaar aan te laten sluiten.

Leerlijnen zijn concretisering van leerplannen. Leerlijnen kunnen over verschillende zaken gaan, bijvoorbeeld over de leerling. Doorlopende leerlijnen hebben dan betrekking op de zorg voor continuïteit in de ontwikkeling van een leerling. Het begrip ‘leerlijnen’ kan ook betrekking hebben op continuïteit in leerstofeenheden en de aansluiting van leerstof tussen het ene en het andere onderwijstype.

Doorlopende leerlijnen hebben dus betrekking op:

- het leren van de leerling
- de continuïteit van de leerstof in een onderwijstype
- de continuïteit tussen verschillende typen van onderwijs

Daarnaast heeft het begrip ‘doorlopende leerlijnen’ te maken met de verschillende manieren waarop je kunt onderwijzen. Doorlopende ontwikkeling bij het leren van leerlingen en aansluitingen tussen leerinhouden worden namelijk niet alleen bepaald door de inhoud van het onderwijs, maar ook door de manier waarop die inhouden worden onderwezen. Bijvoorbeeld de didactiek, de gebruikte leermiddelen, het handelingsrepertoire van leraren of de gekozen onderwijsarrangementen.

Funcities

Bij het ontwikkelen van leermiddelen kunnen leerlijnen houvast bieden bij het inpassen van deze leermiddelen op het juiste niveau en bij de juiste inhouden.

Belangrijke vraagstukken tijdens het ontwikkelproces zijn waarom, wat, hoe, waarmee en met wie leren de leerlingen? En wat is de rol van de docent, hoe wordt beoordeeld? Een leerlijn maakt dit concreet en zorgt voor continuïteit en samenhang.

Continuïteit en samenhang vormen twee belangrijke functies van een leerlijn. Nog een belangrijke functie is die van niveaudifferentiatie. In dat geval heeft de leerlijn de functie van het differentiëren naar de persoonlijke ontwikkeling en behoeften van de individuele leerling. Denk bijvoorbeeld aan leerlijnen voor (hoog)begaaften of moeilijk lerenden.

SLO heeft overzichten gemaakt waarop per vak en per leergebied te zien is, welke doorlopende lijn er is vanuit de kerndoelen in het primair onderwijs, via de onderbouw naar de examenprogramma’s in de bovenbouw. Scholen, onderwijsteams of vaksecties kunnen deze overzichten gebruiken bij het opzetten van een doorlopende leerlijn voor het eigen vak of leergebied.

- > curriculumontwerp.slo.nl
- > leerplaninbeeld.slo.nl



**Doe nooit wat
je moeder zegt,
dan komt
het allemaal
terecht.**

Annie M.G. Schmidt



DALTON KINDCENTRUM CAMPUS COLUMBUS IN HEERHUGOWAARD: FLEXIBEL TOETSEN EN EVALUEREN

“Innovatiekracht ontstaat door zelf te doen: het is belangrijk dat leerkrachten zelf vernieuwen, bespreken wat nodig is en daarmee aan de slag gaan.”

Naam: Kindcentrum Campus Columbus

Locatie: Heerhugowaard

Sector: basisonderwijs

Denominatie: Dalton Kindcentrum

Aantal leerlingen: 260

Website: www.campuscolumbus.nl

Bij Dalton Kindcentrum Campus Columbus staat de lerende leerling centraal. Dat betekent dat toetsen en evalueren flexibel moeten kunnen worden ingezet. Ieder kind ontwikkelt zich tenslotte in zijn eigen tempo en op zijn eigen manier. De aanpak die bij deze visie hoort, past niet bij toetsen op vastgestelde momenten en met vastgelegde inhoud. Toch wil de school ook uitspraken kunnen doen over leerlingen in relatie tot andere leerlingen in Nederland. Ook ouders vragen hierom.

Onderwijsvisie en toetsen

Daltononderwijs gaat uit van vertrouwen in kinderen. Ook bij de Campus Columbus draait het om de kernwaarden zelfstandigheid, vrijheid én verantwoordelijkheid, samenwerken, doelmatigheid en reflectie. Binnen de visie staat de ontwikkeling van het kind centraal en daarbij passen geen standaardmethoden of standaardwerkvormen, en dus ook geen standaardtoetsen. De school werkt niet met een jaarklassensysteem, maar biedt faseonderwijs in units met meerdere professionals. Campus Columbus wil vanuit deze visie de leerresultaten van de leerlingen kunnen volgen: met een portfolio en op momenten dat leerlingen bepaalde leerdoelen behaald hebben.

De toets- en evaluatievormen die de school nu inzet zijn: het leerlingvolgsysteem en het digitaal planningsinstrument OVM (Ontwikkeling Volg Model van Memelink); Exova, gespecialiseerd in digitale leerlijnen en materialen voor gepersonaliseerd leren; van het leerlingvolgsysteem van Cito (LVS) de toetsen van taal (spelling, begrijpend lezen) en rekenen; de eindtoets IEP van Bureau ICE. Daarnaast zijn er formatieve evaluatiemomenten in de vorm van resultaten verzamelen van kinderen op werkbladen, oefeningen, bekeken filmpjes en gesprekjes met de leerkracht. Elk kind heeft een portfolio. Hierin zit een door hem zelf gemaakte selectie uit het werk van de afgelopen periode. Dit portfolio gebruikt het kind onder andere ook bij de portfolio-presentatie aan de ouders, voorbereid door het kind en de leraar. De leerling vertelt over zijn ontwikkeling en laat ook de behaalde doelen zien en waar hij aan gaat werken.

Belemmeringen

Het team worstelt met ‘verantwoordings-toetsen’ zoals het Leerlingvolgsysteem van het Cito, waarin de momenten en de inhouden vastliggen van wat en wanneer getoetst moet worden en wat ‘beheerst’ moet worden. Vooral bij taal en rekenen strookt het toetsen en verantwoorden niet met de visie van de school.

De spellingtoetsen beoordelen steeds een beperkt aantal categorieën. Dat betekent dat kinderen specifiek getoetst worden op één onderdeel, doordat ze verschillende woorden steeds moeten kunnen schrijven. Leerkrachten vinden dit te eenzijdig. Het liefst werken ze, naar eigen zeggen, met een ‘husseltoets’, waarin juist meer categorieën gevraagd worden.

De toets begripvend lezen van Cito geeft wel een score, maar biedt geen ondersteuning. Leerkrachten missen een strategie, waardoor ze geen idee hebben waaraan ze met de kinderen moeten werken. Ze nemen deze toetsen uitsluitend af om een vaardigheid van de leerlingen te meten. Puur voor ‘het systeem’. Ze doen er verder niets mee. Bij de rekentoetsen uit het LVS speelt juist een omgekeerd probleem. De toets meet een algemene rekenvaardigheid, waarin alle domeinen door elkaar aan de orde komen. Het is moeilijk om daaruit een



“We stellen wel doelen en richting, maar de kinderen kiezen zelf, mits zij de verantwoorde-lijkheid voor hun ontwikkeling kunnen dragen.”

beeld te destilleren: wat beheersen de kinderen op verschillende deeldomeinen (bijvoorbeeld de tafels of klokkijken)? Er zijn wel lijstjes met doelen gemaakt en die zijn vervolgens gekoppeld aan opgaven. Maar de interpretatie daarvan is niet zonder meer correct omdat niet alle opgaven even makkelijk of moeilijk zijn. Campus Columbus zoekt daarom naar een nieuwe vorm van evalueren om ouders te kunnen informeren over de hele ontwikkeling van hun kind, met een flexibele norm.

Nieuwe aanpak

De zoektocht naar een andere manier van toetsen is in volle gang. Al doende stemt het team de werkwijze af. Zo bleek het beredeneerd toetsen ná de zomervakantie een keerzijde te hebben. Leerlingen verliezen in de zomermaanden kennis en vaardigheden. De school gebruikt nu voor taal en rekenen de LVS-toetsen van Cito als peiling van de beginsituatie en niet als evaluatie aan het eind van een periode. Bij de ontwikkeling van deze nieuwe aanpak kreeg Campus Columbus hulp van Exova. Exova heeft een digitaal systeem ontwikkeld en heeft daarbij benoemd welke materialen leerlingen kunnen gebruiken om aan die doelen te werken. Precies wat Campus Columbus nodig had.

De doelen van Cito zijn door Exova op een rijtje gezet en beschreven in kinddoelen. Samen met de leraar kijken de kinderen aan welke doelen ze de komende periode gaan werken. Exova geeft een lijst met activiteiten en de kinderen kunnen aanvinken wat ze doen/gedaan hebben en hoe dat is gegaan. Hierbij ligt een grote verantwoordelijkheid (eigenaarschap) bij de leerling zelf.

De leerkrachten zijn - op advies van Exova - hierdoor anders naar toetsen van Cito (in elk geval voor rekenen) gaan kijken. Deze toetsen blijken - als je ze gaat analyseren op individueel leerlingniveau - ook inzetbaar bij gepersonaliseerd leren. Het team zag deze toetsen in het verleden vooral als groepstoetsen. Nu de school weer tegen nieuwe vragen aanloopt, roepen ze de hulp in van Cito. Doordat aanbod en analyse gekoppeld zijn aan de toetsen, krijgen de toetsen ook meerwaarde. En doordat de leerling zelf kiest hoe en wanneer hij aan de doelen gaat werken, blijft zijn rol ook centraal. Uiteraard krijgen kinderen die dit nog niet zo goed kunnen, hulp. Naarmate ze ouder worden, kunnen ze er zelfstandiger mee omgaan. Aanleiding voor een gesprek met ouders is niet een lijst met cijfers of een evaluatie, maar de portfoliopresentatie van de leerling.

Campus Columbus is op de goede weg, maar het traject blijft een pittige uitdaging.

Tips

- Juist toetsen aan het begin van een periode en op basis daarvan doelen formuleren met leerlingen geeft een andere focus op leren. Ook voor ouders.
- Leveranciers van toetsen/methodes staan open voor een gesprek. Betrek leveranciers van toetsen/methodes bij de veranderingen.
- De manier van toetsen moet aansluiten bij je onderwijsvisie.
- Gepersonaliseerd onderwijs of niet: leerkrachten en ouders willen (toch) af en toe weten waar leerlingen staan ten opzichte van de huidige selectiecriteria in 'hoog' en 'laag' van het voortgezet onderwijs.
- Zorg dat je hele team achter een nieuwe aanpak staat.
- Pasklare antwoorden of instrumenten zijn er niet. Het is een ingewikkeld traject dat onderhevig is aan voortschrijdend inzicht en praktijkervaringen.
- Vertrouwen van het bestuur is een voorwaarde voor succes.
- Blijf scherp en kritisch en maak gebruik van ervaringen van andere scholen.

PRINSESCHOOL IN ENSCHEDE: ICT ALS MIDDEL EN NIET ALS DOEL

De Prinseschool uit Enschede hanteert het International Primary Curriculum (IPC). De aandacht voor digitale geletterdheid hangt hiermee samen. Dit betekent dat ICT is ingebed in het totale leerplan, maar dat er geen aparte lessen zijn voor digitale geletterdheid. Uitgangspunt: ICT is voor 90% een middel, voor 10% doel.



**“Programmeren
doen we niet,
omdat je
dan alleen maar
middelmatige
programmeurs
krijgt, terwijl we
als basisschool
aan een goede basis
voor iedereen
willen werken.”**

IPC

De Prinseschool is in 2007 gestart met het IPC. In de loop der jaren is gebleken dat het IPC voor de school een goed en prettig werkend concept is. Alle keuzes die de school maakt, hebben dan ook dit curriculum als uitgangspunt. Bij de invoering van het IPC is voor alle groepen ICT-hardware aangeschaft: een computer voor de leerkracht, twee computers voor de leerlingen en een beamer.

De aandacht voor digitale geletterdheid hangt op de Prinseschool volledig samen met IPC. Zo wordt er binnen de IPC-thema's veel gewerkt aan informatievaardigheden. Er wordt bijvoorbeeld stilgestaan bij hoe leerlingen informatiebronnen zoeken. Daarnaast formuleert de school bij de IPC-thema's expliciete ICT-doelen. Deze vallen voornamelijk onder informatievaardigheden en ICT-basisvaardigheden: hoe zoek je informatie? En hoe kies je de juiste informatie?

Aan mediawijsheid besteedt de Prinseschool nog niet veel aandacht. Wel is er onlangs een leerlijn voor mediawijsheid vastgesteld, die nog niet is ingevoerd. De leerlijn houdt in dat de school wil dat kinderen aan het eind van de basisschool een mediawijs-paspoort hebben. Daarnaast is er een - nog niet geïmplementeerde - leerlijn ICT-basisvaardigheden. Computational thinking staat ook nog niet op de agenda bij de Prinseschool. Wel zijn er ouders die vinden dat de school aandacht moet besteden aan programmeren. De Prinseschool vindt echter niet dat dit schoolbreed als leerlijn moet worden ingevoerd. Het doel is niet

alle leerlingen op te leiden tot programmeurs, maar talent aan te wakkeren door op school een brede basis aan te bieden en niet op te leiden tot middelmatige programmeurs omdat dit nu actueel is.

Het IPC is begin 2016 vernieuwd. Deze nieuwe versie bevat meer en mogelijk ook andere, meer actuele ICT-onderdelen dan het oude curriculum. De Prinseschool werkt met de nieuwste versie.

T-PACK

De Prinseschool heeft beleid opgesteld over ICT. De school gaat bij de inzet van ICT in het lesgeven uit van het T-PACK-model. T-PACK staat voor Technological Pedagogical Content Knowledge. Het heeft betrekking op de specifieke deskundigheid van de leerkracht om de kennis en de vaardigheden die bij een vak horen op een aantrekkelijke en begrijpelijke manier aan de leerlingen te presenteren met hulp van ICT. Uitgangspunt is dan ook dat ICT grotendeels een middel is en heel enkel doel op zich.

Bij T-PACK staat blended learning voor een didactisch gefundeerde aanpak, waarbij klassikale, digitale en informele leervormen geïntegreerd worden ingezet. De leerdoelen worden centraal gesteld en daarbij wordt een passende techniek gezocht. Zo ontstaat er een uitgekende mix van offline en online leren.

“Ook als we nieuwe ICT-apparatuur aanschaffen, blijft ons uitgangspunt dat we te allen tijde goed onderwijs geven waarin we werken aan het behalen van de leerdoelen.”

De toekomst

Twee leerkrachten van de Prinseschool hebben de tweejarige opleiding tot onderwijskundig ICT'er gevolgd. Zij hebben vervolgens een bovenschools ICT-plan ontwikkeld, waarvoor ze gebruik hebben gemaakt van een format van het IPC. Ook hebben ze een enquête over digitale geletterdheid gehouden onder de leerkrachten. De uitkomsten hiervan zijn ook in het plan verwerkt. Het ICT-plan bevat leerlijnen voor mediawijsheid en ICT-basisvaardigheden. De school is voornemens om deze leerlijnen te implementeren.

Uitgangspunt van de school is en blijft dat digitale geletterdheid altijd plaatsvindt in samenhang met de andere vakken en de IPC-thema's. Sommige scholen kiezen bijvoorbeeld voor véél computers en andere devices. Dat doet de Prinseschool niet, omdat het niet past binnen het IPC-concept.

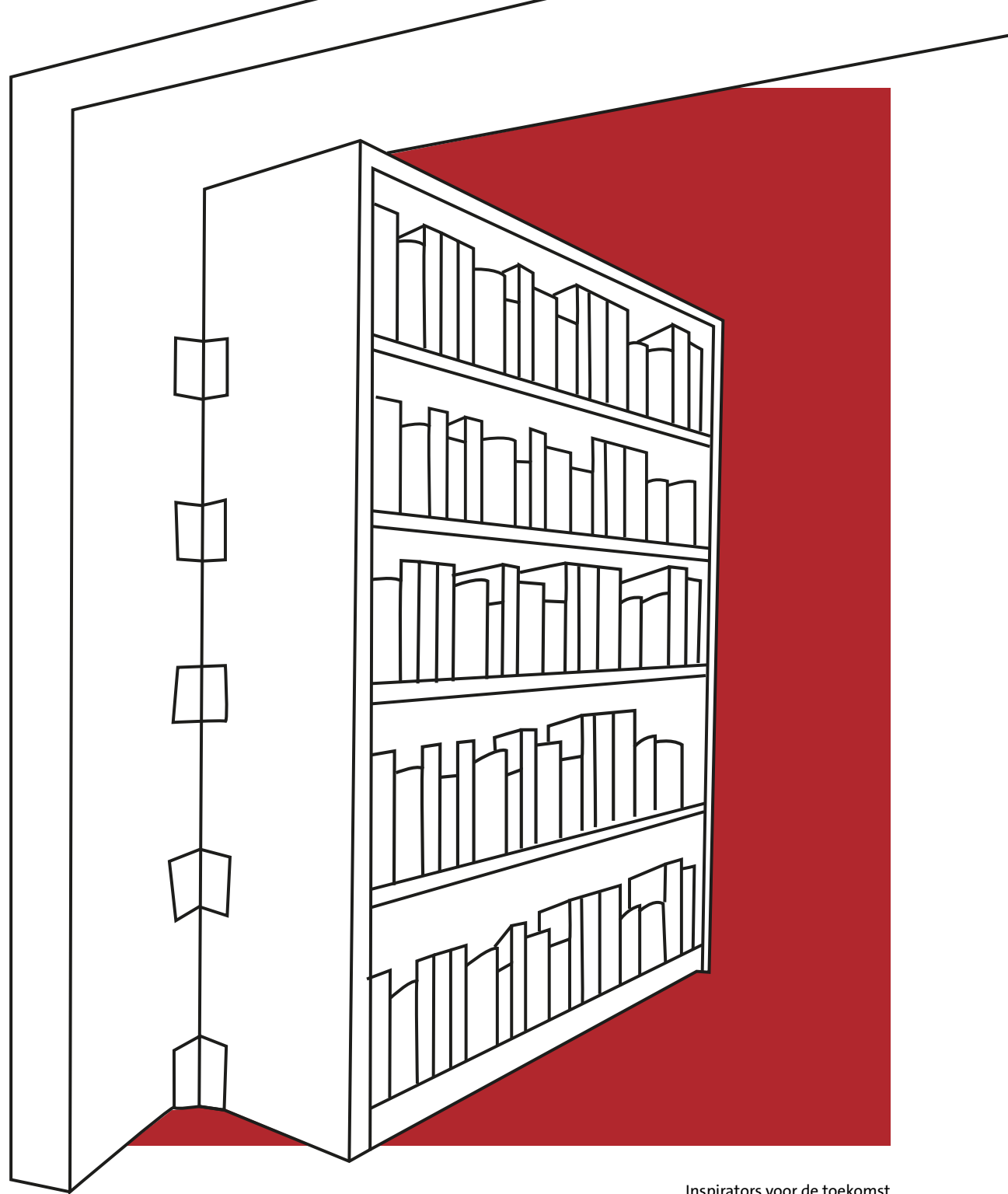
De Prinseschool denkt op dit moment wel na over de aanschaf van nieuwe hardware. Niet alleen worden de computers en beamers vervangen, ook gaan ze aanvullende apparatuur aanschaffen. Welke apparatuur dit zal zijn, wordt per locatie vastgesteld. Het gaat dan bijvoorbeeld om tablets die in de klas gebruikt kunnen worden.

Tips

- Stem al je keuzes op het gebied van ICT en digitale geletterdheid goed af met de leerkrachten. De leerkrachten hebben een grote stem in de beslissingen van de directie. Zij moeten immers het onderwijs geven.
- Houd er rekening mee dat leerkrachten soms overtuigd moeten worden van het nut van ICT. Hun houding ten opzichte van ICT moet groeien.
- Maak gebruik van de deskundigheid van ouders. Op de Prinseschool is een van de ouders bijvoorbeeld goed thuis in digitale geletterdheid en T-Pack. De school maakt dan ook gebruik van haar adviezen.
- Ga niet mee met elke ICT-hype. De Prinseschool zet ICT alleen in als het zinvol is, op basis van goede argumenten en passend bij het IPC-concept.

**Wat geweldig
dat niemand
ook maar
één moment
hoeft te wachten
met het verbeteren
van de wereld.**

Anne Frank



TEYLINGEN COLLEGE KTS IN VOORHOUT: DE KTS PAKT KANSEN IN DE REGIO



“Wij proberen altijd voorop te lopen en zijn graag pilotschool, dat vraagt veel energie maar levert ook tijdwinst op.”

Naam: Teylingen College KTS

Locatie: Voorhout

Sector: vmbo bbl/kbl/(techno)mavo

Denominatie: rooms-katholiek

Aantal leerlingen: 850 (alle vestigingen 2.650)

Website: www.teylingen-college.nl

De KTS is de vmbo-afdeling van het Teylingen College in Voorhout. Hier kunnen leerlingen naar de basisberoepsgerichte leerweg, de kaderberoepsgerichte leerweg of de Technomavo. De school is bijzonder actief bij schoolvernieuwingsprojecten. Vooral samenhangende activiteiten krijgen in Voorhout bijzondere belangstelling.

Invulling van samenhang

‘Combineer vakinhoud zoveel mogelijk met iets tastbaars.’ Dat is voor de KTS een van de betekenissen van samenhang. In de onderbouw richt zich dit vooral op natuurkunde, techniek en wiskunde, waar practica en theorielessen sterk geïntegreerd zijn. Natuurkunde en wiskunde worden in de bovenbouw zoveel mogelijk betrokken bij het vakonderwijs. Met name bij de vakgebieden Produceren, Installeren en Energie (PIE) en Bouwen, Wonen, Interieur (BWI).

De indeling van het vmbo in profielen in plaats van afdelingen is logisch, maar maakt samenhang tussen NaSk en de technische opleidingen lastiger. Eerst moeten de nieuwe technische programma's uitontwikkeld zijn. Ook de relatie tussen beroepsgerichte vakken en wiskunde/natuurkunde is niet makkelijk. Er gaat in de beroepsgerichte vakken diepgang verloren. Pythagoras bijvoorbeeld is vervangen door de 3-4-5-steek. De ondersteuning van wiskunde en natuurkunde aan de techniek is - vanwege de complexiteit - uit het programma gehaald. Daar staat tegenover dat de natuurkundeboeken meer elektro-achtige inhoud bevatten. Bij het vak elektro zie je het verdwijnen.

Volgens de teamleider Techniek zou het ideaal zijn als de leerlingen al hun lessen zouden volgen op de afdeling. De theorieleraar komt binnen als het nodig is. Je maakt van de afdeling dan een thuisbasis, waar de docenten invliegen. Deze ideale situatie vraagt om een andere infrastructuur die verder gaat dan een ander schoolgebouw of een nieuw rooster.

Aanhaken bij de regio

De verandering die de KTS doorvoert, komen voort uit de behoefte om een opleiding te maken die op de regionale ontwikkelingen in het mbo en op de arbeidsmarkt is afgestemd. Tegelijkertijd wil de school ruimte bieden aan leerlingen die extra zorg nodig hebben. De KTS heeft geen speciaal proces in gang gezet, maar heeft steeds gekeken naar wat nodig en kansrijk leek.

De school is gericht op vakonderwijs met maximale kans op een baan in de Bollenstreek. De contacten met regionale roc's en bedrijven zijn dan ook van groot belang. De school zoekt die partners op, omgekeerd benaderen bedrijven en mbo-instellingen de KTS. Bijvoorbeeld voor stagiairs. De KTS profileert zich binnen en buiten de regio door mee te doen aan wedstrijden zoals Skills Talent, Nationale metselwedstrijd en de VSHO horecawedstrijd. De samenwerking met andere scholen in de regio bestaat uit een groep docenten van 'buiten' die kijken naar hoe leerlingen leren processen te zien. Dat wil zeggen: meer weten waar ze moeten zoeken en verschijnselen herkennen en plaatsen.



“De centrale examens kosten alle leerjaren tijd omdat de afdeling vier weken plat ligt.”

De KTS heeft van bepaalde ontwikkelingen buiten de school best veel last: er is een gebrek aan goed opgeleide en bevoegde docenten NaSk en wiskunde. Gelukkig staat er nu wel een mooi team.

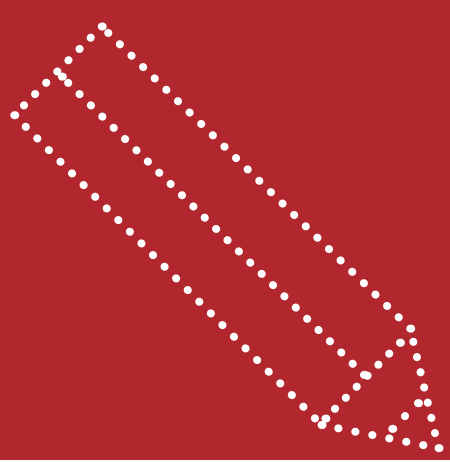
Examens en regelgeving

Samenhang in regionale samenwerking zou met toetsing in de vorm van proeven van bekwaamheid beter tot zijn recht komen, dan in de huidige vorm met landelijke examens. Denk aan een handelingsopdracht beoordeeld door collega's, mensen uit het mbo en het bedrijfsleven. Toetsen moeten natuurlijk goed in elkaar zitten. Zo flexibel mogelijk (niet wachten tot de eindtoets), zodat de groei van een leerling zichtbaar wordt.

Datzelfde geldt voor de inhoud van de keuzevakken: als de school die zelf zou mogen bepalen, komt dit de regionale samenwerking zeker ten goede. Op dit moment legt de overheid bijna alle keuzevakken vast. De KTS vindt die beperking in keuzevakken jammer. Het idee is immers dat leerlingen zich in het vierde jaar specialiseren via de keuzevakken. De omgeving is bepalend bij die keuze. Helaas kan de school nu nog maar één keuzevak van de vier (1/8 gedeelte van de opleiding) zelf invullen. Dat maakt de gewenste aansluiting bij de regionale arbeidsmarkt lastiger. Overigens bestaat er wel begrip voor de angst die bij de overheid leeft. Het gaat niet overal goed. Dichttimmeren met regels is volgens de KTS in elk geval niet de oplossing; kwaliteitsborging - bijvoorbeeld met hulp van SLO - wel.

Tips

- Richt je blik (ook) naar buiten. Het beroepsonderwijs - ook in het vo - moet aanhaken bij de ontwikkelingen in de regio. Daarvoor heb je partners nodig.
- Probeer dicht bij het vuur te zitten door - als directie - mee te doen met organisaties die techniek stimuleren.
- Verlies de vakvaardigheden niet uit het oog bij bredere vakgebieden als Producteren, Installeren en Energie (PIE) en Bouwen, Wonen, Interieur (BWI).
- Vergeet niet dat we naast denkers, ook loodgieters en elektriciens nodig hebben.



ODULPHUS LYCEUM IN TILBURG : EIGENAARSCHAP EN VERTROUWEN

Het Odulphuslyceum in Tilburg gooide in 2012 het roer om. Zorgkind havo, waar veel motivatie- en ordeproblemen waren en waar veel leraren niet graag werkten, wilde een eigen didactiek ontwikkelen, geen vwo-light zijn, maar een degelijke havo. Duidelijke doelen werden er gesteld: de leerling is actief en leren is een werkwoord. Formatief lesgeven is daarbij een middel. Zo blijven leerlingen gedurende het schooljaar continu werken en pieken ze niet enkel voor een (eind)cijfer.



“Als een docent constateert dat een leerling al drie maanden slecht presteert, grijpt hij veel te laat in.”

Inhoud

De traditionele manier van cijfers geven stond op het Odulphuslyceum het actief leren in de weg: als leerlingen recht krijgen op bevordering met een voldoende, dan werken ze daarvoor. Voor de ene leerling betekent dat: ik werk alleen in de laatste periode, voor de ander: ik werk alleen tijdens proefwerkweken, weer een ander kiest voor punten sprokkelen in kleine overhoringen of werkstukken. Dat mechanisme werd weggenomen door onder andere de afschaffing van het zittenblijven op punten. Een leerling die binnenkomt met havoadvies, moet gewoon met een havodiploma op zak de school verlaten. Als een docent pas halverwege de vierde klas erachter komt dat een leerling de doelen niet bereikt, gaat er wat mis.

De afgelopen twee jaar is het concept formatief toetsen steeds duidelijker geworden. Het Odulphuslyceum was daar natuurlijk impliciet al mee bezig door leerlingen niet te laten doubleren: ze moesten immers wel het niveau hebben, want ook zij doen in klas 5 examen. Leraren en leerlingen waren dus altijd al bezig met de vraag: hoe krijgen we dit onder de knie.

Maar nu werken en leren leerlingen continu en werken ze aan vaardigheden die belangrijk zijn voor hun toekomst. Het rapportpunt wordt niet meer alleen door cijfers bepaald, maar betrokkenheid bij de les, manieren van vragen stellen, zelfstandigheid, samenwerken en probleemoplossend vermogen tellen ook mee. Een docent moet dus zijn leerlingen goed kennen, hen observeren tijdens het werk en veel te laten presenteren. Leerlingen geven bijvoorbeeld presentaties over hun eigen ontwikkeling in een Persoonlijke Ontwikkelingspresentatie (POP). Dat doen ze op een soort markt, waar ze ouders en docenten vertellen wat ze op school hebben geleerd. Met eigenaarschap en vertrouwen als sleutelwoorden.

Ook in de bovenbouw laten docenten zich niet leiden door het systeem van PTA's, school- en centrale examens. Schoolexamens zijn een afspiegeling van wat een leerling gedurende het hele jaar presteert voor een vak, met een goede verhouding van praktijk- en onderzoeksverslagen, proefwerken en grote afsluitende opdrachten (compo's). Examenvragen worden natuurlijk wel geoefend, maar slechts in beperkte mate. De school legt vooral de nadruk op leerlingen vertrouwen geven dat ze

de stof beheersen en toe zijn aan het examen. De goede slagingscijfers van afgelopen jaar bevestigen dat het lyceum op de goede weg is.

Weerstand

De formalisering van formatief lesgeven gaat niet zonder slag of stoot. Docenten, leerlingen en ouders zijn gewend aan summatief onderwijs. Anders omgaan met cijfers zorgt voor weerstand. Sommige ouders vinden het vreemd dat hun kinderen bijvoorbeeld geen huiswerk krijgen en kunnen moeilijk meegaan in het principe van de instaptoets. 'Als je daar onvoldoende scoort, zul je het wel niet geleerd hebben.' Daarom is de school ouders veel explicieter gaan uitleggen wat formatief lesgeven inhoudt. Dat gebeurt bijvoorbeeld op ouderavonden, waar docenten én leerlingen vertellen wat ze doen en waarom. Ook het [havoblog](http://dnhavo.blogspot.nl) (<http://dnhavo.blogspot.nl>) informeert ouders en andere belangstellenden over de successen en zeperds in de ontwikkeling.

Daarmee is meteen gezegd dat niet alles goed uitpakt. Formatief lesgeven staat niet meteen als een huis. Het is vallen, opstaan en leren. Bijvoorbeeld

toen in een experiment geen toetsen meer werden opgegeven tussen carnaval en de meivakantie, maar ze wel werden afgenomen. Dit leverde veel onzekerheid en zelfs paniek op bij leerlingen en hun ouders. De docenten merkten dat ze op dat moment nog niet goed genoeg kennis van en vaardigheid in formatief onderwijs hadden. Samen met leerlingen en ouders is dit experiment open geëvalueerd en dit heeft geleid tot een nieuw geformuleerd toetsbeleid, waarin toetsing vooral een didactisch middel is, geen afrekeninstrument.

Ook leerlingen houden graag vast aan wat ze kennen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit hoe ze hun docenten evalueren. Juist de docenten die veel (klassikaal) uitleggen, alles op PowerPoint zetten en leerlingen heel goed voorbereiden op toetsen, scoren het hoogste in de leerlingevaluaties. Zij geven leerlingen meer zekerheid dan docenten die leerlingen juist stimuleren om zelf na te denken en zelf problemen op te lossen. Dat vinden leerlingen toch nog steeds eng, onzeker en (eerlijk is eerlijk) vermoeiend.

Proces

In vergelijking met de vorige onderwijsvernieuwing vijftien jaar geleden wordt het havoconcept veel breder gedragen onder docenten. Zo groeide de eerste groep van zeven pioniers na een jaar al uit naar vijftien. De school wil iedere betrokkene zo veel mogelijk eigenaar maken en ruimte geven om te experimenteren. Fouten (durven) maken - en daar samen weer van leren - hoort bij dit proces. Sommige docenten lopen voorop in de verandering, andere wat meer achteraan. Maar dat is geen probleem. Meebewegen is een voorwaarde, anders wordt de harmonica te groot. Regelmatig wordt daarom op dinsdagmiddag een goede-praktijkcarroussel georganiseerd. Gelukkig lukt het steeds meer docenten om eigen stappen te zetten en in die carroussel te presenteren. Het Odulphuslyceum vindt de Inspectie aan zijn zijde. Dat zittenblijven niet meer mogelijk was en dat cijfers niet automatisch een rapportpunt opleveren, was geen probleem. Integendeel. De inspecteur spoorde de school aan om op de ingeslagen weg door te gaan. Hij stelde wel voor om voor leerlingen beter inzichtelijk te maken wat ze leren en om beter te kunnen monitoren waar de leerling staat.

Tips

- Zorg voor goede facilitering, begeleiding en ondersteunende materialen. Bijvoorbeeld door collega's te coachen in het werken met les- en leerdoelen en een leerlingvolgsysteem Appreci8 te ontwikkelen als alternatief voor Magister, waarin leerlingen breder worden gewaardeerd dan enkel met cijfers en beter inzicht krijgen in hun eigen ontwikkeling.
- Bij formatief lesgeven is het niet mogelijk om een concept van een andere school te kopiëren en daarbij enkel de krenten uit de pap te halen. Het is een leerproces dat het hele team, ouders én leerlingen moeten doormaken.
- Soms is een structuurverandering nodig om als vliegwiel voor verandering te fungeren, zoals het afschaffen van zittenblijven.
- Maak gebruik van de ruimte die er is om ook in de bovenbouw het school-examendeel en het onderwijs in te richten naar eigen doelen en inzichten. De huidige examenstructuur mag geen excuus zijn om niet te veranderen.

“De grootste uitdaging is om tijdens een vergadering te onderbouwen of een leerling zijn havodiploma gaat halen én wat hij daarvoor nog nodig heeft. Zonder cijfers.”

VSO ALPHONS LAUDY IN AMSTERDAM : OPEN BLIK NAAR DE BUITENWERELD ÉN EXCELLENT

VSO Alphons Laudy in Amsterdam telt 165 zeer moeilijk lerende leerlingen. Zij bieden volgens de Inspectie op excellente wijze onderwijs aan deze leerlingen. Hier hebben onder andere schoolspecifieke leerlijnen, gespecialiseerde vakdocenten en de aandacht voor cultuur en expressie een belangrijk aandeel in.

Rode draad

Zo'n tien jaar geleden begon de Alphons Laudyschool met het schoolspecifiek maken van de leerlijnen van het Centrum Educatieve Dienstverlening. De school heeft voor elke leerling een individueel ontwikkelingsperspectief gemaakt. Verder hanteert de school vier leerroutes: één voor leerlingen die uitstromen naar loonvormende arbeid en drie voor leerlingen die uitstromen naar verschillende vormen van dagbesteding. Voor elke leerroute worden de vereiste vaardigheden weergegeven op het gebied van leren, sociaal-emotionele ontwikkeling, mondelinge taal, lezen en rekenen.



“We zijn erg tevreden met hoe het nu op school gaat; dat heeft te maken met de inzet van gespecialiseerde vakdocenten, het werken met uitstroomprofielen en de invoering van schoolspecifieke leerlijnen.”

Op verschillende niveaus besteedt de school aandacht aan actief burgerschap en sociale integratie, bijvoorbeeld vanuit de klas, vanuit de school, vanuit de buurt etc. De leerlingen leren hun sociale vaardigheden in te zetten in school en maatschappij. Daarnaast is ook ‘omgekeerd burgerschap’ een doel: de bekendheid van de buitenwereld met de leerlingen vergroten en deze groep een betere positie in de samenleving geven. Eén maand per jaar organiseert de school een culturele projectmaand, waarin de hele school bij alle vakken aan hetzelfde thema werkt. Docenten kunnen hierbij gebruikmaken van de lesideeën over een onderwerp (bijvoorbeeld India), ontwikkeld door een werkgroep op school. In deze maand wordt ook een workshopavond voor ouders gegeven waarin zij en hun (andere) kinderen ervaren wat de leerlingen die maand hebben gedaan.

Sociale vaardigheden en het integreren van ‘leren leren’ lopen als een rode draad door de school. Alle vakken besteden aandacht aan onder andere samenwerken, leren reflecteren en werknemersvaardigheden. Tot slot krijgt het bevorderen van de verticale leerlijn van speciaal onderwijs naar voortgezet speciaal onderwijs de komende twee jaar nog meer aandacht.

Cultuur en expressie

Samen met een externe deskundige heeft de Alphons Laudyschool in het schooljaar 2014-2015 stapsgewijs - onder andere via een werkgroep en een studiedag - een visie op kunst en cultuur ontwikkeld, die vertaald kan worden naar het onderwijs en de leerlingen. Alle activiteiten voor cultuurexpressie en vakoverstijgende activiteiten zijn vastgelegd in een meerjaren cultuur/beleidsplan. Belangrijke factor hierin is de interne cultuurcoördinator. Vanuit het meerjaren cultuur/beleidsplan organiseert hij de excursies, stemt hij het aanbod af op de thema’s van de school en onderhoudt de externe contacten. De leerlijn wereldoriëntatie is gekoppeld aan het kunst- en culturaanbod zodat alle kunstactiviteiten binnen de thema’s van wereldoriëntatie vallen. Met verschillende musea wordt eraan gewerkt het aanbod beter af te stemmen op de behoefte en het niveau van de leerlingen. Ieder jaar geeft de school een voorstelling waaraan zoveel mogelijk leerlingen meedoen. Zowel vakdocenten als groepsleerkrachten werken hier met de leerlingen naar toe. Dit geeft een podium aan leerlingen met bijzondere

talenten en het biedt de mogelijkheid dat leerlingen elkaar ondersteunen en samen tot betere prestaties komen.

De school is zich bewust van de waarde van externe partners op het gebied van cultuureducatie en bezit een uitgebreid netwerk. Hierin zitten onder andere de Stichting Mocca (expertisecentrum voor cultuureducatie in Amsterdam), Tamino (specialist voor cultuureducatie voor kinderen en jongeren met een beperking) en Plein C (expertisecentrum voor cultuureducatie Noord-Holland). Noemenswaardig is verder de samenwerking met Stichting Philadelphia en Prisma, die tot uiting komt in programma's rond sport, dans en beeldend; als een soort naschoolse opvang.

Professionalisering

Voor het geven van samenhangend onderwijs zag de directie dat het nodig was om het planmatig en handelingsgericht werken bij de leerkrachten en andere medewerkers te ontwikkelen. Daarvoor zijn mensen gefaciliteerd. Er is bijvoorbeeld een externe coach passend onderwijs beschikbaar gesteld, die als taak heeft om 'leren leren'

in te voeren op vakoverstijgend en vakinhoudelijk niveau. Ook leidt hij de interne begeleiders op in het coachen van de leraren. Hulp krijgt de school daarbij van de Stichting Kolom, waar de school onder valt.

Een andere beslissing die verdere professionalisering heeft geïnitieerd, is al enkele jaren geleden genomen: het aanstellen van tweedegraads vakdocenten voor de kunst- en expressievakken. Opgeteld heeft dit alles voor een stevig draagvlak gezorgd voor vernieuwing; een essentiële voorwaarde voor innovaties op een school.

Tips

- Werken met leerlijnen is nooit statisch, het vereist voortdurende innovatie en aanpassing(en).
- Het maken van een cultuur/beleidsplan werkt motiverend en heeft het cultuuraanbod op een hoger en professioneler plan gebracht.
- Combinatie vakleerlijn met de leerlijn 'leren leren' en dat door de hele school heen is sterk. In alle vakken wordt naast de eigen vakleerlijn de leerling uitgedaagd op werknemersvaardigheden op zijn/haar eigen niveau.



De S van Samenhang

Curriculaire samenhang kan verschillende vormen aannemen: er kan sprake zijn van samenhang binnen vakken, samenhang tussen vakken, samenhang tussen binnenschools en buitenschools leren, en doorlopende leerlijnen.

In de praktijk kunnen verschillende vormen van samenhang naast elkaar bestaan.

Scholen kunnen uiteenlopende keuzes maken voor de inrichting van hun onderwijsaanbod. Bij de ene school past thematisch onderwijs, een andere kiest ervoor om vakken op elkaar af te stemmen en meer vanuit een klassieke vakkenstructuur te werken. Welke vorm scholen ook kiezen, het is belangrijk voor leerlingen dat zij ervaren hoe onderdelen van het aanbod met elkaar samenhangen en hoe deze onderdelen bijdragen aan de ontwikkeling van hun kennis en vaardigheden. Het aanbod moet van betekenis zijn voor leerlingen en hen motiveren zich te verbinden met de wereld buiten de school.

Samenhang is geen doel op zich. Alles kan in principe met alles samenhangen, maar dat is geen werkbaar uitgangspunt. Bij samenhang gaat het om de mate waarin het onderwijsaanbod een consistent en samenhangend geheel vormt. Doet dit voldoende recht aan alle gewenste doelen en inhoud? Is er voldoende samenhang tussen de onderdelen van het aanbod? Samenhang in het leerplan is een bewuste keuze die leidt tot het leggen van specifieke verbanden tussen onderwerpen, begrippen of vaardigheden. Doel is het creëren, versterken of uitbreiden van betekenis.

Motieven

Er zijn verschillende motieven voor het willen streven naar (meer) samenhang binnen en tussen vakken en tussen binnenschools en buitenschools leren. Door het aanbrenge van samenhang in het curriculum is er minder sprake van overlap tussen bijvoorbeeld

losse vakken waardoor het probleem van overladenheid van het curriculum kan worden opgelost.

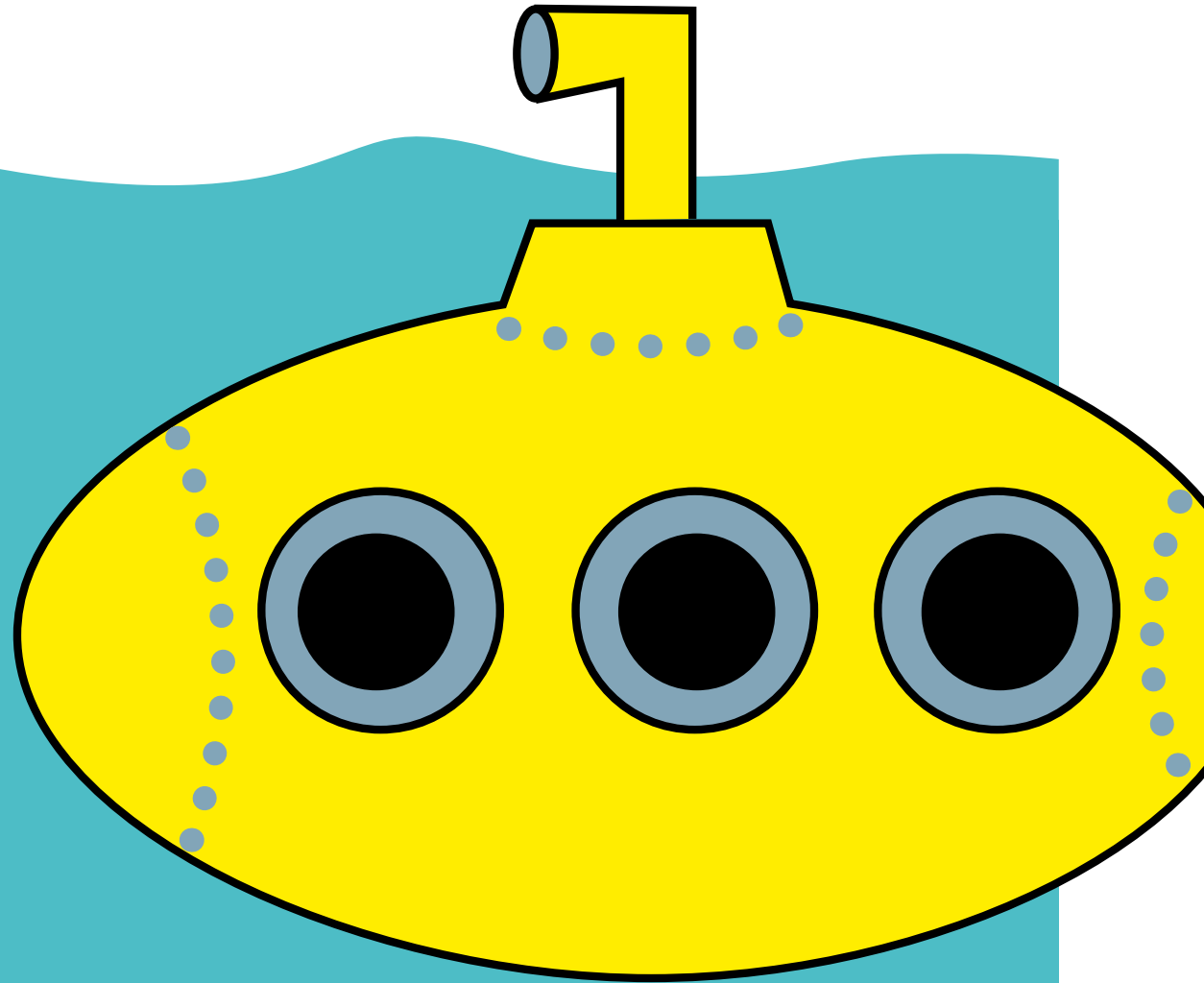
Een andere belangrijke beweegreden is dat curriculaire samenhang kan bijdragen aan betekenisvoller leren, en (mede daardoor) aan betere leeropbrengsten. Leerlingen weten vaak niet waarom ze iets moeten leren en pleiten voor meer verbinding tussen dat wat ze op school leren en het leven buiten de school. Voor hen is het betekenisvoller om verbanden tussen inhoud in verschillende vakken te zien en te weten hoe die hen helpen de wereld om hen heen te begrijpen.

Een samenhangend curriculum kan er ook toe leiden dat leerlingen, meer dan anders, kennis en vaardigheden vanuit verschillende vakken met elkaar kunnen combineren en dat is nodig voor het kunnen oplossen van multidisciplinaire vraagstukken.

Ten slotte lijkt meer samenhang in het funderend onderwijs van belang in het kader van een doorlopende leerlijn naar het hoger onderwijs, waar al een langere traditie is van meer interdisciplinair onderwijs en er een breed aanbod is aan interdisciplinaire opleidingen.

- > curriculumvandetoekomst.slo.nl
- > curriculumontwerp.slo.nl

Listen to the
colour of
your dreams.



The Beatles



RSG SLINGERBOS LEVANT IN HARDERWIJK: GEPERSONALISEERD LEREN



**“We zijn
de brug aan het bouwen,
terwijl we
eroverheen lopen.”**

Naam: RSG Slingerbos Levant

Locatie: Harderwijk

Sector: mavo, havo en vwo

Denominatie: openbaar

Aantal leerlingen: 2.400 (beide vestigingen)

Website: www.rsgslingerboslevant.nl

Na een eerste oriëntatieris in januari 2015 naar Kunskapsskolanscholen in Zweden introduceerde RSG Slingerbos Levant in Harderwijk een half jaar later een eigen variant op het Zweedse gepersonaliseerde leren op haar school. Leerlingen zijn hierbij veel meer eigenaar van hun eigen leerproces. De docent is docent én coach die hen ondersteunt en begeleidt, open vragen stelt en reflecteert. Dit vraagt echter wel om een cultuurverandering bij leerlingen, ouders en collega's.

Pilot

Begin 2015 gingen vier docenten van RSG Slingerbos naar Zweden, om daar het succesvolle Kunskapsskolanconcept (te vertalen als kennisschoolconcept) te ervaren. Zij zagen dat de Zweedse leerlingen echt intrinsiek gemotiveerd waren om te leren. Niet de docent stond met het zweet op zijn rug al het werk te doen, maar de leerlingen waren zelf actief en bleken goed in staat om hun eigen leerproces uit te kunnen leggen.

Met de feedback van de Inspectie van het Onderwijs in het achterhoofd - “Julie docenten werken heel erg hard” - werd in juni 2015 groen licht gegeven om in het nieuwe schooljaar van start te gaan met een (tweejarige) pilot Gepersonaliseerd leren. Dat betekent feitelijk dat RSG Slingerbos Levant een brug aan het bouwen is, waar al overheen wordt gelopen - maar niet meteen met z'n allen tegelijk. Besloten is namelijk om gepersonaliseerd onderwijs te introduceren in één eerste havo/vwo-klas met docenten die achter het concept staan, het willen én kunnen uitvoeren. Aan leerlingen en hun ouders werd na een informatietraject gevraagd wie er interesse had in deze manier van leren. Dat leverde meer dan voldoende aanmeldingen op. De deelnemende leerlingen vertegenwoordigen een dwarsdoorsnede van het leerlingenbestand: van leerlingen die 'moesten van hun ouders' tot heerlijke kwebbelkousen en springers.

De coördinator van het concept Gepersonaliseerd leren is ervan overtuigd dat het systeem voor elke leerling geschikt is. Voor docenten ligt dat genuanceerder. Zij moeten het aandurven om hun vermeende grip op het leren van de leerlingen, het systeem van

toetsen en cijfers, los te laten. Leerlingen mogen en moeten fouten maken, docenten moeten hen durven laten vallen én weer opvangen en verder op weg helpen. In het huidige schooljaar, het tweede pilotjaar, doen er drie nieuwe brugklassen mee. Bovendien gaat ook de eerste pilotbrugklas als tweede klas op dezelfde voet verder.

Gepersonaliseerd onderwijs

In gepersonaliseerd onderwijs is de leerling in hoge mate eigenaar van zijn eigen leerproces. Inzicht in zijn leerdoelen is daarbij cruciaal. Dat gaat van doelen op de lange termijn (met welk diploma hij wil eindigen) en de middellange termijn (wat wil hij dit jaar af hebben om zo zijn doel te bereiken), tot het samen met (twee) coaches vaststellen welke leerdoelen hij in een week wil behalen. In die week volgt de leerling vaklessen en workshops. Bij de workshops zitten de leerlingen van de twee brugklassen en de tweede klas bij elkaar, zodat ze van elkaar kunnen leren. In overleg met de coach bepaalt de leerling wat hij gaat doen, met wie, waar en hoe. Zo kan een leerling in zijn eigen tempo en op zijn eigen niveau leren. Hierbij krijgt hij ook feedback van de andere leerlingen.



“Een leerling kan alleen meer eigenaar worden van zijn eigen leren als hij heldere leerdoelen heeft en keuzes kan maken. Het gaat uiteindelijk om de leerdoelen.”

Uiteindelijk zal de leerling zelf moeten 'bewijzen' dat hij zijn leerdoel heeft gehaald. De manier waarop hij dat doet is zijn vrije keuze, variërend van een verslag, presentatie tot een film. Samen met de docent evalueert de leerling vervolgens of hij is geslaagd in zijn opzet, dus voldoet aan de leerdoelen en succescriteria. Dat gebeurt zonder cijfers. Wel is het zo dat een leerling ook hier gewoon een woordjesoverhoring krijgt, maar dan als voorwaarde om de eindopdracht af te ronden.

De masterrubrics van Kunskapsskolan, ontwikkelt door SLO, vormen de kapstok van wat de leerlingen uiteindelijk moeten kennen en kunnen. Daarin staan de leerdoelen voor elk vak in een doorlopende leerlijn uitgewerkt in leerlingtaal. Leerlingen mogen zelf ook leerdoelen stellen maar nooit in plaats van, omdat de masterrubrics de inhoud van de kerndoelen en eindtermen afdekken. Wat leerlingen lastig vinden, zeker in het eerste leerjaar, is om te bedenken hoe ze aan de slag willen met de leerdoelen van een bepaald vak: verdiepen, verbreden, versnellen. Ze kiezen sneller voor een hoger tempo. Daarover gaat een docent als coach dan in gesprek, bijvoorbeeld over te hoge ambities of te weinig inzet. De uiteindelijke keuze wat de leerling daarmee doet, ligt echter altijd bij de leerling.

Cultuurverandering

Het nieuwe onderwijsconcept vraagt niets minder dan een cultuurverandering. Daar zijn docenten, schoolbestuur en directie het over eens. Ook is iedereen ervan doordrongen dat dit tijd kost, de steun van schoolleiding nodig heeft en vraagt om keuzes maken. Uitdagingen liggen er ook. De school zoekt nog hoe ze het concept ook kunnen vormgeven in de bovenbouw, waar leerlingen uiteindelijk school- en centrale examens krijgen, en 'worden afgerekend op het vak waar ze het minst goed in zijn'. Hoewel de leerling eigenaar is van zijn leerproces, degradeert dat gezinszins de rol van de docent. Als coach en begeleider én steller van de juiste vragen, is hij cruciaal in dit onderwijsconcept. Om dat goed te kunnen, hebben de docenten coachtrainingen gevolgd bij SENS Coaching. De docenten Gepersonaliseerd leren geven op school les in zowel het gepersonaliseerde onderwijs als in het reguliere. Ze ervaren grote verschillen in hoe de leerlingen in de les meedoen, betrokken zijn bij hun eigen leren. Leerlingen krijgen ook geen rapport met cijfers meer, maar een rapport waarop inzichtelijk is op welk niveau ze een vak (of onderdeel ervan) hebben afgerond of hoever ze er mee zijn. Dat overtuigt meer dan een 6 als gemiddeld cijfer. In dat gemiddelde kan immers een 4 zitten, die aangeeft dat een leerling op dat onderdeel 40 procent van de totale stof en zelfs 60 procent van specifieke stof niet beheerst. En toch ga je over.

Tips

- Het is belangrijk om bij een nieuw onderwijsconcept ouders, leerlingen en docenten continu mee te nemen in het concept, zodat iedereen zich bewust is dat de school elke dag leert en collega's ruimte ervaren om te leren.
- Een vernieuwing vraagt om een balans tussen enerzijds tijd nemen voor implementatie, draagvlak, professionalisering en ruimte, en anderzijds steun en sturing vanuit bestuur en directie, waarbij er op een gegeven moment gewoon keuzes moeten worden gemaakt.
- 'Bewijzen' dat een nieuw systeem direct werkt, is lastig. Soms is het nodig een pilot te verlengen en te kiezen voor een stapsgewijze in plaats van schoolbrede invoering.

PORTA MOSANA IN MAASTRICHT: DE ‘LEERKRACHT’ VAN DE LEERLING

Porta Mosana in Maastricht is een school met hoge eindexamencijfers, die veel aandacht besteedt aan leerlingen die extra zorg nodig hebben. In het nieuwe schooljaar begint de school met de overgang van summatief naar formatief evalueren (toetsen). Achterliggende gedachte is om zo meer talent uit de leerlingen te halen.

Innovatie

Porta Mosana heeft de nodige ervaring met innovatie, onder andere door de introductie van tweetalig onderwijs elf jaar geleden. Bij de overgang naar formatieve evaluatie is de school dan ook niet over een nacht ijs gegaan. Docenten hebben kennis opgedaan, er zijn congressen en andere scholen bezocht en er is aansluiting gezocht bij het netwerk van de VO-raad in



“Het keuzewerktijdur heeft een remediërende invulling, zodat leerlingen niet meteen al bij de start van deze innovatie achterop raken.”

het kader van Leerling 2020. Ook is de school betrokken geweest bij het Plusdocument.

De bedoeling van formatieve evaluatie is dat de ‘leer-kracht’ van leerlingen wordt vergroot, zodat al hun aanwezige talenten optimaal worden ontwikkeld. De focus ligt tijdens het hele leerproces op het in kaart brengen van de groei van de leerling, waarbij formatieve evaluatie het eindresultaat op krachtige wijze positief beïnvloedt. Diezelfde positiviteit komt ook terug in bijvoorbeeld het theoretische kader van Building Learning Power, dat weer is gebaseerd op de vanuit de positieve psychologie ontwikkelde ‘growth mindset’.

Sturing vindt plaats op drie niveaus. Vanuit de Stichting Landelijk Voorgezet Onderwijs Limburg zijn op Porta Mosana een aantal IOO’ers (Investeren in Ontwikkeling van Onderwijs) gedetacheerd. Deze docenten sturen op het verbeteren van de toetsing in relatie tot gepersonaliseerd leren. Daarnaast heeft Maastricht alle scholen in de stad de opdracht gegeven om werk te maken van toetsing. Op schoolniveau ten slotte wordt ingezet op professionele leergemeenschappen op het gebied van toetsing en mentorschap. Beslissingen worden genomen op basis van door docenten verzamelde data over leerlingen.

Ervaring opdoen

Alle docenten op zowel het vwo als het tweetalig vwo gaan dit schooljaar gedurende de eerste twee

lesperiodes ervaring opdoen met formatieve metingen bij de leerlingen van leerjaar 1. Uit deze metingen moet voor de docenten voldoende informatie te halen zijn om gedifferentieerde lessen aan te kunnen bieden.

Voor het goed (en snel) in beeld brengen van de groei van de leerling is een ‘rubric’ (rubriek) over studiehouding ontwikkeld. Dit evaluatie-instrument geeft zowel de leerling als de docent (mentor) inzicht in de bestaande talenten én hindernissen op het gebied van onder meer motivatie, concentratie, communicatieve vaardigheden en leerstrategieën.

Porta Mosana realiseert zich dat het voor sommige leerlingen niet is weggelegd om meteen moeiteloos in deze verandering mee te kunnen gaan. Vanaf de tweede lesperiode wordt er daarom voor deze groep één uur per week keuzewerktijd (kwt) georganiseerd. Leerlingen tekenen per vier weken, na samenspraak met hun mentor/docent, in op het vak waar ze moeite mee hebben.

Gebrek aan enthousiasme

Ook de docenten van Porta Mosana zullen voor de overgang van summatief naar formatief evalueren nieuwe kennis moeten opdoen. Die krijgen ze bijvoorbeeld aangereikt in professionele leerkringen, waarin ze niet alleen ervaringen kunnen delen, maar ook externe experts kunnen bevragen.

“De overgang naar formatief evalueren heeft, zeker in het beeld van de leerlingen, nog last van een eerdere poging om cijfers te verbannen; die werd na driekwart jaar teruggedraaid.”

Toch zal niet iedereen mee kunnen gaan met de ingezette beweging. Zo zijn niet alle docenten in staat om op metaniveau over onderwijs na te denken - een vereiste bij innovatie. Ook is er bij een deel simpelweg sprake van een gebrek aan enthousiasme. Er is weerstand, omdat het niet kunnen geven van cijfers docenten buiten hun comfortzone plaatst. Daarnaast ziet niet iedereen de noodzaak van de overgang in, waardoor bij sommige docenten de urgentie ontbreekt om zich de nieuwe kennis zo snel mogelijk eigen te maken.

Porta Mosana staat pas aan het begin van de verandering, die de kwaliteit van het meten moet verbeteren. Er moet echter nog veel gebeuren voordat bijvoorbeeld kerndoelen en eindtermen te koppelen zijn aan het lesmateriaal.

Tips

- Het goed leren werken met leerdoelen heeft altijd tijd nodig.
- Om over te kunnen gaan van summatief naar formatief evalueren is een cultuur nodig die innovatie stimuleert.
- Houdt er rekening mee dat afscheid nemen van cijfers bij zowel leerlingen, docenten als ouders voor (tijdelijke) onzekerheid zorgt.





Be the change that you want to see in the world

Mohandas
Karamchand
Gandhi



**INHOLLAND
ACADEMY IN
ALKMAAR
I.S.M. PLEIN C:
VERDIEPING
DOOR DE
CULTUUR-
BEGELEIDER**

“Ik heb ontzettend veel gehad aan de opleiding: vooral wat curriculumontwikkeling betreft, miste ik kennis en kunde.”

Naam: inHolland Academy i.s.m. Plein C

Locatie: Alkmaar

Sector: mbo+, hbo en post-hbo

Denominatie: openbaar

Website: www.inholland.nl/academy/academy-home/

De post-hbo-opleiding Cultuurbegeleider brengt de nodige verdieping aan in het werk van de interne cultuurbegeleider (ICC'er) in het basis-onderwijs. Deze opleiding besteedt veel aandacht aan vakinhoudelijke en veranderkundige vraagstukken op mesoniveau, maar ook aan curriculumontwerp. Juist deze combinatie maakt de opleiding bijzonder. Een mooie kans voor ICC'ers om zich verder te professionaliseren.

Curriculum en ontwerp

Een deel van deze erkende post hbo-opleiding Cultuurbegeleider focust op vragen rond het curriculum. Dit zijn vooral vakinhoudelijke vraagstukken. In de eerste module van de opleiding ligt de nadruk op visieontwikkeling, profilering en samenhang. Verderop in de opleiding gaat de docent dieper in op kunstvak- en erfgoedinhouden. Daarbij legt hij steeds de link met de (algemene) ontwikkeling van leerlingen en de visie van de school. In module 4 staan de begrippen rond het curriculum centraal: micro-, meso- of macroniveaus, leerplankaders en leerlijnen. Studenten bespreken de ontwerpcyclus maar doorlopen hem - vanwege gebrek aan tijd - niet. In de meesterproef kiezen studenten een te onderzoeken knelpunt uit hun eigen schoolpraktijk. Bij sommigen is dit een ontwerpvoorbeeld.

Verandermanagement

Wat cultuuronderwijs betreft, is er nog nauwelijks sprake van 'taakvolwassenheid' van de hele school. In ieder geval in tegenstelling tot taal, rekenen of persoonsvorming. Daar ligt een mooie taak voor de cultuurbegeleider! Hij moet de weg naar deze volwassenheid vormgeven. Daarom is er in de opleiding veel aandacht voor verandermanagement en teamcoaching. Inter- en intrapersonlijke bekwaamheden spelen door de hele opleiding heen een rol: het doel is verdere professionalisering van de ICC'er en hem weerbaar maken in het proces van onderwijskwaliteitszorg: inhoudelijk en organisatorisch.



***“Cultuuronderwijs
wordt steeds
belangrijker;
professionalisering
van de ICC’er
hoort daar bij.”***

Praktische invulling

Studenten die de opleiding volgen, krijgen te maken met hele verschillende werkvormen: colleges, praktische workshops, in verschillende samenstellingen, met of zonder gastdocenten of acteurs. De rol van de opleider is afgestemd op de inhoudelijke keuze en bijbehorende werkvormen. Over het algemeen heeft de docent een coachende rol. Pure instructie komt minder voor.

Tijdens de opleiding krijgen studenten huiswerk voorafgaand en na afloop van een bijeenkomst. Het gaat dan steeds om het inlezen (vooraf) en het praktisch kunnen vertalen van theorie naar de eigen schoolpraktijk. Per module worden de studenten getoetst. Daarna leggen ze individueel een meesterproef af. Dit betekent dat studenten - na afronding van de vijf modules - zes maanden de tijd krijgen een onderwerp uit te diepen. Ze gaan bijvoorbeeld aan de slag met het ontwikkelen van een leerlijn of het creëren van draagvlak.

Tips

- Maak een koppeling met de beroepspraktijk.
- Houd er rekening mee dat de Lerarenbeurs deze opleiding (nog) niet financiert.
- Bereid studenten goed voor op de meesterproef. Deze blijkt in de praktijk nogal 'zwaar' te vallen.
- Professionalisering van ICC'ers is belangrijk: cultuuronderwijs gaat over identiteitsontwikkeling, betekenisvol onderwijs, leerlijnen, samenhang en burgerschap. Allemaal onderwerpen die bovenaan staan in het onderwijs van de toekomst (Onderwijs2032).

CSG DINGSTEDE IN MEPPEL: DOORDACHT PIONIEREN IN VAKOVERSTIJGEND BÈTAONDERWIJS

Vernieuwen en pionieren, en tegelijkertijd niet teveel risico's nemen: bij CSG Dingstede weten ze hoe dat werkt. De school stimuleert docenten en schoolleiders een onderzoekende houding te ontwikkelen en geeft vakoverstijgend onderwijs op verschillende manieren vorm. Zonder de examenresultaten uit het oog te verliezen.

Vakoverstijgend werken

Vakoverstijgend bètaonderwijs krijgt op CSG Dingstede op meerdere manieren vorm. Leerlingen met een NG/NT-profiel kunnen het multidisciplinaire vak Onderzoeken & Ontwerpen (O&O) kiezen. Voor de bètavakken zijn er de vakoverstijgende practicum- en onderzoeksvaardigheden onder de naam *Science Skills*. In vijf vwo doen alle leerlingen - dus ook CM/EM - een interdisciplinair project onder de noemer veldwerk. Leerlingen gaan buiten de school aan de slag met een onderzoek op het snijvlak van biologie, aardrijkskunde, scheikunde. Dit project bereiden docenten en leerlingen



“Het examen heeft een belangrijke civiele functie, maar ook een sturende werking op de (on)mogelijkheden voor vernieuwing in het onderwijs.”

voor in de monovakken en (tot voor kort) bij algemene natuurwetenschappen (ANW).

Wiskunde is een vak apart. Vanuit de natuurwetenschappen wordt wiskunde er wel bijgetrokken, maar de wiskunde-docenten vinden de wiskundige inhoud vaak 'te dun'. Zo'n project is dan geen lang leven beschoren. Ook sluit projectmatig en contextgericht werken minder gemakkelijk aan bij de wiskunde/wiskundigen. Het vak heeft niet alleen een dienende rol bij andere vakken, maar ook eigen doelstellingen.

In de lessen van de verschillende bètavakken zijn regelmatig parallellen tussen onderwerpen waarneembaar. Denk aan sterrenkunde bij ANW en natuurkunde, deeltjes bij scheikunde en natuurkunde, DNA bij biologie en scheikunde. Deze 'vakoverstijgingen' zijn vaak impliciet en leerlingen zien het als toeval. Meer samenhang tussen de bètavakken kan de relevantie van de inhoud voor leerlingen duidelijker maken dan in geïsoleerde vakken mogelijk is.

Toch is CSG Dingstede voorzichtig. Het grote belang van examenresultaten wordt nooit uit het oog verloren.

Dit werkt ook door naar de onderbouw die zich - door intensievere samenwerking - ook verantwoordelijk voelt voor examenresultaten. Dit leidt wel tot een beperktere ruimte voor experimenteren.

Leerling- en leersucces

De leerlingen herkennen in het vak O&O en in ANW (dat zij - als laatste cohort - in vijf vwo hebben gehad) duidelijk de samenhang tussen de natuurwetenschappelijke vakken. Ze zijn positief over het veldwerk en zijn tevreden met de huidige aanpak van interdisciplinariteit in de monovakken.

Leerlingen vinden het prettig dat een bepaald onderwerp (bijvoorbeeld DNA) eerst bij het ene vak aan bod komt en daarna pas bij het andere. Volgens hen geeft een compleet geïntegreerde aanpak minder overzicht en minder diepgang. Ze zien ook wel voordelen van één groot sciencevak: dan ontstaat er een totaalbeeld. Als voordeel van aparte vakken noemen leerlingen ook dat je gespecialiseerde docenten hebt, die gemakkelijk de stof kunnen overstijgen. Als je een ander specialisme nodig hebt, zoek je

die andere leraar wel op. Dat samenhang bovenop de monovakken naar voren komt in bijvoorbeeld project(vak)ken, waarderen ze zeer.

Leerlingen merken vaak zelf op dat bepaalde stof in twee vakken langskomt; docenten benoemen dit meestal niet. Sommige leerlingen - zes vwo'ers - vinden dit erg prettig, omdat ze ervaren dat dan het kwartje echt valt.

De waarde van interdisciplinaire teams ligt onder andere in het bij elkaar brengen van verschillende, vakspecifieke, denk- en zienswijzen. Voor leerlingen die in interdisciplinair verband (gaan) werken is het dan juist belangrijk om deze denk- en zienswijzen in de monovakken aan te leren.

Interdisciplinaire vaardigheden

De schoolleiding vindt samenhang geen doel op zich, maar een aspect van onderwijsontwikkeling. Belangrijk bij werken aan samenhang is dat het een manier is om docenten te helpen van elkaar te leren, ook om buiten O&O projectmatiger en met onderzoek te werken.

“Uiteindelijk gaat het om leerling- en leersucces; als dat er is, volgen de opbrengsten of resultaten vanzelf.”

De toerusting blijkt vooral voor nieuwe docenten lastig; zij moeten zich eerst het vak van docent en de vakdidactiek eigen maken, voordat ze ruimte hebben om ook hun interdisciplinaire vaardigheden te ontwikkelen.

De Handreikingen schoolexamen van SLO blijken op CSG Dingstede zeer nuttig: ze geven heel duidelijk aan wat moet, wat mag, wat kan en waar dus de ruimte en vrijheid van de docent zit. Daarbij reiken ze goede voorbeelden aan. De teamleider verwijst docenten en vakgroepen hier dan ook regelmatig naar. Zulke bronnen zijn niet voor samenhang in het (algemene) bètadomein genoemd. De overkoepelende denk- en werkwijzen in de Kennisbasis science van SLO vormen misschien een nuttig framework voor verdere ontwikkeling.

De docenten werken, naast vakgroepen en een mentorenoverleg, ook samen in groepsverband aan zelfgekozen leerthema's. Een aantal van de vaste vergadermiddagen is bestemd voor dit werk. Hier werken ze aan niet vakspecifieke - en dus aan mogelijk interdisciplinaire/vakoverstijgende - onderwerpen.

Tips

- Voor blijvende curriculumontwikkeling is voortdurende professionele ontwikkeling nodig. Daarvoor heb je tijd, geld, goed personeelsbeleid, een goede balans van sturing en ruimte én voldoende overleg nodig.
- De Handreikingen schoolexamen en de Kennisbasis science van SLO kunnen houvast bieden.



OSG ECHNATON IN ALMERE: PERSOONLIJKE ONTWIKKELING VIA TAAL EN CULTUUR

OSG Echnaton in Almere is een multiculturele middelbare school (vmbo, havo, vwo) die de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen hoog in het vaandel heeft staan. Als onderdeel hiervan is er een cultuurprogramma. Pronkstuk van de school is de eigen radiostudio die als een unieke leeromgeving fungeert.



Eigen radiostudio: unieke leeromgeving

Bij Echnaton staat de leerling en diens ontwikkeling centraal. De school vindt het belangrijk dat leerlingen buiten de school leren, vooral vmbo'ers. Zo lopen leerlingen in het vmbo één dag per week stage. In het tweede leerjaar zijn leerlingen in projectvorm bezig met Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding (LOB). Mensen uit de zakenwereld komen dan naar school om te vertellen over werk en om leerlingen sollicitaties te laten ervaren. Voor leerlingen die nog niet op stage kunnen, worden leerplekken binnen school gecreëerd. Zo is er een eigen radiostudio die wordt gebruikt als interne stageplek voor leerlingen in het D&P-profiel (dienstverlening & producten).

Leerlingen kunnen ook als buitenschoolse activiteit gebruikmaken van deze studio, die wordt geleid door een docent Nederlands. In de studio leren leerlingen van alles tegelijk. Ze leren zichzelf beter kennen, maar ook anderen. Ze worden zelfverzekender, leren spreken en boodschappen overbrengen. Ook leren ze veel over de techniek. Spreekvaardigheid is sowieso belangrijk bij Echnaton. Bij het Spraakwaterfestival,

een verplichte activiteit voor eerste en tweedejaars leerlingen, moeten leerlingen zelf een verhaal schrijven en dit vervolgens navertellen aan de klas. Per klas is een winnaar die tijdens de kerstviering het verhaal aan de hele school mag vertellen.

Werken met thema's en projecten

Bij Echnaton - een LOOT-school - vormen muziek en beeldende vorming samen een vaksectie. De cultuurcoördinator gaat in overleg met teams om programma's op elkaar af te stemmen en zoekt hierbij nadrukkelijk de verbinding met persoonlijke ontwikkeling. Zo staat in de bovenbouw van het vmbo (basis en kader) cultuur & burgerschap op het rooster, als onderdeel van CKV. Samen met de cultuurcoördinator maken de mentoren het programma dat meestal is gekoppeld aan een thema. Voorbeeld: er komt een danser in de klas die een solodans uitvoert en vertelt over zijn leven. Leerlingen kunnen vervolgens vragen stellen, bijvoorbeeld waarom de danser deze loopbaankeuze heeft gemaakt. Er zijn ook voor de nabije toekomst goede ideeën. Bij CKV zouden leerlingen van de hogere klassen een activiteit kunnen voorbereiden voor leerlingen van jongere klassen. Bij de

***“Het eigen vak
is belangrijk,
nog belangrijker zijn
de grote lijnen
en de vaardigheden
die kinderen
nodig hebben
om goed en kritisch
te kijken.”***

inrichting van de taalvakken gaat het er bij Echnaton vooral om kinderen keuzes te laten maken. De ambitie is om MVT in de onderbouw van het vmbo zoveel mogelijk in projectvorm te gaan aanbieden.

Als het gaat om de samenhang tussen de taal- en cultuurvakken is er nog een wereld te winnen bij Echnaton. Volgens iedereen is het goed mogelijk om projecten te maken waar cultuur en taal bij elkaar komen. Tegelijkertijd is vakintegratie lastig vanwege de verschillende eindtermen. In havo 4 zoeken kunstvakken de samenwerking met een docent Nederlands bij het project 'Schrijver in de klas'. Ook zijn er mogelijkheden om inhoudelijk samen te werken bij excursies die worden georganiseerd door geschiedenis of economie. Het streven is om meer projectmatig samen te werken.

Doorlopende leerlijnen: vaksecties aan zet

Bij Echnaton is sinds een jaar nieuw leven geblazen in de schoolbrede vaksecties. Zij hebben van de schoolleiding de opdracht gekregen om doorlopende leerlijnen te verbeteren. In de vaksecties

wordt het gesprek gevoerd over de doorlopende leerlijn en de aansluiting onderbouw-bovenbouw. De school zoekt nog naar een goede structuur om de doorlopende leerlijnen verder uit te werken. Ook maakt de schoolleiding docenten meer bewust van het belang van leerdoelen, leeractiviteiten en toetsing.

Echnaton is bezig met opbrengstgericht werken. In het schoolplan zijn de visie en de missie verwoord. Vanuit dit schoolplan hebben de teams teamplannen geschreven. Hierin staan op afdelingsniveau de doelen beschreven en de manier waarop deze doelen gerealiseerd worden. Ook zijn er per vak vakwerkplannen. Hierin worden de vijf speerpunten van goed onderwijs uitgewerkt. Een examenanalyse kan daar in betrokken worden. Daarnaast zijn er portefeuilleplannen, bijvoorbeeld over zorg- en onderwijsontwikkeling.

Tips

- Zoek de verbinding tussen vakken door meer te werken met projecten en modules. Zo benut je de overlap en de verschillen tussen vakken.
- Investeer in het overtuigen van docenten over nut en noodzaak van samenhang tussen vakken.
- Realiseer je dat jonge docenten niet per se vooroplopen bij het creëren van meer samenhang tussen vakken. Nieuwelingen experimenteren weliswaar meer met werkvormen, maar hebben doorgaans minder aandacht voor samenhang.



De K van Kern & Keuze

Een kerncurriculum beschrijft die doelen en inhouden die als onmisbare basis voor elke leerling worden beschouwd in het licht van de drie hoofdfuncties van het onderwijs: kennisontwikkeling, persoonsvorming en maatschappelijke toerusting. Duidelijkheid over de inhoud van het verplichte curriculum en de keuzevrijheid die scholen hebben is belangrijk.

De maatschappij vraagt van het onderwijs dat het de leerlingen voldoende toerust voor het vervolgonderwijs en voor participatie in de samenleving. De overheid stelt hiervoor kaders vanuit haar verantwoordelijkheid voor het onderwijsstelsel. Daarnaast zijn er lokale behoeften en wensen ten aanzien van het onderwijs; leraren en ouders hebben een eigen visie op wat en hoe er geleerd moet worden. Daarom hebben scholen de ruimte om vanuit hun eigen pedagogische of levensbeschouwelijke visie keuzes te maken die passen bij de onderwijsbehoeften van hun leerlingen en omgeving.

Ruimte en autonomie

Maar wat is verplicht en wat niet? Wat is belangrijk en wat minder? We zien dat in de huidige kaders de balans tussen richting en ruimte varieert. Voor de basisvaardigheden taal en rekenen zijn er gedetailleerde beheersingsniveaus vanuit de overheid vastgelegd in de referentieniveaus taal en rekenen. Voor de overige leergebieden zijn er weinig inhoudelijke richtlijnen en is er vooral veel ruimte voor schooleigen keuzes. Kijkend naar het landelijk curriculum, zien we dat de huidige generatie kerndoelen en eindtermen globaal zijn geformuleerd om juist die ruimte en autonomie te bieden. Zo kan elke school vanuit een eigen schoolvisie en een visie op leren een invulling geven aan het schoolcurriculum.

De globale formulering van kerndoelen, bedoeld om meer ruimte te geven, wordt in de praktijk lang niet altijd herkend, ervaren en benut. Vakken met een eindtoets of centraal examen tellen in de beleving van veel leraren en

leerlingen meer mee dan vakken zonder eindtoets of alleen een schoolexamen. Leraren vallen terug op lesmethodes voor houvast en de zekerheid 'het goede te onderwijzen', zodat de prestaties van leerlingen voldoende zijn bij de eindtoets en centrale examens. Ook worden niet verplichte uitwerkingen o.a. in methoden door velen geïnterpreteerd als verplicht curriculum. Hierdoor ervaren en benutten veel leraren de ruimte in de kerndoelen en eindtermen in beperkte mate.

Houvast

Anderzijds zijn de kerndoelen zo globaal geformuleerd, dat ze leraren weinig houvast en richting geven. Scholen lijken geholpen als datgene wat landelijk is vastgesteld concreet handen en voeten krijgt. De vraag is hoe we leraren meer houvast kunnen bieden over de volle breedte van het aanbod zonder de ruimte voor eigen keuzes in te perken. Hoe richt je de leerplankaders zo in dat er voldoende duidelijkheid is over maatschappelijke wensen en voldoende ruimte overblijft voor scholen om daar zelf verdere invulling aan te geven? Wat is een goede verhouding tussen richting bieden en ruimte scheppen? Een gedetailleerd beschreven integraal en doorlopend curriculum biedt kansen voor doorstroming, maar het gedetailleerder vastleggen van doorlopende leerlijnen kan ook de ervaren ruimte voor leraren beperken. Een belangrijk punt van aandacht in het huidige debat over het curriculum van de toekomst.

- > curriculumvandetoekomst.slo.nl
- > leerplaninbeeld.slo.nl

I N T F E L L E C T

C O N F W S E S

I N T F U I T I O N

Piet Mondriaan

**VSO DE HELDRING
IN AMSTERDAM:
MEER
ZELFVERTROUWEN
DANKZIJ
CULTURELE
EDUCATIE**



“Dankzij culturele educatie krijgen onze leerlingen meer zelfvertrouwen en zijn ze gelukkiger.”

Naam: VSO De Heldring

Locatie: Amsterdam

Sector: vso en zml

Denominatie: algemeen bijzonder

Aantal leerlingen: 195

Website: www.vso.deheldringschool.nl

Bij VSO De Heldring staat culturele educatie hoog in het vaandel. Hiermee wil de school het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van zijn leerlingen opkrikken. Omdat de leerlingen van De Heldring cognitief niet meekunnen met hun leeftijdsgenoten, hebben ze vaak weinig zelfvertrouwen. Maar bij theater, muziek of dans staat hun beperking hen niet in de weg: de leerlingen hebben talenten die gezien mogen worden.

Culturele educatie

VSO De Heldring besteedt al meer dan twintig jaar aandacht aan de culturele educatie van zijn leerlingen. Daarbij gaat het om verschillende onderdelen. *Podiumkunsten* draait om muziek, theater en dans. *Beeldende kunsten* bestaat uit beeldende vorming 2D, textiele werkvormen, keramiek of beeldende techniek. Bij *Nieuwe media* krijgen leerlingen te maken met film en foto. Op hun iPad bewerken ze foto's, maken ze filmpjes en gaan ze aan de slag met Photoshop. Bij het onderdeel *Cultureel erfgoed* gaat het onder meer om het vieren van bepaalde feesten, waarbij de leerlingen per klas de voorbereidingen doen. Tot slot besteedt *Cultuureducatie buitenschools* aandacht aan culturele diversiteit en aan kennisontwikkeling op het gebied van burgerschap.

Wekelijks heeft De Heldring drie uur ingeroosterd voor cultuureducatie: een uur muziek, een uur beeldend onderwijs en een uur dat vrij in te vullen is. Afhankelijk van de uitstroom en hun talent krijgen leerlingen extra theaterlessen. Leerlingen van De Heldring spelen jaarlijks in meerdere theatervoorstellingen, waarbij ze niet alleen muziek maken, dansen en toneelspelen, maar ook een rol krijgen op het gebied van techniek & licht en film & fotografie.

Samenhang cultuur en taal

In de visie van VSO De Heldring hangen cultuur en taal nadrukkelijk met elkaar samen. Taal is nodig om goed te communiceren en om te leren. Het is belangrijk voor het perspectief op werk, wonen, vrije tijd en burgerschap. Cultuur hangt onder meer samen met plezier, respect voor elkaar, betrokkenheid, zingeving, passie en eigenwaarde. Creativiteit is daarnaast belangrijk voor het ontwikkelen en vormgeven van ideeën, gevoelens, waarnemingen en ervaringen.

Daarom worden taal en cultuur op VSO De Heldring in samenhang onderwezen. Zo worden vakken niet alleen in blokuren aangeboden, maar ook in combinatie met andere vakken. Er zijn bijvoorbeeld lessen 'beeldende techniek, burgerschap en cultuureducatie', 'burgerschap en cultureel erfgoed' en 'taal en cultuureducatie'. Daarnaast komt taal binnen cultuureducatie aan de orde als het gaat om het vergroten van de woordenschat van leerlingen. Bij de lessen keramiek hangt er bijvoorbeeld een 'woordenmuur' met woorden die met keramiek te maken hebben.



“Tijdens de les gebruiken we nieuwe woorden die te maken hebben met emailleren.”

Samenwerking

VSO De Heldring zoekt op het gebied van cultuureducatie nadrukkelijk de samenwerking met andere partijen. Zo heeft de school samen met Mocca, Expertisenetwerk Cultuureducatie leerlijnen ontwikkeld en leerlabs opgezet. Ook wordt er samengewerkt met cultuurcoördinatoren van Cordaan en vindt er regelmatig overleg plaats tussen cultuurcoördinatoren van verschillende speciaal onderwijs scholen. Zowel binnen de stichting als daar buiten onder begeleiding van

Mocca. Daarnaast heeft de stichting waar De Heldring onder valt een convenant ondertekend voor muziek, beeldend onderwijs en cultureel erfgoed, dat aansluit aan bij het landelijke beleidsprogramma *Cultuur in de Spiegel*. Verder is VSO De Heldring in het schooljaar 2013-2014 van start gegaan met het Basispakket Kunst- en Cultuureducatie, dat door de gemeente en Mocca wordt aangeboden. Docenten van De Heldring krijgen sindsdien bijvoorbeeld jaarlijks tien uur gratis coaching op het gebied van muziek.

Tips

- Probeer niet steeds zelf het wiel uit te vinden. Zoek de samenwerking, bijvoorbeeld met de gemeente of andere scholen.
- Denk na over wat je als school wil bereiken en leg dit vast. Inventariseer ook de behoefte van leerlingen. Maak vervolgens keuzes voor bepaalde vakken, zoals theater, dans, muziek of beeldende techniek.
- Zorg voor bijscholing van je docenten, bijvoorbeeld op het gebied van film, fotografie en Photoshop.
- Laat docenten de inhoud van de creatieve vakken zelf bepalen. Zo zorg je ervoor dat deze vakken aansluiten bij de andere lessen die de leerlingen krijgen. Hierdoor ontstaat samenhang tussen de verschillende lessen.

ARTE COLLEGE IN ALMERE: OOK BIJ 'GEWONE' LESSEN MEER SAMENHANG TUSSEN TAAL EN CULTUUR

Het Arte College in Almere, met circa 850 leerlingen op de niveaus vwo, havo, vmbo theoretischeleerweg (tl) en kaderberoepsgerichte leerweg (kb), is ervan overtuigd dat creativiteit en creatieve vakken nodig zijn om leerlingen goed voor te bereiden op de toekomst. Het kunst- & cultuurprogramma (K&C) van de school motiveert leerlingen, stimuleert hen in hun creatieve ontwikkeling, maar leert hen ook om te midden van druk en deadlines samen prestaties te leveren. Het lesprogramma is zoveel mogelijk geënt op samenhang tussen cultuurvakken en andere vakken. Dat komt tot uiting in projectweken, de zogenoemde Arte-weken en een Meesterproef in het examenjaar voor alle sectoren. Hoe zorg je voor zo'n structurele verbinding binnen en tussen vakken en hoe bed je dat nog structureler in in het schoolcurriculum?



“Bij het Arte College pakken we de ruimte in het curriculum om in het examenjaar leerlingen samen een meesterproef uit te laten voeren bij Kunst & Cultuur in alle sectoren.”

Culturele activiteiten

Bij het Arte College maken leerlingen in de onderbouw kennis met allerlei uitingsvormen van kunst en cultuur, zodat ze na twee jaar weten waar hun belangstelling en talenten liggen. Leerlingen oefenen vaardigheden, doen mee aan kunstzinnige en culturele activiteiten en ontwikkelen een eigen smaak. De leerlingen werken in leergebieden én in leerpleinen, omdat samenwerken een steeds belangrijker vaardigheid wordt. Per dag zijn er zeven lesuren, elk zestig minuten. Elk zevende uur is er een Arte-uur, een extra hulp-/begeleidingsuur.

Het K&C-programma van Arte College bestaat uit een doorlopende leerlijn vanuit de onderbouw (oriëntatie en ontdekken van talenten) naar de bovenbouw (specialisatie en verdieping). Elke leerling kiest naast zijn profiel ten minste één creatieve discipline. Het lesprogramma is idealiter zoveel mogelijk geënt op optimale samenhang tussen cultuur- en taalvakken. In de praktijk zijn er veel combinaties binnen en tussen de taal- en kunstvakken bij speciale activiteiten zoals de Arte-weken en de Meesterproef in het examenjaar.

Het Arte College heeft jaarlijks drie Arte-weken waarin presenteren van en presteren rondom een thema centraal staan. Alle vakken en disciplines werken mee aan dit culturele weekproject. Bijvoorbeeld: leerlingen uit de eerste klas vmbo werken aan het thema 'Wie zijn wij als klas'. Ze volgen in de Arte-week workshops, zoals een workshop 'samenwerken'. Ze gaan een dag op survival en maken een vmbo-lied inclusief muzikale begeleiding en een klassevlag met daarop het motto van de klas, woorden, symbolen en smileys die de klas kenmerken. Dit presenteren de leerlingen van de eerste klassen op de laatste Arte-dag, waarbij alle ouders zijn uitgenodigd.

Bij de Meesterproef in het examenjaar leren leerlingen bij een cultuurvak buiten de vaste kaders te denken, in afstemming met een vakdocent van een taalvak. Daarbij is de docent veel meer een coach en zijn leerlingen eigenaar van hun leerproces. Zo maken leerlingen van 4 vmbo-tl een show, waarin iedereen op zijn eigen manier met kunst en cultuur bezig is. Een van de leerlingen wil hierover graag een blog bijhouden met foto's. Ze stemt dit dan af met de docent Nederlands die haar begeleidt.

Uitdagingen

Het is de wens om alle ideeën van vak- en leerdomeinoverstijgend leren en werken, zoals gebeurt bij de Arte-weken en de Meesterproef, structureler aan te pakken. De samenwerking tussen taal en cultuur verdwijnt echter te vaak zodra de speciale activiteiten zijn afgelopen, waardoor volgens de betrokken docenten kansen worden gemist. Voorbeeld: bij Nederlands krijgen leerlingen een opdracht, zoals 'Schrijf een monoloog' en twee maanden later moeten de leerlingen hetzelfde doen bij de kunstvakken.

De vraag waar docenten nu aan werken, is: 'Hoe zorg je ervoor dat er ook tijdens 'gewone' lessen meer samenhang komt tussen taallessen en het K&C-programma?' Hier staat het Arte College voor meerdere uitdagingen. Een daarvan is hoe om te gaan met de dominante beoordelingscultuur. De waarden en vaardigheden die Arte College als school belangrijk vindt (bijvoorbeeld creativiteit en samenwerken) zijn niet makkelijk meetbaar. Ook de eindtermen en met name het centraal schriftelijk examen bemoeilijken het thematisch en geïntegreerd werken binnen vakken en tussen vakken. Zo wordt op het centraal examen Duits maar één vaardigheid getoetst, tellend voor vijftig procent van

“Wanneer leerlingen in Spanje naar het Dalímuseum gaan, geef je ze kennis en verrijking mee, ook in hun woordenschat.”

het examencijfer. Een geïntegreerd (school)examen zou meer tijd en vrijheid bieden om thematisch te kunnen werken.

Randvoorwaarden

Het Arte College werkt op meerdere manieren aan randvoorwaarden voor beter onderwijs, met meer samenhang tussen vakken. Zo probeert de school het toetsen en evalueren meer formatief aan te pakken, zodat leerlingen fouten kunnen maken en leren van hun fouten. De school bouwt bijvoorbeeld bij media, vormgeving, ICT (MVI) portfolio's op in de bovenbouw met leerlingen die verder willen in die discipline. Bij Spaans geeft de docent ook in de eerste klas feedback in de portfolio's. Maar volgens de docenten is dat nu nog teveel én-én, het vervangt de cijfers niet.


Ook wordt hard gewerkt aan het school-eigen curriculum en aan doorlopende leerlijnen. Afgelopen jaren is iedereen vooral bezig geweest met het leggen van een basis voor het eigen vakcurriculum. Nu de basis er ligt, is het tijd om bruggen te gaan bouwen tussen de vakken. De curriculumontwikkeling is belegd bij de docenten op het leerplein, de

vaksectie en de coördinatoren. Als uitgangspunt geeft het management een gestructureerde opdracht inclusief examenanalyse mee. Zo kwam bij Nederlands leesvaardigheid als verbeterpunt naar voren. De sectie Spaans zoekt bij het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn vmbo-tl nadrukkelijk verbinding met kunst & cultuur. Een docent heeft het eerste hoofdstuk van een Spaans boek, een dialoog in het oud-Spaans uit de 15e eeuw, in scene gezet met lego. Met drama gecombineerd kunnen leerlingen hiervan een opvoering maken of de andere hoofdstukken in scene zetten.

Daarnaast is de overlegstructuur aangepast. Om de samenhang te versterken komen alle leerdomeincoördinatoren wekelijks bij elkaar. Elke drie weken schuift iemand uit het MT aan. Ook is er twaalf keer per jaar een donderdagmiddag domeintijd en zijn er jaarlijks twee of drie studiedagen met ontwikkeltijd. Tot slot: vorig jaar had het Arte College ook een artistiek leider. Het profiel van deze artistiek leider wordt opnieuw vastgesteld. In elk geval moet hij de verbinder zijn van vakken en leerpleinen binnen de school, en van ontwikkelingen en organisaties buiten school en het eigen curriculum.

Tips

- Laat alle vakgroepen samen een vakwerkplan maken, met aandacht voor samenhang binnen en tussen vakken aan de hand van een format met vaste onderdelen.
- Zorg voor overleg- en ontwikkeltijd voor de betrokkenen. Elkaar regelmatig ontmoeten is nodig, juist ook tussen verschillende leerpleinen.
- Organiseer lesobservaties bij elkaar: maak het mogelijk dat iedereen bijvoorbeeld twee keer bij elkaar gaat kijken, zowel bij het eigen vak als een vak van een ander leerplein.

A stylized illustration of a hand holding a smartphone. The hand is white with black outlines, and the smartphone is black. The hand is positioned on the left side of the image, with the fingers gripping the phone. The background is a solid blue color.

Creativity
is just
connecting
things.

Steve Jobs

DE STARTER

IN GRONINGEN:

VLIEGENDE START

MET DIGITALE

GELETTERDHEID.



“De eerste resultaten zijn positief. Je ziet kinderen opbloeien!”

Naam: De Starter

Locatie: Groningen

Sector: basisonderwijs

Denominatie: openbare Daltonschool

Aantal leerlingen: 480

Website: www.destarter.nl

Openbare Daltonschool De Starter uit Groningen is een van de deelnemers aan het door de overkoepelende scholengroep geïnitieerde project ‘Digitale geletterdheid’. De eerste resultaten op De Starter zijn bemoedigend: leerlingen zijn erg enthousiast en kinderen die normaal gesproken geen hoogvlieger zijn, springen er bij sommige ICT-opdrachten opeens uit.

Pilotschool digitale geletterdheid

Digitale geletterdheid is een van de speerpunten van de Groningse scholengroep O2G2. Reden genoeg om hiervoor een pilotproject op te starten. Hieraan werken vijf po-scholen en vier vo-scholen mee, waaronder Openbare Daltonschool De Starter. Als onderdeel van dit project heeft De Starter zich voorgenomen om de computer op school serieuzer en vaker in te zetten. Hiertoe is het eigen computernetwerk vernieuwd en is er wifi aangelegd die toereikend moet zijn voor alle leerlingen. In de komende periode zorgt de school ervoor dat het aantal werkplekken wordt uitgebreid. De groepen die nu meedraaien in het project, hebben per groep één dag in de week de beschikking over ongeveer 14 werkplekken. Incidenteel vragen leerkrachten in de bovenbouw leerlingen om een tablet,

smartphone of laptop mee naar school te nemen. Bijvoorbeeld voor het gebruik van het programma Kahoot, waarmee leerkrachten online een toets of quiz maken en deze door de leerlingen laten invullen op het meegebracht device. Bovendien maken leerlingen gebruik van computerprogramma’s die bij lesmethodes worden geleverd. Zo wordt bijvoorbeeld topografie volledig met speciale software gedaan.

ICT-basisvaardigheden

Scholengroep O2G2 heeft besloten om in het schooljaar 2016-2017 alle vier de onderdelen van digitale geletterdheid - ICT-basisvaardigheden, mediawijsheid, informatievaardigheden en computationaal denken - in verschillende groepen/leerjaren aan de orde te laten komen. Elke periode duurt ongeveer tien weken.

Van elke deelnemende school doen twee combinatiegroepen mee. Bij De Starter gaat het om de groepen 5/6. In de groepen 5 en 6 is gekozen om te starten met ICT-basisvaardigheden. In de leerlijn is opgenomen dat leerlingen vanaf groep 5 gebruik gaan maken van een persoonlijke inlogcode. Met deze code kunnen ze gebruik maken van een eigen cloud, hebben ze de beschikking over het Office 365-pakket en kunnen leerlingen methodesoftware op school en thuis benaderen. Het is van belang dat de leerlingen in groep 5 een duidelijke basiskennis opdoen omtrent alle functionaliteiten die ingezet kunnen worden voor het onderwijs. Van de leerkrachten wordt verwacht dat zij tijdens de eerste periode van tien weken elke week ongeveer drie uur aan lestijd besteden aan digitale geletterdheid. Het is de bedoeling dat de leraren de inhoud van deze lessen zelf ontwikkelen met hulp van de scrummethode. Daarbij krijgen ze ondersteuning van een deelprojectleider, die per school is aangesteld ten behoeve van het project. De deelprojectleider is een leerkracht die een dag in de week tijd krijgt om het project vorm te geven op zijn of haar locatie. Die heeft op basis van een bovenschools opgesteld doelendocument een invulling gemaakt voor deze dertig lessen.

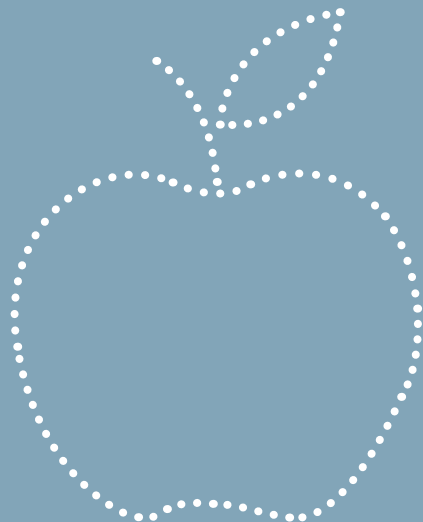


“We hebben voor alle deelnemende locaties aan dit project tien extra laptops ter beschikking gesteld; dit betekent dat er per twee kinderen een computer beschikbaar is.”

Het project kent in eerste instantie een looptijd van twee schooljaren. In het eerste jaar ligt de nadruk op de praktische invulling: kijken wat werkt. In het tweede jaar wordt ook het rendement gemeten. Dit wordt ook wetenschappelijk onderbouwd.

Enthousiaste leerlingen

De eerste resultaten zijn positief. De deelnemende leerlingen zijn erg enthousiast. Opvallend is dat leerlingen die normaal gesproken geen hoogvlieger zijn er bij sommige ICT-opdrachten uitspringen. Positief is ook dat de eigen vaardigheden van kinderen door middel van ICT- en vakoverstijgende werkzaamheden worden aangesproken en ontwikkeld. Kinderen die begrijpen lezen bijvoorbeeld lastig, moeilijk en vooral saai vonden, ervaren het nu heel anders.



Tips

- Zorg dat er één aanspreekpunt is voor vragen en problemen. Bij dit project binnen scholengroep O2G2 is dit de ICT-coördinator van De Starter. Hij vervult deze taak dus niet alleen bij De Starter, maar is ook projectleider voor het po en stuurt daarmee de deelprojectleiders aan binnen po.
- Zet communicatie over dit soort projecten hoog op de agenda. Plan bijvoorbeeld centrale overleggen in, waarin telkens aandacht wordt gevraagd voor dit onderwerp en iedereen op de hoogte wordt gehouden van de ontwikkelingen. Maak ook gebruik van het intranet en zet het project op de agenda van bijvoorbeeld bouwvergaderingen.
- Maak goede werkafspraken met leerkrachten. Hierdoor voorkom je dat de waan van de dag de overhand krijgt en digitale geletterdheid in de marge verdwijnt.
- Zorg voor kruisbestuiving. Beperk je niet tot de lessen van het pilotproject, maar maak ook gebruik van de digitale mogelijkheden van (nieuw in te voeren) lesmethodes.
- Betrek externe partijen bij het project. Voor het onderdeel 'computational thinking' heeft O2G2 bijvoorbeeld contact gelegd met de Hanze Hogeschool. De hogeschool doet mee aan Hello Ruby en Lego WeDo, biedt ondersteuning bij het leren programmeren met Lego Mindstorms, verzorgt de lessen en ondersteunt de leerkrachten bij het uitvoeren van de opdrachten.

HOUTENS IN HOUTEN: ZORGEN DAT JE DE LEERLING ZIET!

De vmbo-school Houtens in Houten wil, net als andere scholen, leerlingen met een diploma een goede start in de maatschappij bezorgen. En ze terdege voorbereiden op vervolgonderwijs. Toch pakt deze school het anders aan dan andere onderwijsinstellingen. Houtens profileert zich nadrukkelijk op het vlak van persoonsvorming, met de filosofie van Emanuel Levinas als uitgangspunt.



“Leerlingen worden hier aangesproken op wat ze kunnen, veel meer dan op wat ze niet kunnen.”

De ander

De visie van de vmbo-school Houtens leunt sterk op de filosofie van de Frans-joodse denker Emanuel Levinas. Zijn credo: ‘Een mens wordt mens in het aangezicht van een ander’. Op de vmbo-school vertaalt zich dat in het feit dat leerlingen echt gezien worden. Ze doen ertoe. Verder gebruikt de school de pedagogisch-didactische inzichten van Fred Korthagen en Luc Stevens, emeritus-hoogleraren onderwijskunde en orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. De school heeft daarbij veel aandacht voor talentontwikkeling.

De visie komt uit de koker van Ad van Aniel, een ervaren schoolleider die zowel het concept van de school als het gebouw bedacht heeft. Leidraad daarbij was zijn onvrede over de teveel op output gerichte stijl en praktijk die gangbaar is op veel scholen. Met steun van het schoolbestuur heeft hij ongeveer zeven jaar geleden - op een Vinex-locatie met veel voorzieningen - een milieu-vriendelijke, ruime en transparante school neergezet. Er zijn duidelijke en gunstige verbindingen met gebouwen en organisaties uit het middenveld en de betrokkenheid van de ouders is groot. Om dienstbaar te zijn aan de vraag van de arbeidsmarkt in de directe omgeving, is gekozen voor een vmbo-profiel.

Opleiden

Leraren die op de school willen komen werken, worden vooraf stevig gescreend, geschoold en ook bevraagd en gemonitord. Het is de bedoeling om op deze manier

het gewenste pedagogisch-didactische gedrag over te brengen. Leraren worden intern geschoold en daarnaast vinden er zingevingactiviteiten plaats. Verdere professionalisering van de leraren gebeurt buitenshuis via externe scholing op belangrijke thema's als passend onderwijs, talentontwikkeling en loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB). Maar bovenal zijn leraren op de vaste vergadermiddag aanwezig om verder aan team- en visieontwikkeling te werken. Houtens verwacht al met al veel van haar mensen, maar investeert ook in hen.

Voor de leerlingen op deze school lijkt de uitgewerkte visie goed uit te pakken. Binnen een strakke organisatie krijgen ze veel verantwoordelijkheid en vrijheid, die ze ook zelf nemen. Leerlingen die eerst op een andere school hebben gezeten, omschrijven Houtens als een rustige, vriendelijke, vreedzame school; met veel zorg en aandacht.

De school besteedt veel tijd aan expressievakken als muziek, drama en dans. Jaarlijks vindt er een talentengala plaats, waar de leerlingen hun ‘andere’ talenten kunnen laten zien. Opgeteld is er sprake van een helder en vriendelijk schoolklimaat. Ondanks dat of juist daardoor kan de school ook tevreden zijn met relatief hoge percentages leerlingen die slagen en opstromen naar het havo.

Conclusie

Werken vanuit een heldere, door iedereen gedeelde pedagogische en didactische visie heeft absoluut een meerwaarde - voor docenten, voor leerlingen, voor de

**“Leerlingen
ogen
zelfbewust
en vriendelijk,
de drempel
tussen
leerlingen
en docenten
of derden
lijkt laag.”**

school. Het is wel zaak permanent bezig te zijn met het in stand houden, het vóórleven ook van zo'n visie - en vergt veel investering van school- en teamleiders en van de docenten. De kracht van een school die zo vaart op visie is mogelijk ook haar zwakte: wat gebeurt er als de schoolleider en zijn 'pioniers' weggaan of een minderheid vormen?

Tips

- Zorg voor visie en verbinding en maak dat leerlingen trots zijn op zichzelf en op de school waar ze onderwijs volgen.
- Zorg voor consequent handelen van alle betrokkenen vanuit één idee - om zo een eenduidig, persoonsvormend schoolklimaat te bewerkstelligen.
- Denk tijdig na over de 'borging' van de visie, ook over de langere termijn.



POST-HBO-OPLEIDING REKENCOÖRDINATOR IN ZWOLLE: RIJK REKENONDERWIJS MET DE REKENCOÖRDINATOR

Interactief en uitdagend reken-wiskundeonderwijs, wie wil dat niet? Een van de initiatieven die daar aan bijdraagt, is de landelijke post-hbo-opleiding tot rekencoördinator. De leerkrachten die deze opleiding volgen, kunnen daadwerkelijk verschil maken en het reken-wiskundeonderwijs naar een hoger plan tillen.

Een sterke relatie met de eigen onderwijspraktijk

Deze erkende opleiding is in 2011 geactualiseerd. Het is een product van Het Landelijk Platform Nascholing Primair Onderwijs (LPNPO) en ontwikkeld door een landelijke werkgroep in samenwerking met het Freudenthal Institute for Science en Mathematics Education (FISME).



De doelgroep voor de opleiding tot rekencoördinator bestaat uit leerkrachten basisonderwijs en speciaal basisonderwijs, bouwcoördinatoren en intern begeleiders.

Binnen het opleidingsaanbod wordt nadrukkelijk de verbinding gezocht met de eigen onderwijspraktijk. Zo heeft de deelnemer voorafgaand aan de opleiding samen met het schoolmanagement afgesproken welk rekenbeleid hij/zij gaat oppakken en nader gaat onderzoeken. De school van de deelnemer is dus vanaf het begin betrokken bij de opleiding. Ook bij de afronding van de opleiding is de school betrokken. De deelnemers worden door zowel de opleiding als de school beoordeeld via een portfolio. Het portfolio bestaat uit een persoonlijk ontwikkelingsplan, een beeld (met video) van het reken-wiskundeonderwijs en een schoolontwikkelingsplan. Deelnemers kunnen ervoor kiezen het ontwikkelingsplan uit de doeken te doen in een openbare presentatie aan het management van de betreffende school. Bij een voldoende afronding ontvangt de deelnemer een certificaat en wordt hij/zij opgenomen in het landelijk register van rekencoördinatoren.

Met deze bagage kunnen rekencoördinatoren op schoolniveau (en op bovenschools niveau) collega's ondersteunen in het realiseren van goed reken-wiskundeonderwijs. Zij zijn in staat om de kwaliteit van het reken-wiskundeonderwijs op school te onderzoeken en te stimuleren. Ze enthousiasmeren ook collega's en geven mede vorm aan de kwaliteitszorg en het schoolbeleid.

Toekomstige uitdagingen

Een van de uitdagingen waar een rekencoördinator anno 2017 voor kan komen te staan, is de vraag hoe 21e eeuwse vaardigheden kunnen worden geïntegreerd in het aanbod voor reken-wiskunde. Of hoe een reken-wiskundeles in te richten is in het kader van onderzoekend leren. Deze vragen hebben directe implicaties voor de inhoud en organisatie van reken-wiskundeonderwijs. De rekencoördinator moet daar in zijn school actie op kunnen ondernemen. Curriculumontwikkeling op schoolniveau met het oog op de toekomst is dan ook een thema dat steeds meer aandacht krijgt in de opleiding.

Het curriculum van de opleiding zelf kent vier pijlers: gecijferdheid, vakdidactiek, collegiale consultatie en onderzoek en ontwikkeling van beleid. Bij de inhoudelijke vernieuwing van de opleiding blijven deze vier pijlers overeind, maar krijgen ook onderwerpen als passende perspectieven voor rekenen (omgaan met verschillen), digitale didactiek, taal in de reken-wiskundeles en zelfvertrouwen, feedback en interactie een plek. Verder komt er aandacht voor samenhang met wetenschap en technologie en 21e eeuwse vaardigheden.

Een andere uitdaging voor startende rekencoördinatoren is het versterken van hun rol in en bijdrage aan regionale netwerken. De opleiding wil hiervoor de basis leggen. Betrokkenheid bij een netwerk helpt rekencoördinatoren de beweging die zij tijdens de opleiding op hun school in gang hebben gezet, voort te zetten. Ook stimuleert dit gezamenlijke kennisontwikkeling op scholen.

***“De reken-
coördinator
zet het
reken-wiskunde-
onderwijs
weer helemaal
op de kaart.”***

Sleutels tot succes

Op dit moment telt één op de vier scholen een rekencoördinator. Om in de (nabije) toekomst te komen tot meer rekencoördinatoren die het reken-wiskundeonderwijs op school op een hoger plan kunnen tillen, is een aantal factoren van belang.

Alles begint met commitment van schooldirectie en bestuur, zowel ten aanzien van het verankeren van een stevige positie van de rekencoördinator binnen het schoolteam als de betrokkenheid van de coördinator bij een regionaal netwerk. Het helpt om rekencoördinatoren te faciliteren en beter te waarderen. Het zijn interne vakexperts die de eigen schoolcontext goed kennen. Scholen kunnen daar nog beter gebruik van maken. In de praktijk blijkt dat lang niet alle rekencoördinatoren zich echt bezig houden met rekenbeleid, coaching en het aansturen van verandering. De ervaring is dat dit enkel bij scholen gebeurt die al een duidelijke visie hebben op reken-wiskundeonderwijs. Het zou mooi zijn als het rekencoördinatorschap, zoals op sommige scholen al het geval is, uitgroeit van een taak naar een functie.

Een sleutel tot succes is, zoals gezegd, ook de betrokkenheid van de rekencoördinator bij een regionaal netwerk. Hier geldt wederom dat commitment van en facilitering door het schoolbestuur en directie van belang is. In bijna het hele land zijn regionale netwerken van rekencoördinatoren actief. Kenmerkend voor deze netwerken is een stevige leiding; een samenwerking tussen een rekencoördinator en een rekenexpert van buiten de school.

Hoe een netwerk de bijeenkomsten vormgeeft, kan sterk verschillen. In één van deze netwerken doen de rekencoördinatoren op systematische wijze onderzoek naar het reken-wiskundeonderwijs zodat ze gezamenlijk een mogelijke oplossing kunnen bedenken. Het blijkt van belang dat het netwerk dan focust op één onderwerp en dat deze focus wordt gedefinieerd in termen die betrekking hebben op het leren en ontwikkelen van kinderen. Vervolgens moet er de gelegenheid zijn de oplossing in de praktijk uit te proberen en te reflecteren op ervaringen, zodat ideeën en uitwerkingen waar nodig kunnen worden bijgesteld. Op deze wijze wordt ook na de opleiding een sterke en succesvolle relatie gelegd met de eigen onderwijspraktijk.

Tips

- Het eigenaarschap over het reken-wiskundeonderwijsaanbod bij leerkrachten verdwijnt niet als er veel sturing van de rekencoördinator is. Dit kan wel gebeuren als er onvoldoende wordt gefocust.
- Een goed netwerk is belangrijk voor kennisontwikkeling van rekencoördinatoren en dus voor de verbetering van het reken-wiskundeonderwijs op scholen. Ondersteuning door directie en bestuur kan dit stimuleren.



M van Maatwerk

Maatwerk betekent dat leraren kunnen inspelen op verschillen tussen leerlingen, dat zij het talent van leerlingen herkennen en benutten, dat zij persoonlijke leerroutes kunnen vormgeven en dat zij individuele opbrengsten verhogen en deze inzichtelijk(er) kunnen presenteren. In alle sectoren blijkt dit voor leraren en schoolleiders een complexe uitdaging.

De afgelopen jaren is er flink ingezet op kwaliteitsverbetering voor de gemiddelde en zwakkere leerlingen. Dit heeft ertoe geleid dat meer leerlingen gemiddeld goed presteren. Dat blijkt ook uit recent internationaal vergelijkend onderzoek van TIMSS en PIRLS. Nederlandse leerlingen presteren in vergelijking tot andere Europese landen over het algemeen goed en er is een relatief klein verschil in prestaties tussen de zwakste en de sterkste leerlingen. Dit betekent dat veel leerlingen het basisniveau halen, maar ook dat er weinig excellerende leerlingen zijn. Hierin blijven we achter bij andere goed presterende landen. Om talentvolle leerlingen te laten excelleren, is meer uitdaging en maatwerk nodig.

Wisselwerking

De vraag is vervolgens wat er nodig is om meer maatwerk te bieden, ook aan de excellente leerlingen. Wat bieden we aan in het leerplan? Hoe ontwikkelen we een leerplan dat recht doet aan de diversiteit van onze leerlingenpopulatie? Hoe vergroten we onze inhoudelijke expertise? Op welke wijze verantwoorden we de leeropbrengst op een effectieve wijze? Een belangrijke sleutel ligt in handen van de leraar. Hij moet de kennis én expertise hebben om het onderwijs af te stemmen op het niveau en de onderwijsbehoefte van leerlingen. En dat is een complexe aangelegenheid. Hoe krijg je goed zicht op deze onderwijsbehoefte en hoe kom je tegemoet aan al die verschillende leerstijlen, interesses, en ondersteuningsbehoefte? Er zijn veel goede materialen en praktijkvoorbeelden voorhanden, maar geen pasklare vormen van maatwerk die bewezen

effectief zijn voor bepaalde doelgroepen. We weten steeds beter waar leerlingen behoefte aan hebben, maar nog weinig over hoe je doeltreffend didactisch en pedagogisch het maximale uit deze leerlingen haalt. Het blijft een unieke wisselwerking tussen leraar, lesstof en leerlingen in relatie tot elkaar. Daarmee blijft maatwerk ook altijd maatwerk, dat een groot beroep doet op de kwaliteit van de leraar.

Curriculaire keuzes

SLO streeft naar kennisontwikkeling en -deling op het terrein van maatwerk. Aandachtspunten daarbij zijn de invulling van passend onderwijs op (boven)school(s) niveau en het meer algemeen bezien van kenmerken van veelbelovende vormen van verrijkingsonderwijs en opbrengstgericht maatwerk. Het beoogde effect is dat er meer samenhang in leerplanontwikkeling wordt gerealiseerd ten behoeve van excellentie, talentontwikkeling en maatwerk, zowel binnen als over sectoren. Door inzichtelijk te maken wat moet, mag en kan, kunnen bewuster curriculaire keuzes worden gemaakt, de bestaande inhoudelijke ruimte beter worden benut en maatwerk worden geboden.

- > opbrengstgerichtmaatwerk.slo.nl
- > curriculumontwerp.slo.nl



Challenge
yourself,
it's the only
path which
leads to growth.

Morgan Freeman



WINDESHEIM IN ZWOLLE: UNIEKE MASTER VOOR HET BEROEPS- ONDERWIJS

MEB-student:

“Adaptiviteit staat centraal, de opleiding komt tegemoet aan de wensen en behoeften van de MEB-studenten, want elke student begeeft zich in een andere wereld.”

Naam: Master Expertdocent Beroepsonderwijs (MEB)

Locatie: Utrecht

Sector: hbo

Denominatie: oorsprong christelijke godsdienst

Aantal leerlingen: 20.500 (incl. vestigingen Zwolle en Almere)

Website: www.windesheim.nl

Tweedegraads docenten en hbo-bachelors met een pedagogisch-didactisch getuigschrift die lesgeven in een beroepsgericht vak, kunnen bij Windesheim de master Expertdocent Beroepsonderwijs (MEB) volgen.

De opleiding is een gezamenlijk initiatief van Windesheim en Hogeschool Utrecht en beoogt het aantal masteropgeleide docenten met specifieke expertise rondom het beroepsonderwijs te verhogen om zo de kwaliteit van het beroepsonderwijs te versterken. Daarmee is de beroepskolom voor docenten van beroepsgerichte vakken een stuk steviger geworden.

De driejarige deeltijdopleiding MEB is in 2015 geaccrediteerd door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) en is de eerste educatieve master in Nederland die zich speciaal richt op docenten van beroepsgerichte vakken in het (v)mbo en hbo. Elly de Bruijn, lector Beroepsonderwijs bij de HU, is de 'dragend' lector van de opleiding en waarborgt o.a. de inhoudelijke kwaliteit van de opleiding die zich kenmerkt door adaptief beroepsonderwijs dat aansluit bij de leermogelijkheden van de studenten en responsief is naar de beroepspraktijk. Adaptiviteit werkt naar twee kanten.

Verbinden

Voor het ontwikkelen van adaptief onderwijs is een helikopterview nodig. Deze manier van kijken hoort niet alleen bij het masterniveau van de opleiding, maar is noodzaak in het beroepsonderwijs. Je moet over de grenzen van je eigen vak heen kunnen kijken, kunnen samenwerken en verbinding kunnen maken met verschillende disciplines, binnen en buiten de school. Verbinden is een belangrijk - inhoudelijk - kenmerk van de opleiding. MEB-studenten worden gevraagd bij het vormgeven en uitvoeren van onderwijs en bij het toetsen en beoordelen een verbinding te maken tussen het leren op school en op de werkplek. Hiervoor bouwen zij een netwerk op in de beroepspraktijk en in het kennisveld. MEB-studenten krijgen onderwijskundige theorie aangereikt en passen die vervolgens toe op een - zelfgekozen - inhoudelijk thema, dat actueel is voor de beroepspraktijk

waarvoor ze opleiden. Vakinhoudelijke thema's zijn bijvoorbeeld: eigen regie in de zorg in mijn regio (meer zeggenschap van de cliënten), klantgericht werken in de sector techniek, online winkelen versus de fysieke winkel. Wat houdt dit in? Wat betekent het voor het werk van de professional (kennis, vaardigheden, houding, beroepsbeeld)? Daarna volgt een uitwerking naar het uitvoeren, vormgeven of toetsen en beoordelen. Hoe bereid ik mijn studenten/leerlingen voor op die taak? Hoe realiseer ik dat in mijn onderwijs? Hoe beoordeel ik of studenten startbekwaam zijn om de taak uit te voeren? Door MEB-studenten al tijdens de opleiding te laten/leren netwerken en relaties te laten leggen met relevante bedrijven en instellingen of vervolgoopleidingen, ontwikkelen zij een werkwijze om hun onderwijs voortdurend te kunnen aanpassen aan de actualiteit van het beroep.

Het opleidingsprofiel

In het opleidingsprofiel staat het pedagogisch-didactisch handelen in het beroeps-onderwijs centraal. Dit is uitgewerkt in zeven kerntaken:

1. uitvoeren adaptief beroeps-onderwijs
2. beoordelen in adaptief beroeps-onderwijs
3. vormgeven adaptief beroeps-onderwijs
4. verbinden van binnen- en buitenschools leren
5. vakkennis verbinden met beroep
6. praktijkgericht onderzoek doen
7. professioneel functioneren

De kerntaken die in de verschillende onderwijseenheden aan de orde komen, worden steeds afzonderlijk beoordeeld. Uiteindelijk moet de MEB-student alle kerntaken op masterniveau beheersen en laten zien dat ze opleidingsvraagstukken kunnen onderzoeken en hun pedagogisch-didactisch handelen als expertdocent kunnen expliciteren in een professionele theorie. Hierbij gaat het er om dat zij aantonen wat zij in hun dagelijkse praktijk doen met de kennis die zij opdoen in de opleiding. De dagelijkse onderwijspraktijk is immers weerbarstig, die is niet zo ideaal als de theorie voorspiegelt.

“We vragen MEB-studenten om ‘impact’ te laten zien: wat doe je met al die nieuwe kennis in je eigen beroepspraktijk, wat betekent het voor je eigen handelen?”

Daarnaast leveren studenten producten op die aantonen hoe zij adaptief beroepsonderwijs hebben vormgegeven en uitgevoerd en hoe zij in adaptief onderwijs beoordelen. In deze producten is altijd sprake van een integratie van pedagogisch-didactisch handelen, verbinden van binnen- en buitenschools leren en van vak- en beroepskennis (de onderwijsinhoud). Voorbeelden zijn een educatieve video waarin een MEB-student laat zien hoe hij/zij onderwijs met betrekking tot een actueel thema uitvoert vanuit de aangeboden kennis rondom het uitvoeren van adaptief beroepsonderwijs en een inhoudelijke analyse van een actueel vakinhoudelijk thema uit de beroepspraktijk. Een ander voorbeeld is het ontwerpen van een toets, bijbehorende rubrics en toetsmatrijs voor een actueel thema. MEB-studenten passen aangereikte theorie toe in casuïstiek, werken veel aan vraagstukken uit de eigen onderwijspraktijk en gebruiken hun eigen werkplek als leerplek. Er wordt van hen veel eigen initiatief verwacht, met name met betrekking tot het aandragen van vakinhoudelijke thema's, het ontwikkelen en benutten van hun netwerk en het vertalen van kennis en kunde naar de eigen onderwijspraktijk.

Speerpunten voor de komende jaren

Het MEB-team is op de goede weg. De inhoud van de master spreekt de mensen aan en de eerste opbrengsten zijn van goede kwaliteit. Het team is kritisch en continu bezig met het steviger maken van de opleiding. Wat kan beter? Wat kan anders? Doen we wat we bedacht hadden? En is ons eigen onderwijs wel adaptief? Het laatste bleek vaak wel het geval, zoals de ruimte die geboden wordt voor MEB-studenten om in te haken op hun eigen situatie. De komende jaren wil het team de MEB-opleiding en de beroepspraktijk van hun studenten (nog) beter verbinden door de betrokkenheid van werkplekbegeleiders te versterken. De werkplekbegeleider is een masteropgeleide collega op het eigen schoolmasterniveau die als *critical friend*, opdrachtgever of beoordelaar kan optreden. Een aantal keer per studiejaar worden de werkplekbegeleiders uitgenodigd bij een contactdag om hun rol te bespreken en om hen te betrekken bij het onderwijs. Een ander speerpunt van de opleiding is het opbouwen van een expertisenetwerk van inhoudelijke experts rondom de MEB. Met deze experts maken we de afspraak dat onze MEB-studenten ze mogen raadplegen.

Tips

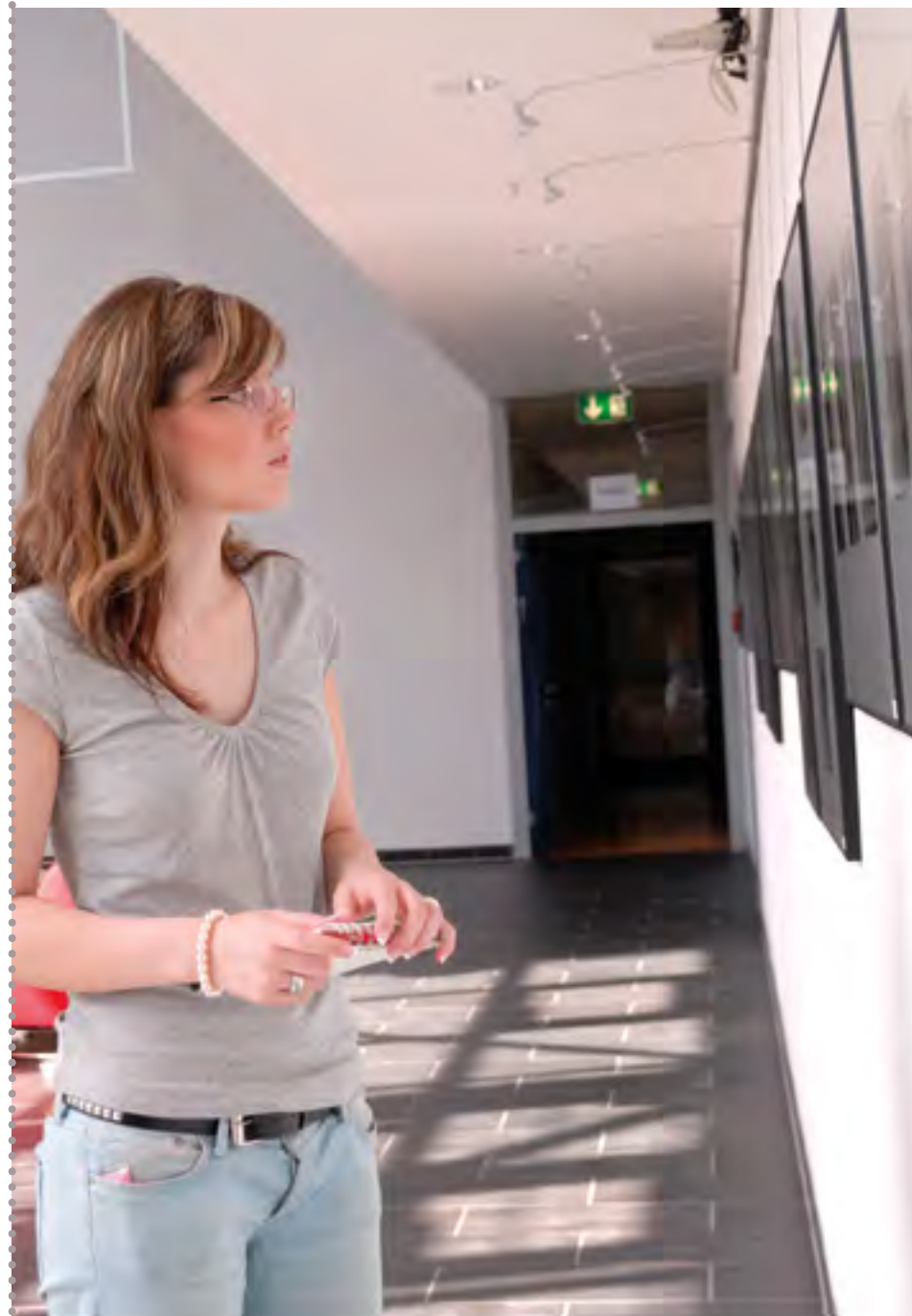
- Door te verbinden aan je omgeving, zowel de werkvelden als de roc's, blijf je als docent van een beroepsgericht vak continu in beweging en op de hoogte van wat er speelt.
- Een beroep leer je op school én in de beroepspraktijk. Benut als docent van een beroepsgericht vak de leer-mogelijkheden in beide contexten optimaal.
- De beroepspraktijk is voortdurend in ontwikkeling en in die zin is het beroepsonderwijs wezenlijk anders dan algemeen vormend onderwijs.
- Neem de tijd om een (onderdeel van een) curriculum of een manier van handelen te veranderen. Houd in de gaten of je op de goede weg bent door regelmatig te toetsen of je daadwerkelijk doet wat je beoogt.
- Betrek bij het ontwikkelen of herontwerpen van je onderwijs *critical friends* die meedenken vanuit hun eigen perspectief.

CURSUS INTERNE CULTUURCOÖRDINATOR IN DOORWERTH: CULTUURONDERWIJS MAAK JE ZELF

Deskundigheidsbevordering is een belangrijk onderdeel van de gewenste verankering van cultuureducatie in ons onderwijs. Daarom kunnen studenten op de pabo een minor cultuureducatie volgen. Daarnaast is er de mogelijkheid tot nascholing: een ICC-cursus (interne cultuurcoördinator) voor leerkrachten. Deze professionaliseringsslag heeft er voor gezorgd dat er op zo'n 6.000 scholen ICC'ers opgeleid zijn. Karin Kotte - zelfstandig trainer en adviseur - geeft ICC-cursussen met een bijzonder praktische insteek.

Van visie naar praktijk

De cursus die Kotte geeft, bestaat uit acht dagdelen. Op de eerste drie maken de cursisten vooral praktisch kennis met procesgericht werken en visieontwikkeling. Tijdens de cursus vertaalt zich de aandacht voor procesmatig werken in de vraag hoe de interne cultuurcoördinator dat bijvoorbeeld in vakoverstijgende of schoolbrede projecten in kan zetten. Binnen dit onderwerp besteedt Kotte ook aandacht aan horizontale samenhang en



“Cursisten krijgen via een aantal concrete praktische opdrachten veel meer zicht op de uitgangspunten van vastgestelde kaders zoals het leerplan; uiteindelijk moeten ze cultuuronderwijs kunnen maken en de praktische insteek biedt daarvoor concrete handvatten.”

verticale lijnen. Ze laat zien hoe er binnen deze projecten aan de verschillende (kern)doelen gewerkt wordt en hoe je tot meer afstemming kunt komen. Er is dus veel aandacht voor de relatie tussen visie en onderwijspraktijk. Dit maakt deze training bijzonder. De trainer gaat als volgt te werk: ze verkent met cursisten verschillende didactieken. Bijvoorbeeld vrije expressie versus ambachtelijke werkjes en gaat in op de uitwerking daarvan in de praktijk. Vervolgens laat ze de cursisten zien hoe je het beste van beide werelden kunt inzetten, zodat er meer kwaliteit geleverd wordt. Daarbij steekt ze specifiek in op de praktische manier van procesgericht werken. De volgende dagdelen zijn wat formeler en gaan vooral over het organiseren en creëren van de juiste randvoorwaarden. Denk aan het beleidsplan, de culturele omgeving in kaart brengen en de samenwerking met culturele instellingen.

Kotte gebruikt vooral werkvormen, waarbij de cursisten het procesmatig werken 'aan den lijve' ondervinden. Cursisten ervaren de uitgangspunten van deze manier van werken door kortdurende opdrachten. Naderhand reflecteren ze op de inhoud van de cursusonderdelen.

Curriculum- en ontwerpvragestukken

De vertaling van beleid (mesoniveau) naar de praktijk (microniveau) sluit aan bij de rol van de interne cultuurcoördinator: die begeeft zich als het goed is op mesoniveau. De ICC'er is vaak de aanjager van beleid rondom kunst- en cultuuronderwijs. Tijdens de cursus ontwerpen deelnemers geen nieuwe lessen, maar

gaan ze met 'ontwerpcriteria' (zoals de aandacht voor procesmatig werken in de lessen/projecten) bestaand materiaal beoordelen op kwaliteit. De cursisten leren dus leermiddelen te arrangeren: ze analyseren het materiaal en stellen, vanuit verschillende leermiddelen, een nieuwe les of een project samen. Binnen de cursus is ook aandacht voor de veranderkundige kant van leerplanontwikkeling op scholen. Helaas is er gezien de duur van de training te weinig tijd om hier heel diep op in te gaan. Wat inter- en intrapersonlijke bekwaamheid betreft, is het competentieprofiel van de ICC'er nogal ambitieus. In ieder geval in relatie tot de omvang en de inhoud van de cursus.

Trainer Kotte vindt de vertaling van theoretische kaders (zoals het leerplankader kunstzinnige oriëntatie, 21e eeuwse vaardigheden of onderzoekend leren) naar de praktijk het grootste winstpunt van haar eigen cursus. De cursus anticipeert niet expliciet op de veranderingen van Onderwijs2032, maar indirect is er veel aandacht voor.

Bevindingen en verdere verankering

Aandacht voor procesmatige didactiek blijkt een gouden greep: deelnemers kunnen prima uit de voeten met de praktische invulling. Als het goed is, kunnen ze na afloop zelf cultuuronderwijs maken. De cursus van Kotte onderscheidt zich hiermee van andere ICC-trainingen. De instelling die de cursus uitzet evalueert de cursus met de deelnemers. De praktische insteek levert veel tevreden cursisten op: ze hebben een goed beeld van hoe

“Cultuureducatie kan een belangrijke rol spelen bij de didactische kanteling in het totale curriculum van product naar procesgericht werken; van leerkracht-gestuurd naar leerlinggestuurd werken.”

cultuureducatie met kwaliteit er uit kan zien op hun eigen school. Er zijn geen 'terugkomdagen': zicht op implementatie van het beleidsplan op de lange termijn is er nauwelijks. Dit is verschillend bij de culturele instellingen die de cursussen uitzetten. Blijvend werken aan de kwaliteit van ICC'ers komt de verdere verankering van cultuureducatie ten goede. Dit kan in de vorm van een opfriscursus of het bijwonen van een jaarlijkse conferentie. Beide vormen zouden studiepunten kunnen opleveren.

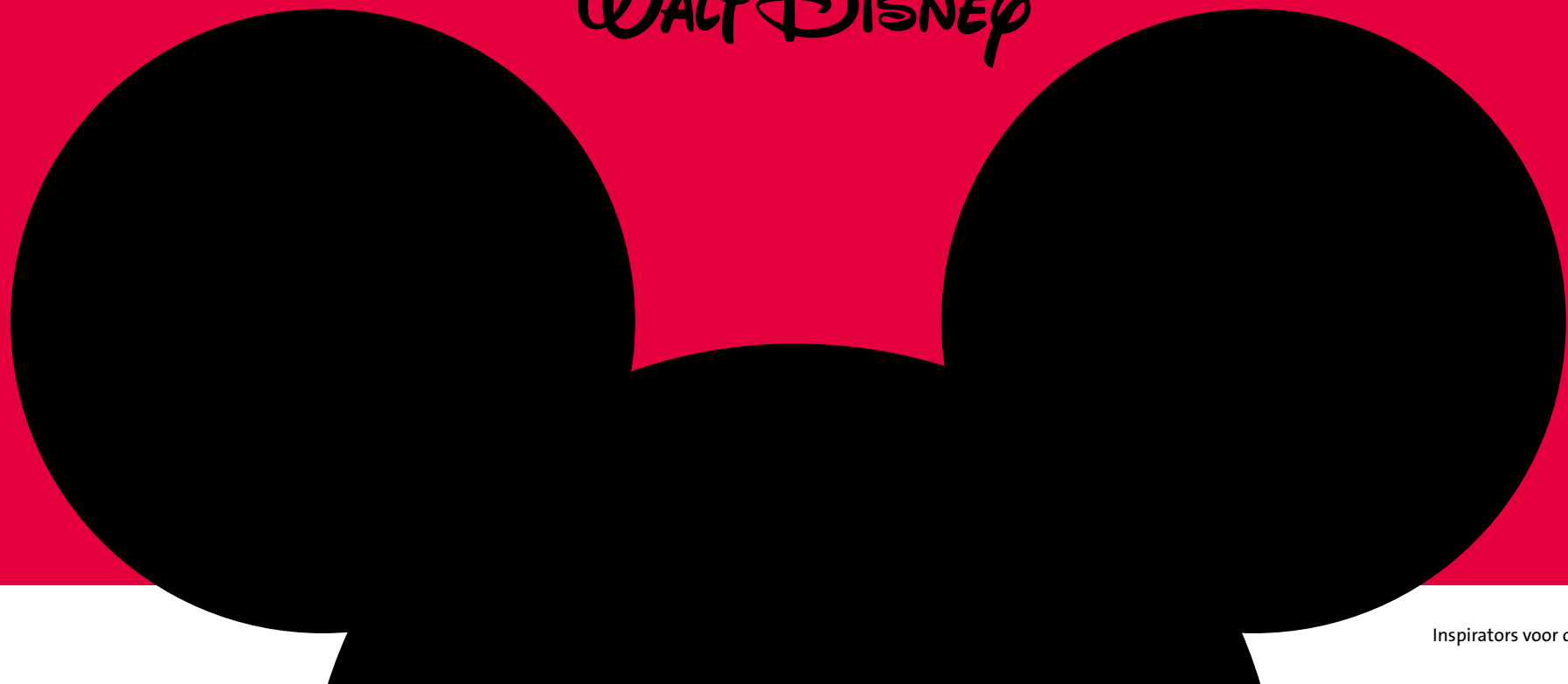
Hoewel er al ontzettend veel leerkrachten geschoold zijn, is voor daadwerkelijke implementatie van het beleidsplan het tijdspect 'lastig': de wil is er vaak wel op een school maar de tijd ontbreekt vaak. Wat de versterking van de effecten van een ICC-training ook ten goede komt, is een teamtraining en een bijeenkomst voor schooldirecteuren en besturen van de betrokken scholen. Koppel je dit aan de ICC-training, dan wordt er daadwerkelijk een brug geslagen tussen goede voornemens, mooie plannen en de implementatie daarvan. Bovendien is het lerend effect hiervan groot. Kennisdeling vindt overigens ook plaats via netwerken van ICC'ers.

Tips

- Gebruik een op alle niveaus gedeeld kader voor cultuureducatie en stem dat met verschillende partijen af.
- Zorg dat die partijen samenwerken. Denk aan het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst en de landelijke ICC-cursus (plus de afstemming met ICC-trainingen).
- Zorg bij de implementatie van de gemaakte plannen dat scholen tijd en ruimte krijgen voor onder andere coaching-on-the-job. De praktische insteek blijkt goed te werken.
- Voor cultuureducatie moet overheidsbudget beschikbaar blijven. Scholen kunnen het nooit helemaal zelf financieren.

IF YOU CAN DREAM IT,
YOU CAN DO IT.

WALT DISNEY





**OBS DE
NOTENKRAKER
IN AMSTERDAM:
SCHERP
CULTUURPROFIEL,
SCHERPE
KEUZES**

“Ik denk dat taal en rekenen niet zonder andere vakken kunnen.”

Naam: De Notenkraaker

Locatie: Amsterdam

Sector: basisonderwijs

Denominatie: openbaar

Aantal leerlingen: 450

Website: www.obsdenotenkraaker.nl

OBS De Notenkraaker in Amsterdam heeft al jarenlang een zeer uitgebreid aanbod op het gebied van kunsteducatie. Kracht van deze openbare basisschool is de visie en de deskundigheid van het team. Daarbij biedt de nabijheid van Amsterdam, cultuurstad bij uitstek, grote mogelijkheden. Tegelijkertijd dwingt het cultuurprofiel tot scherpe keuzes.

Kunsvakken essentieel voor het onderwijs

Een kind dat zich ook op kunstzinnig gebied ontwikkelt, heeft meer kansen in de maatschappij. Bij de kunstlessen leren leerlingen samenwerken, problemen oplossen, zichzelf presenteren en hun concentratievermogen vergroten. Ook zorgen kunsvakken voor meer zelfvertrouwen en leerplezier. Deze visie van De Notenkraaker vertaalt zich direct in de onderwijsaanpak en het curriculum. Vakdocenten worden structureel ingehuurd en zijn integraal onderdeel van het team. Dit heeft als voordeel dat er echt sprake is van een breed gedragen programma. De teamgeest is groot bij De Notenkraaker. Vakdocenten en groepsleerkrachten werken goed samen.

Omdat de vaste blokken kunst drukken op het lesprogramma en de kosten, dwingt dit de school tot scherpe keuzes in het curriculum. De school geeft minder prioriteit aan natuur en techniek; dit zit wel in het naschoolse aanbod dat wordt verzorgd samen met de andere school in hetzelfde pand, die zich profileert met natuur en techniek. Voor schoolzwemmen biedt de school, om onderwijstijd te besparen, de mogelijkheid om in de zomervakantie diploma's te behalen. Ook heeft de school geen aparte remedial teacher, dit wordt door de groepsdocenten gedaan in de tijd dat hun klas bij een vakdocent is.

Structurele inbedding

Als cultuurprofielschool besteedt De Notenkraaker veel tijd en aandacht aan de kunsvakken. Dans, muziek, beeldende vorming en drama komen structureel aan bod in het jaarprogramma.

Het schooljaar is in vijf blokken verdeeld. Alle jaargroepen hebben per jaar twee blokken dans, en vier blokken beeldende vorming door de vakdocent. De kunstvakken worden voornamelijk door vakdocenten gegeven, maar soms geven groepsdocenten bij beeldende vorming of muziekonderwijs aanvullende lessen in de eigen groep. Directie en interne cultuurcoördinator zijn in samenwerking verantwoordelijk voor het kunstcurriculum, de integratie van de kunstvakken met de cognitieve vakken. De cultuurcoördinator stroomlijnt het kunstaanbod van buiten de school en maakt kunstroosters voor het hele jaar. Naast de vakken in het jaarprogramma profiteert de school van het enorme kunstaanbod in Amsterdam. Zo heeft de school de afgelopen jaren deelgenomen aan kunstprojecten zoals het LEF-project (buitenschoolse dans/theaterproductie met verschillende Amsterdamse basisscholen) en de Kunstschooldag; de leerlingen gaan die dag met hun groepsleerkracht naar de binnenstad en wonen een aantal voorstellingen bij. De inspanningen hebben resultaat. Uit gesprekken blijkt dat leerlingen de kunstvakken zeer waarderen. Ze geven aan dat ze in bijvoorbeeld de dans- en dramalessen hun energie kwijt kunnen en hier goed leren samenwerken. Een jongen vertelt dat hij ook buitenschools op dansles gegaan is. Afgelopen schooljaar is voor elk kunstvak een leerlijn gemaakt met doelen per groep. De leerlijnen zijn ontwikkeld op basis van SLO-doelen, informatie van andere scholen en leerlijnen uit methodes. De kunstvakken worden ook beoordeeld in het leerlingvolgsysteem.



“Als nieuwe kinderen de school binnenkomen, valt op hoe vanzelfsprekend onze leerlingen zich presenteren en hoe goed ze zich kunnen uitdrukken in taal en kunstzinnige vakken.”

Werken aan samenhang

De school werkt op allerlei manieren aan samenhang tussen de kunstvakken en het overige onderwijs. Zo geven groepsdocenten een stelopdracht uit de methode, toneelstukjes bij taalopdrachten of een Engelse beschrijving bij een creatieve tekenopdracht. Ook is er de traditie van 'het beste boek van De Notenkraker' waarbij per bouw gestemd wordt.

Twee keer per jaar staat een creatief of maatschappelijk betrokken thema centraal waar de hele school aan mee doet.

Daarnaast zoeken de vakdocenten in hun lessen verbinding met de groepsgebonden thema's die afkomstig zijn uit met name wereldoriëntatie, de taalmethode of het programma van de Vreedzame School. De doelen uit het kunstvak zijn hierbij leidend: vanuit die doelen wordt gekeken of er inhoudelijke verbinding gelegd kan worden met een thema uit de andere lessen. De dansdocente heeft hiervoor een schoolbreed schema gemaakt waarin per blok en per groep is aangegeven aan welk thema er gewerkt wordt in de verschillende vakken.

Zo kwam een geschiedenisthema 'Romeinen' bijvoorbeeld terug bij drama en dans: de leerlingen moesten bijvoorbeeld in de maat roeien en gladiatoren uitbeelden.

De inhoudelijke samenhang komt ook terug in de manier waarop leerlingen binnen een bepaald thema begrippen leren kennen. De vakdocent probeert waar mogelijk een aantal van deze

begrippen mee te nemen in de lessen. Zo wordt de begripsvorming binnen de cognitieve vakken versterkt, omdat leerlingen er ook op een andere, kunstzinnige manier mee bezig zijn. Voorbeeld: in groep 3 wordt gewerkt aan het thema 'van baby tot bejaarde'. Tijdens de danslessen werken de leerlingen dit thema uit door te bewegen als een baby, een peuter, en uiteindelijk als een bejaarde.

Tips

- Kies voor vakdocenten, maar zorg voor samenhang met het verdere onderwijs en goede afstemming tussen vakdocenten en groepsdocenten.
- Zorg voor het vasthouden van de betrokkenheid van de groepsleerkrachten, kijk waar je hun eigen expertise op kunstgebied kunt inzetten of vergroten
- Werk voor deskundigheidsbevordering met 'expert-groepen' binnen het team. Dit werkt beter dan een studiedag 'van buiten'. Expertgroepen kunnen indien gewenst externe kennis inhuren.



PROFESSIONELE LEERGEMEENSCHAP LEESVAARDIGHEID NEDERLANDS (RUG) IN GRONINGEN: ONDERWEG NAAR DE BETERE LERAAR

Samen lessen ontwerpen, evalueren hoe leerlingen erop reageren en naargelang de lessen aanpassen. De professionele leergemeenschap is een vorm van professionalisering waarbij docenten Nederlands in schooloverstijgende teams via de methode van de Lesson Study hun onderwijs vernieuwen. Met speciale aandacht voor het effect op het leren van leerlingen. In het noorden van Nederland maken leraren van zeven vo-scholen deel uit van deze professionele leergemeenschap.



**“Gebrek aan
motivatie
bestaat hier niet.
Zelfs als
de ondersteuning
van de school
- in de vorm van
een halve dag
vrij roosteren -
wegvalt,
blijven leraren
meedoen.”**

Lesson Study

De lerarenopleiding van de Rijksuniversiteit Groningen heeft zelf actief gezocht naar scholen en leraren die kennis wilden nemen van de stimulerende en inspirerende Lesson Study-werkwijze. Deze methode is oorspronkelijk afkomstig uit Japan en wordt in Nederland voornamelijk gebruikt in reken- en wiskundeonderwijs. Voor Nederland is het zeker ook geschikt. De leraren, die voor deelname aan de Professionele Leergemeenschap (PLG), minimaal drie jaar leservaring moeten hebben, doen in principe drie jaar mee. Daarvoor stelt hun school hen honderd uur per jaar vrij. Behalve acht bijeenkomsten op de vrijdagmiddag, waar ze met elkaar in werkgroepen lessen ontwerpen en evalueren, gaan ze minimaal vier keer per jaar bij elkaar de ontworpen lessen observeren en evalueren, en vindt er jaarlijks een conferentie plaats.

Het centrale thema waar de PLG zich op richt is leesvaardigheid. In de PLG bepalen docenten welk leer- of onderwijsprobleem ze willen oplossen, formuleren ze een onderzoeksvraag, bedenken ze welke data ze gaan verzamelen en ontwerpen ze lessen. Daarna volgt een cyclus van uitvoeren en leerlingen observeren en interviewen, nabespreken, herontwerpen en opnieuw uitvoeren en observeren, en reflecteren. Het leren van de leerling staat centraal gedurende het gehele proces. Formeel getoetst wordt in de PLG niet: de deelnemers vormen met de begeleiders een zelfsturend team. De leraren zijn bijzonder enthousiast over de werkwijze. Ze zijn gedeeld eigenaar van de les die ze hebben ontworpen en doordat ze het leren van leerlingen

observeren, worden ze ‘gedwongen’ na te denken over hoe dat leren zichtbaar gaat worden in de les. Zo krijgen ze niet alleen meer inzicht in het leren van hun leerlingen, maar ook in manieren om dat leren zichtbaar te maken. Hierbij wordt vakinhoudelijke en vakdidactische expertise aangedragen vanuit de begeleiders van de opleiding. Het doel van de PLG is dat de deelnemende leraren zich tot Lesson Study-coach ontwikkelen. In het derde en laatste jaar gaan ze daarvoor ook proefdraaien met Lesson Study’s in professionele leergemeenschappen op de eigen school.

Focus op de leerling

Bij de uitvoering van de ontwikkelde lessen wordt speciaal gelet op hoe de les uitpakt voor verschillende leerlingen, bijvoorbeeld van zwakke en sterke leerlingen. Op grond van in ieder geval observaties van en interviews met leerlingen worden de lessen aangepast, bijgesteld en opnieuw uitgevoerd. Tijdens het proces toetst het team wat de lesinhoud en de gebruikte werkvormen voor uitwerking op de leerlingen hebben.

Het op deze manier verleggen van de focus van onderwijzen naar het leren van de leerlingen hebben de begeleiders van de opleiding als een bijzonder proces ervaren. Daarnaast bleek dat leraren best veel moeite hebben om goed te kunnen voorspellen hoe leerlingen gaan reageren op een les en welke moeilijkheden sommige leerlingen zullen ervaren. Met de ontwikkelde lesontwerpen worden didactische vraagstukken van de leraren opgelost.

**“De leraren
genieten
enorm van de
gesprekken,
de observaties
en het
gezamenlijk
ontwerpen van
lessen.”**

Bredere toepassing

De docent moet aan de basis staan van curriculumontwikkeling. In dat opzicht is Lesson Study zeer geschikt, omdat het maximaal focust op de les en het effect op het leren van de leerlingen. Wellicht is het interessant om met bovenschoolse professionele leergemeenschappen - zoals deze in Noord-Nederland - aan leerlijnen en curricula te werken. Hierbij kunnen dan bijvoorbeeld enkele beoogde kernelementen van het nieuwe curriculum tijdens Lesson Study-achtige activiteiten worden uitgetest. Deze professionele leergemeenschap wijst in ieder geval uit dat het bijzonder relevant, consistent en effectief kan zijn.

Voor het professionaliseren van de leraar is Lesson Study zeer geschikt. Het is echter de vraag of de methode eveneens toepasbaar is, als het over andere onderwerpen gaat. Om bijvoorbeeld de inrichting van schoolexamens te verbeteren, moet je andere werkvormen zien te vinden. Maar misschien is het wel mogelijk om, op dezelfde wijze als bij het aanpassen van de lesinhoud, ook de wijze van toetsen te verbeteren.

Tips

- Regionale, bovenschoolse netwerken zijn een prima manier om tot professionalisering te komen.
- Leraren met elk een eigen visie op het vak Nederlands kunnen door samenwerking in een regionaal netwerk een ‘helicopterview’ ontwikkelen.
- Ondersteuning, in de zin van tijd ter beschikking stellen en een actieve en stimulerende schoolleiding, is van wezenlijk belang voor de deelnemende leraren.

SO DE HELDRING IN AMSTERDAM: CULTUUREDUCATIE DRAAGT BIJ AAN ZELFVERTROUWEN EN EIGENWAARDE

Bij SO De Heldring in Amsterdam neemt cultuureducatie een belangrijke plaats in op het curriculum. Culturele educatie kan een belangrijke bijdrage leveren aan het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van de leerlingen. Essentieel is de samenhang met andere vakken.



**Als cultuur-
coördinator
zoek ik bij
cultuureducatie
voortdurend
de uitdaging,
zodat onze
leerlingen
nieuwsgierig
en gemotiveerd
blijven.”**

Cultuureducatie

Om ervoor te zorgen dat leerlingen zich kunnen ontwikkelen op basis van hun eigen unieke capaciteiten, creëert SO De Heldring een vertrouwde en stimulerende omgeving, waarbij de leerlingen activerende middelen krijgen aangereikt. Bijvoorbeeld bij cultuureducatie. De leerlingen krijgen les in een eigen schoolatelier, waarbij ze hulp krijgen van een kunstenaar en werken met niet-alledaagse beeldende materialen. Het experiment toegesneden op de kennis en vaardigheden van de individuele leerling is daarbij het uitgangspunt. Daarnaast bezoeken de leerlingen regelmatig voorstellingen en musea.

SO De Heldring werkt aan een doorgaande leerlijn op het gebied van cultuureducatie. De doorlopende leerlijn voor muziek wordt binnenkort uitgebreid met de doorgaande leerlijn beeldend. De leerlijnen zijn specifiek voor het SO.

Wekelijks heeft SO De Heldring anderhalf uur ingeroosterd voor cultuureducatie: een half uur muziek en een uur beeldend onderwijs. Dans en theater worden ad hoc aangeboden, in de vorm van themaprojecten. Deze projecten duren zes weken. In de kunstmaanden januari en februari wordt, naast de lessen muziek en beeldend, ook nog een andere discipline aangeboden zoals fotografie of dans.

Samenhang met taal

Bij cultuureducatie wordt steeds de verbinding gezocht met andere vakken. Bij de themaprojecten worden iedere week vijf nieuwe woorden behandeld die te maken hebben met het thema. Deze woorden biedt de leerkracht aan in de vorm van een woordmuur of woordweb en zijn altijd zichtbaar in de klas. De woorden zijn gekoppeld aan de methode ‘Woorden in de weer’.

Ervaringsleren

Bij cultuureducatie wordt gezocht naar de samenwerking met kunstenaars. Ervaringsleren vormt daarbij het uitgangspunt. Deze kunstenaars laten zien hoe het kan. De leerkrachten en assistenten observeren, kijken hoe de kunstenaar lesgeeft, waarna zij met hun klas aan de gang gaan onder auspiciën van de kunstenaar.

Bij beeldende vorming werkt de school samen met kunstenaar Jaap Velsersboer. De belevingswereld van de kinderen staat tijdens deze lessen centraal: wat vinden ze leuk, wat doen ze en hoe ontdekken ze hun mogelijkheden? Wat gebeurt er met de leerlingen als ze met materialen, zoals buizen of schuimrubber werken? Wat ervaren ze met hun zintuigen en welke technieken hebben ze nodig om met deze materialen te werken?

***“Kunstenaar
Jaap Velserboer
heeft ons
gestimuleerd
en geënthou-
siasmeerd om
beeldende
vorming
totaal anders
aan te pakken.”***

Tijdens de muzieklessen wordt op SO De Heldring samengewerkt met muziekdocenten van muziekschool Noord. Als de muziekdocent lesgeeft, observeert de leerkracht die aanwezig is tijdens de les (co-teaching): de ene week geeft de muziekdocent les, de andere week de leerkracht van de groep. Doel: meer zingen op school en een betere muzikles.

Tips

- Denk bij cultuureducatie niet alleen aan de doorgaande lijn, zoek ook zoveel mogelijk de samenhang met andere vakken.
- Zoek voor cultuureducatie de samenwerking met kunstenaars voor coaching-on-the-job van de eigen leerkrachten.



P van Professionalisering

Scholen hebben veel ruimte om hun eigen curriculum te bepalen en keuzes te maken in wat ze wel en niet belangrijk vinden. Schoolleiders en leraren vervullen daarmee een belangrijke rol in het vormgeven van het onderwijs en zullen daarvoor uitgerust moeten worden. Want zelf onderwijs (her)ontwerpen vraagt om specifieke deskundigheid en leerplankundige vaardigheden.

Bij scholen groeit het bewustzijn van wat het in leerplankundig opzicht betekent om het onderwijsprogramma zodanig vorm te geven dat het past bij de ambities en mogelijkheden van de school: er is meer nodig dan pedagogische en (vak)didactische kennis en afstemming met collega's. Het vraagt ook de nodige ontwerpvaardigheden en zicht op manieren om tot afstemming te komen tussen de keuzes die de school maakt, de keuzes die de leraar in de klas maakt, wat er in de omgeving van de school gebeurt en landelijke leerplankaders.

Ontwerpend vermogen

Scholen die de ruimte willen benutten om een deel van hun onderwijsprogramma naar eigen inzicht in te vullen, doen daarmee een beroep op het ontwerpend vermogen van leraren. Denk bijvoorbeeld alleen al aan de vrijheid om de methode naar eigen inzicht te gebruiken. Dat is ingewikkelder dan het lijkt. Haal maar eens een deel uit je methode, vul deze aan met digitale of zelfontworpen opdrachten, zorg voor een logische opbouw en probeer een adequate manier van toetsen te vinden. Daar is kennis voor nodig die lang niet iedereen paraat heeft.

Wat begint met het leren ontwikkelen van een aantal losse lessen, zal uiteindelijk moeten leiden tot het leren ontwikkelen van een lessenreeks die past in een leerlijn en binnen de visie van de school. Leraren moeten dan bijvoorbeeld nadenken over hoe ze doorlopende leerlijnen kunnen ontwerpen en wat hun vak met andere vakken te maken heeft. Verticale en horizontale samenhang dus. Op diverse scholen heeft dit geleid tot de mogelijkheid voor leraren om zich op dit punt nader te specialiseren.

Professionaliseringsmodules

SLO heeft een aantal - beproefde - modules ontwikkeld voor lerarenopleiders en nascholers. De modules kunnen worden ingezet om (aankomende) leraren te helpen bij het leren ontwikkelen van relevante en bruikbare onderwijsprogramma's/curricula. De modules spelen in op de volgende vraagstukken:

- Hoe maken we een beredeneerde keuze uit het aanbod van (digitale) leermiddelen?
- Hoe zorgen we voor een mooi gedifferentieerd aanbod voor leerlingen in 3hv?
- Op welke wijze besteden we aandacht aan burgerschap?
- Wat moet er getoetst worden en hoe zet je een goede toets in elkaar?
- Hoe geven we concreet vorm aan taalgericht vak-onderwijs?

De modules zijn niet specifiek ontworpen voor zelfstandig gebruik door leraren(teams), maar kunnen wel door hen geraadpleegd worden.

- > leerplanevaluatie.slo.nl
- > curriculumontwerp.slo.nl



Anything
is possible
if

you've
got enough
nerve.

J.K. Rowling

MARIASCHOOL IN TIENRAY: LEERKRACHT AAN DE BASIS VAN THEMATISCH ONDERWIJS



“Onze leerlingen zijn sinds de invoering van deze werkwijze gemotiveerder, meer betrokken en zelfstandiger.”

Naam: Mariaschool

Locatie: Tienray

Sector: basisonderwijs

Denominatie: katholiek

Aantal leerlingen: 124

Website: www.mariaschool-tienray.nl

De Mariaschool in Tienray is een brede basisschool die - over het hele jaar bekeken - gemiddeld zo'n 115 leerlingen telt. De school is overgestapt op thematisch onderwijs. Dit betekent dat vakoverstijgende onderwerpen de bestaande methodes vervangen. Doel is kinderen een kritisch onderzoekende houding aan te leren. Bovendien is de Mariaschool ervan overtuigd dat meer samenhang een grotere leeropbrengst oplevert.

Aanpak: bottom-up en effectief

Het initiatief voor thematisch onderwijs komt rechtstreeks van de werkvloer: de tien leerkrachten van de Mariaschool hebben deze manier van werken aangezwengeld en allemaal omarmd. Ze zijn ervan overtuigd dat het onderwijs uitdagender en ontwikkelingsgerichter kan zijn, zodat leerlingen meer gemotiveerd, betrokken en zelfstandig worden. Ontwikkelingsgerichter onderwijs leidt, uiteindelijk, tot betere opbrengsten en dus ook tot opbrengstgerichter onderwijs. Het onderwijs is op deze manier uitdagender en leerlingen zien en begrijpen de samenhang, maar ook het vakspecifieke beter. Ze leren meer.

De leerkracht is de coach die dit alles in goede banen leidt, maar kinderen helpen elkaar ook. Coaching vindt plaats op proces, persoon en product en dat is terug te zien in alle lagen van het onderwijs: in het vijf fasenmodel, in het onderzoekend leren en in het portfolio van de kinderen. Kinderen komen op school met een nieuwsgierige houding. Die nieuwsgierigheid moeten leerkrachten aanboren en vasthouden.

Een persoonlijke verbondenheid met een activiteit leidt eerder tot een betekenisvol leerproces. De leerkracht bepaalt samen met de kinderen de richting van een thema, maar de leerkracht is sturend in het overbrengen van kennis en vaardigheden van de verschillende vakgebieden.

De school volgt de eindtermen po (kerndoelen, tussendoelen en leerlijnen - TULE) en neemt de Citotoets af. In zogeheten themaklappers houden leerkrachten gegevens en vorderingen van leerlingen bij. Wat eveneens vastligt, is het feit dat de thema's leidend zijn en dat de overige vakken - behalve rekenen - hier op aansluiten.

Invulling van het onderwijs

Leerkrachten bedenken de thema's zelf of putten uit de bestaande methodes Meander (aardrijkskunde), Naut (natuur en techniek) en Brandaan (geschiedenis). Dit ligt vast in een tweejaarlijkse cyclus, waarin de methodeboeken van wo, taal, begrijpend lezen en spelling als bronnenboek worden gebruikt.

De samenhang tussen de vakken is volledig geïntegreerd en begint in groep 4 en loopt door tot en met groep 8. Elke jaarlaag kiest zelf thema's, maar bij overlap gaan de klassen concentrisch te werk. Het vak taal/Nederlands is ook geïntegreerd in het thematisch werken. Rekenen nog niet, maar het is een kwestie van tijd voordat dit vak ook deel uit gaat maken van het thematisch onderwijs.

Alle activiteiten staan in het teken van het thema, bijvoorbeeld oceanen. De mate van zelfstandigheid neemt toe naarmate de leerlingen in een hogere groep zitten of meer zelfsturing aankunnen. Leerlingen in groep 5 bedenken volledig leerkrachtgestuurd hun onderzoek- of leervragen. Hogere groepen werken zelfstandiger. Daar is de aanpak meer leerlinggestuurd. Hulpmiddel is het zogeheten 'vragenmachientje': een soort beslisboom die je helpt om te komen tot een goede onderzoeksvraag. De leerkracht krijgt in toenemende mate een coachende rol. Hij stuurt en bewaakt de onderzoeks-/leerdoelen.

Sinds het schooljaar 2015/2016 werkt de Mariaschool met de taalmethode Staal. Thematisch: dat betekent dat alle leerdoelen in één bepaald thema aan bod komen. Stelopdrachten, zinsontleding, zinsbouw,



“Durf vragen te stellen en te erkennen dat je iets nog niet weet of niet kunt en zorg dat je het wel komt te weten.”

enzovoort komen allemaal vanuit wereldoriëntatie binnen het gekozen thema aan bod. De leerkrachten betrekken ook handvaardigheid, tekenen, schrijfopdrachten, woordenschatonderwijs en begrijpend lezen in de lessen wereldoriëntatie. Kinderen maken door het jaar heen verschillende werkstukken. Dit kan variëren van werkstuk, poster of folder tot presentatie, PowerPoint of verslag. Een thema wordt geëvalueerd op proces, persoon en product. Samen met de leerkracht bepaal je als leerling de mate van zelfsturing. Dat is een persoonlijk proces wat niet in een jaarklassensysteem te vatten is. Waar mogelijk toetst de Mariaschool op kennis en vaardigheden.

Ervaringen en wensen

Alle leerkrachten hebben de nieuwe manier van werken omarmd. En ouders, managers, leerlingen en leerkrachten zijn positief. Volgens betrokkenen kleven er geen nadelen aan deze werk- en leerwijze. Enige kanttekening is dat thematiseren - omdat het er anders uitziet - minder serieus genomen zou kunnen worden. Kinderen komen enthousiast thuis en vertellen dat ze de hele dag gespeeld hebben, omdat ze het onderwijs zo ervaren. De goede resultaten bewijzen dat kinderen juist veel opsteken: ze liggen hoger dan voorheen. Ervaringen laten zien dat de kinderen in de ontwikkeling van traditioneel naar ontwikkelingsgericht onderwijs steeds meer grip krijgen op hun leerproces. Ze verwoorden wat ze doen en leren.

Zowel ouders als Inspectie van het onderwijs zien dat de aanpak werkt.

Voorwaarden voor succes zijn een open houding en de juiste ondersteuning van het team. Je begint aan een omslag in denken en doen en dat vraagt, behalve veel kennis en vaardigheden, ook veel flexibiliteit. Leerkrachten moeten eigenlijk, net als de leerlingen, een open blik houden en nieuwsgierig blijven.

De nieuwe aanpak werkt. Maar natuurlijk heeft de Mariaschool aanvullende wensen en plannen die het onderwijs nog beter maken. Zo is er behoefte aan een leerplangesprek met experts over de toekomstige invulling van thema's. Hoewel de 21e eeuwse vaardigheden al meegenomen worden in de onderwerpen, wil de school een visie op toekomstig onderwijs formuleren. Daarnaast wil de Mariaschool een digitaal systeem (portfolio) waarin de resultaten van thematisch werken zijn opgeslagen, maar dat ook inzicht geeft in het welzijn van de leerling en de voortgang wat sociaal-emotionele ontwikkeling betreft.

Tips

- Zorg voor een krachtige start en faciliteer het team zodat iedereen mee kan doen aan ontwikkelingsgericht onderwijs.
- Zorg vooral voor enthousiasme; als de ogen van de kinderen gaan stralen, doen de leerkrachten vanzelf mee!
- Maak duidelijk dat thematisch onderwijs effectief is en geen spelen of fröbelen.
- Zorg dat helder is dat er leerdoelen/leeropbrengsten behaald moeten worden die voldoen aan de (eind)termen.
- Leerkrachten moeten boven de lesstof staan en over voldoende vakinhoudelijke kennis en didactische kennis/vaardigheden beschikken.
- Zorg voor optimale randvoorwaarden zoals digitale hulpmiddelen en begeleiding van leerkrachten.

PCB DE BUITENBURCHT IN ALMERE : ONTDEKKEND LEREN DANKZIJ THEMAGERICHTE WERELDORIËNTATIE

Protestants christelijke basisschool De Buitenburcht uit Almere gebruikt sinds het aantreden van een nieuwe directeur - zo'n drie jaar geleden - niet meer één specifieke methode voor wereldoriëntatie. In plaats daarvan werkt de school met thema's, die door het schoolteam worden gekozen en in samenhang met andere leergebieden worden aangeboden. Het resultaat: enthousiastere en gemotiveerdere leerlingen én leerkrachten.



**“Actieve
differentiatie
is vaak
niet eens meer
nodig: door
binnen het thema
open opdrachten
te gebruiken gaat
differentiatie in
de klas vanzelf.”**

Themagericht

De Buitenburgcht ontwikkelt zelf thema's voor wereld-oriëntatie. Het team bedenkt de thema's zelf op basis van de kerndoelen en zo nodig aangevuld met inhoud van de Canon van de Nederlandse Geschiedenis. Zo zorgt de school ervoor dat de verplichte leerinhoud aan bod komt. De thema's worden overigens niet schoolbreed aangeboden; per periode van zes weken wordt gewerkt met vier verschillende thema's, voor de groepen 1-2, 3-4, 5-6 en 7-8.

Bij het koppelen van leerinhoud aan een thema werken de leerkrachten eerst het 'centrale idee' - het overkoepelende doel - uit. Ook leggen ze de eindpresentatie of de eindopdracht vast die de leerlingen aan het eind van het thema moeten kunnen uitvoeren. Daarna worden de kerndoelen vastgelegd die binnen het thema worden behandeld. Per bouw werken de leerkrachten dit gezamenlijk uit tot concrete leerdoelen. Vervolgens bedenkt de leerkracht mogelijke onderzoeksvragen die bij het thema aan de orde komen. Van leerlingen wordt een actieve bijdrage verwacht. Zij mogen bijvoorbeeld hun eigen onderzoeksvragen inbrengen. De leerkracht bedenkt zowel voorafgaand als tijdens het themaproject onderzoeksactiviteiten om de leerdoelen te halen. De activiteiten en werkvormen kunnen voor elk thema anders zijn. Doordat er met open opdrachten gewerkt wordt, kan de leerkracht voor iedere leerling passende eisen stellen waar de opdracht aan moet voldoen. Hiermee wordt er actief gedifferentieerd. Leerkrachten halen hun lesmateriaal uit diverse bronnen. Zo zijn er methoden voor taal en rekenen aanwezig op

school. Daarnaast halen leerkrachten ideeën en materialen van internet. Pinterest is een belangrijke inspiratiebron. Ook de ouders worden op de hoogte gesteld van de thema's die in de klas worden behandeld. Zij krijgen bovendien de vraag om ervaringen en/of materialen die bij het thema passen te delen. Dit bevordert de koppeling van het geleerde in de klas aan de wereld buiten de school, omdat ouders hun kinderen hier ook actief op kunnen wijzen.

Nieuwe koers

Het werken met zelfontwikkelde thema's voor wereldoriëntatie wordt schoolbreed gedragen. De nieuwe koers heeft van de leerkrachten wel een andere, meer coachende rol gevraagd. Voor sommige leerkrachten was dit wennen: ze vonden het aanvankelijk moeilijk om hun leerlingen en hun grip op het leerproces meer los te laten. Tegelijkertijd hebben ze ervaren dat de nieuwe manier van lesgeven niet heeft geleid tot chaos in de klas.

Belangrijke succesfactor voor de nieuwe koers is dat er is besloten het 'gewoon te gaan doen' en vervolgens te evalueren. Zowel voor de kinderen als voor de leerkrachten geldt: laat iedereen zelf ontdekken wat werkt. Zo kunnen leerkrachten ervaren dat ze voldoende toegerust zijn om met elkaar, zonder methode, betekenisvol wereldoriëntatieonderwijs te geven. Dit ontdekkend leren is echt onderdeel van de nieuwe koers van De Buitenburgcht. Het is echt in de schoolcultuur opgenomen.

Samenhang

Leerkrachten leggen in het thematische wereld-oriëntatieonderwijs waar mogelijk verbindingen met andere vakken en leergebieden, waardoor leerstof uit verschillende methoden kan worden weggelaten. Gevolg is dat er veel tijd is om aan een bepaald thema te werken en inhouden diepgaander aan bod kunnen komen. Daarnaast wordt er een link gelegd met de wereld buiten de school. Zo worden experts uitgenodigd om in de klas over een bepaald thema te vertellen en worden er excursies georganiseerd die samenhangen met het thema. Naast deze horizontale samenhang zoekt De Buitenburg naar verticale samenhang: parallelgroepen werken aan hetzelfde thema en tussen alle groepen vindt afstemming plaats over inhoud en activiteiten. Thema's worden voor drie jaar vastgelegd. Zo probeert de school overlap gedurende de schoolloopbaan te voorkomen.

Tips

- Zorg ervoor dat je als team duidelijk voor ogen hebt waar je naartoe wilt werken. Laat hierin de tussenstappen ook duidelijk zichtbaar zijn. Hierdoor kun je op een adaptieve manier aan de slag gaan binnen het team. Er is ruimte voor leerkrachten die een stapje verder zijn, maar ook voor leerkrachten die meer tijd nodig hebben om zich deze werkwijze eigen te maken.
- Net als in een klas zijn er ook verschillen tussen leerkrachten. Samenwerken is dan ook essentieel. Leerkrachten leren hierdoor van elkaar. En door samen te werken, trekken ze elkaar mee in het vernieuwingsproces.
- Je kunt vasthouden aan methoden. Dat hoort nu eenmaal bij het Nederlandse onderwijs-systeem maar stimuleer leerkrachten keuzes te maken, opdrachten te wijzigen en kritisch te bekijken of de leerinhouden uit de methode zinvol en betekenisvol zijn.
- Wees je ervan bewust dat het veel werk is om het leerproces op deze manier te organiseren. Toch is dit het waard: leerlingen en leerkrachten hebben veel plezier in deze manier van werken en zijn echt gemotiveerd.

“We hebben geleerd meer naar het leerproces te kijken en minder naar het eindproduct.”

Alles over curriculum-ontwikkeling

Bij curriculumontwikkeling komt veel kijken. Vragen rond het curriculum raken de leraar en de leerlingen in de klas, de school als geheel en het landelijke beleid. Curriculumontwikkeling kan betrekking hebben op alle onderwijssoorten en vakgebieden. SLO beschikt over een breed aanbod van producten en diensten. Deze variëren van voorstellen voor landelijke kaders tot voorbeeldlesmateriaal in de klas.

Landelijke kaders

In het onderwijs gaan scholen en leraren over het 'hoe' in het onderwijs. Het 'wat' wordt op landelijk niveau vastgelegd in leerplankaders. Deze kunnen zowel breed als smal zijn. Ze kunnen gaan over een vak, maar ook over een vakkencluster, leergebied of vakoverstijgend thema. Voorbeelden zijn kerndoelen, referentieniveaus en examenprogramma's. SLO ontwikkelt voorstellen voor leerplankaders. De door de overheid vastgestelde kaders worden door SLO onderhouden.

- curriculumvandetoekomst.slo.nl

Leerlijnen

Scholen zijn geholpen als datgene wat landelijk is vastgesteld concreet handen en voeten krijgt. Daarom werkt SLO leerplankaders op belangrijke onderdelen uit in doorlopende leerlijnen, met voorbeelden en tussendoelen. Daarnaast maken we domeinbeschrijvingen die onder andere door de Inspectie van het Onderwijs, toetsontwikkelaars en educatieve uitgeverijen gebruikt kunnen worden.

- leerplaninbeeld.slo.nl
- tule.slo.nl
- passendeperspectieven.slo.nl

Leerplanvoorstellen

Leerplankaders zijn verplichtend. Dat geldt niet voor de leerplanvoorstellen die SLO op basis van deze kaders maakt voor afzonderlijke vakken of clusters van vakken. Ze bevatten uitwerkingen van doelen en inhouden die scholen en leraren helpen bij het vormgeven van hun onderwijs.

- kunstzinnigeorientatie.slo.nl
- wetenschapentechnologie.slo.nl
- gezondeleefstijl.slo.nl
- burgerschapindeschool.nl

Handreikingen

Bij de inrichting van hun schoolexamenprogramma's en de toetsing van school-examenonderdelen kunnen vaksecties gebruik maken van handreikingen die SLO maakt voor de schoolexamens in vmbo en havo/vwo.

- handreikingschoolexamen.slo.nl

Voorbeeldlesmateriaal

SLO maakt ook voorbeeldlesmateriaal bij essentiële onderdelen van een leerplan-voorstel. Zo'n voorstel brengt altijd een inhoudelijke vernieuwing met zich mee. Voorbeeldlesmateriaal maakt duidelijk hoe dat er in de praktijk uit zou kunnen zien. Dat kan bijvoorbeeld gaan over wat moet (de kern) en wat mag (keuze). Dit kan leraren helpen om de vernieuwing in de vingers te krijgen. Het materiaal bevat altijd een toelichting voor de leraar in combinatie met een didactische handleiding.

- hogeredenkvaardigheden.slo.nl
- taalgerichtvakonderwijs.slo.nl
- opbrengstgerichtmaatwerk.slo.nl

Professionalisering

Zelf onderwijs ontwerpen vraagt om specifieke deskundigheden. Steeds meer leraren willen hun leerplankundige kennis vergroten. In de lerarenopleiding hebben ze kennis-gemaakt met ontwerpen van lessen en lessenseries, maar de bredere samenhang (tussen vakken, in jaarprogramma's, in leerlijnen) blijft veelal buiten beeld en er is op dit gebied weinig nascholing voorhanden. SLO ontwikkelt basisgereedenschappen waarmee scholen en leraren hun voordeel kunnen doen.

- curriculumontwerp.slo.nl
- leerganglob.slo.nl

Onderzoek

Onderzoek loopt als een rode draad door het werk van SLO. Een onderzoeksmatige manier van werken is de basis voor al ons ontwikkelwerk. Daarnaast houden we voortdurend de vinger aan de pols van ontwikkelingen in binnen- en buitenland die relevant zijn voor het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs. Voorbeelden van onderzoeksrapporten over trends en ontwikkelingen ten aanzien van het curriculum zijn de tweejaarlijkse Leermiddelenmonitor en Curriculumspiegel.

- slo.nl/curriculumspiegel
- slo.nl/leermiddelenmonitor

Kennisuitwisseling

Bij leerplanontwikkeling hoort ook informatie verstrekken, betrokkenheid creëren en deskundigheid bevorderen. SLO gebruikt hiervoor allerlei middelen en activiteiten, van nieuwsbrieven en social media tot conferenties en van online (vak)portalen tot scholingsbijeenkomsten.

- talentstimuleren.nl
- slo.nl/vakportalen

Vakportalen

Eén overzichtelijke website voor leraren en schoolleiders, waarop allerlei actuele en relevante leerplankundige informatie over een bepaald vak of leergebied is samengebracht. Dat is de gedachte achter de vakportalen van SLO.

- beroepsgerichtevakken.slo.nl
- bewegingsonderwijs.slo.nl
- klassieketalen.slo.nl
- kunstcultuur.slo.nl
- mensmaatschappij.slo.nl
- mvt.slo.nl
- natuurentechniek.slo.nl
- nederlands.slo.nl
- rekenenwiskunde.slo.nl



Nawoord

Bij toekomstgericht onderwijs en curriculumontwikkeling komt veel kijken. Vragen rond het curriculum raken de leraar en de leerlingen in de klas, de school als geheel en het landelijke beleid. Curriculumontwikkeling op school kan gaan over alle onderwijssoorten en vakgebieden. We hebben geprobeerd om in deze publicatie recht te doen aan deze breedte en diversiteit.

Ondanks de uiteenlopende praktijk zien we overeenkomsten in de aanpak en adviezen van scholen:

- **Leer van elkaar:** steek bij andere scholen je licht op. Vaak hoef je het wiel niet opnieuw uit te vinden;
- **Werk samen:** met elkaar, leerlingen en ouders. Maar bijvoorbeeld ook met de gemeente, het beroepsonderwijs, de beroepspraktijk en methodemakers;
- **Investeer:** in tijd, geld, draagvlak en deskundigheidsbevordering. Betrokkenheid en vertrouwen vanuit de schoolleiding zijn voorwaarden voor succesvolle curriculumontwikkeling op school.

Als landelijk kenniscentrum heeft SLO een unieke focus: de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken hierin intensief samen met leraren, schoolleiders en maatschappelijke organisaties. Ervaringen en initiatieven van leraren en schoolleiders nemen we mee in onze adviezen voor landelijk curriculumbeleid. En we onderzoeken hoe landelijke

afspraken over het curriculum doorwerken op school en in de klas. We ontsluiten wetenschappelijke kennis over curriculumontwikkeling om zo de kwaliteit te borgen en we betrekken landelijke educatieve maatschappelijke organisaties bij onze activiteiten. Zo brengen we praktijk, beleid, maatschappij en onderzoek samen. Onze expertise stellen we beschikbaar voor scholen en beleidsmakers, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldesmaterialen, conferenties en rapporten.

Onder de naam 'Curriculum van de toekomst' voert SLO projecten uit die gericht zijn op vakontwikkeling op school en op landelijk niveau. Op de website curriculumvandetoekomst.slo.nl bundelen we producten, recente ontwikkelingen en voorbeelden uit de schoolpraktijk. Hier kunt u verkenningen, adviezen en achtergrondmaterialen vinden die u kunt raadplegen als u meer wilt weten over de thema's die beschreven zijn in deze publicatie.

We bedanken alle scholen met wie we afgelopen periode hebben samengewerkt en in het bijzonder de scholen die hebben meegewerkt aan deze uitgave. Zonder hen was het niet mogelijk geweest om *Inspirators voor de toekomst* te maken.

Citaten

"Ik heb het nog nooit gedaan dus ik denk dat ik het wel kan."

Pippi Longstocking Astrid Lindgren (Stockholm, 1945)
<http://www.zijdoet.nl/2016/03/kunnen-we-leren-pippi-langkous/>

"Vaak moet er iets gebeuren voordat er iets gebeurt."

Johan Cruijff (1947-2016)
https://citaten.net/zoeken/citaten_van-johan_cruijff.html

"We zijn allemaal astronauten van het ruimteschip aarde."

Wubbo Johannes Ockels (1946-2014)
http://www.azquotes.com/author/56153-Wubbo_Ockels

"Doe nooit wat je moeder zegt, dan komt het allemaal terecht."

Annie M.G. Schmidt (1911-1995)
Gedicht De regenworm en zijn moeder uit Dag meneer de kruidenier,
De Arbeiderspers, 1960

"How wonderful it is that nobody need wait a single moment before starting to improve the world."

Anne Frank (1929-1945)
https://www.brainyquote.com/quotes/authors/a/anne_frank.html

"Listen to the colour of your dreams."

The Beatles, Tomorrow never knows (1966) album Revolver
<http://www.azlyrics.com/lyrics/beatles/tomorrowneverknows.html>

"Be the change you want to see in the world."

Mohandas Karamchand Gandhi (1869- 1948)
https://www.brainyquote.com/quotes/authors/m/mahatma_gandhi.html

"Intellect confuses intuition."

Pieter Cornelis (Piet) Mondriaan (1872-1944)
https://citaten.net/zoeken/citaten_van-piet_mondriaan.html

"Creativity is just connecting things."

Steven Paul Jobs (1955-2011)
<https://www.brainyquote.com/quotes/quotes/s/stevejobs416925.html>

"Challenge yourself; it's the only path which leads to growth."

Morgan Freeman (1937)
http://www.azquotes.com/author/5151-Morgan_Freeman

"If you can dream it, you can do it."

Walt Disney (1901-1966)
https://www.brainyquote.com/quotes/authors/w/walt_disney.html

"Anything's possible if you've got enough nerve."

J.K. Rowling (1965)
<https://www.brainyquote.com/quotes/quotes/j/jkrowlin178383.html>



SLO - nationaal expertisecentrum
leerplanontwikkeling

Piet Heinstraat 12
Postbus 2041
7500 CA Enschede

T: 053 4840 840
E: info@slo.nl
www.slo.nl



slo